

Dövas lika livsvillkor i Sverige

Rättigheter, svenskt teckenspråk och delaktighet i praktiken

Detta kunskapsunderlag visar att dövas rättigheter och möjligheten att tala svenskt teckenspråk fortfarande inte fullt ut säkerställs i praktiken. Underlaget synliggör återkommande och strukturella brister inom flera samhällsområden samt utgör ett underlag för det fortsatta arbetet med en nationell handlingsplan för dövas rättigheter och svenskt teckenspråk.

Version 1 2026-05-19

Förord

Detta kunskapsunderlag har tagits fram för att synliggöra dövas livsvillkor i Sverige och analysera hur rätten att tala svenskt teckenspråk omsätts i praktiken inom olika samhällsområden. Sverige var tidigt med att erkänna svenskt teckenspråk. Trots detta visar erfarenheter, forskning, statliga utredningar och nationella uppföljningar att rätten att tala svenskt teckenspråk fortfarande inte är fullt ut integrerad i samhällets strukturer och verksamheter. För många döva är tillgången till språk och fungerande kommunikation fortfarande beroende av lokala lösningar, individuella initiativ och enskilda verksamheters kunskap och prioriteringar.

Underlaget har tagits fram av Sveriges Dövas Riksförbund som en del av arbetet för att stärka dövas rättigheter och synliggöra behovet av ett mer sammanhållet och långsiktigt nationellt ansvar för svenskt teckenspråk och dövas livsvillkor. Syftet är att bidra med ett samlat kunskapsunderlag om hur lagstiftning, rättigheter och samhällssystem fungerar i praktiken för döva.

Kunskapsunderlaget riktar sig till beslutsfattare, myndigheter, kommuner, regioner och andra aktörer med ansvar för styrning, genomförande och uppföljning inom områden som påverkar dövas livsvillkor. Ambitionen är att bidra till ökad kunskap, tydligare ansvar och ett mer rättighetsbaserat arbete där svenskt teckenspråk integreras som en självklar del av samhällets ordinarie strukturer. Genomgången visar att de utmaningar som döva möter inte kan förstås som enskilda eller isolerade problem. Återkommande brister framträder inom flera samhällsområden, där tillgången till språk, delaktighet och rättssäkerhet påverkas av hur samhällets system är organiserade och vilka normer och perspektiv som ligger till grund för verksamheterna.

Kunskapsunderlaget utgör samtidigt ett underlag för behovet av en nationell handlingsplan för dövas rättigheter och svenskt teckenspråk. En sådan handlingsplan behövs för att skapa ett mer samordnat, långsiktigt och rättighetsbaserat arbete där ansvar tydliggörs, uppföljning stärks och dövas rättigheter säkerställs på jämlika villkor i hela landet och genom hela livsloppet.

Sammanfattning

Detta kunskapsunderlag visar att dövas rättigheter och möjligheter att tala svenskt teckenspråk fortfarande inte är fullt ut säkerställda i Sverige. Trots att svenskt teckenspråk är erkänt i lag och omfattas av nationella och internationella rättighetsåtaganden finns återkommande brister i hur rättigheterna omsätts i praktiken (språklagen [2009:600], 14 §; CRPD 2006). Bristerna återfinns inom flera centrala samhällsområden, bland annat utbildning, arbetsliv, hälso- och sjukvård, socialtjänst, äldreomsorg, rättsväsende, kultur, demokratiskt deltagande, digitalisering samt kris och beredskap. Problemen handlar inte enbart om tillgång till enskilda stödinsatser. De handlar också om hur samhällets verksamheter är organiserade och i vilken utsträckning svenskt teckenspråk finns integrerat i ordinarie strukturer.

Underlaget visar att många av de hinder som döva möter är nära kopplade till språk och möjligheten att använda svenskt teckenspråk i praktiken. Samtidigt behandlas dessa hinder i huvudsak inom ramen för funktionshinderspolitik och tillgänglighet, trots att problemen i många situationer handlar om språkliga rättigheter och jämlika möjligheter att delta i samhällslivet. Svenskt teckenspråk behandlas fortfarande ofta som en anpassning eller ett stöd, snarare än som ett språk med egen status och egna rättigheter. När samhällets verksamheter utgår från talad svenska och hörande normer uppstår återkommande hinder för personer som talar svenskt teckenspråk.

En återkommande iakttagelse i underlaget är att ansvaret för fungerande kommunikation ofta läggs på individen. Döva förväntas själva efterfråga lösningar, samordna kontakter och förklara sina språkliga behov i mötet med olika verksamheter. Många beskriver en återkommande förklaringsbörda i kontakter med myndigheter och samhällsservice. Utgångsläget blir därmed inte jämlikt i förhållande till andra medborgare. Konsekvensen är att tillgången till språk och fungerande kommunikation varierar beroende på verksamhet, bostadsort och enskilda aktörers kunskap och prioriteringar.

Skillnaderna mellan olika delar av landet är betydande. Tillgången till teckenspråkiga miljöer, specialiserad kompetens, tolkning och anpassade insatser varierar mellan kommuner och regioner. För många döva påverkar detta möjligheten att få likvärdig tillgång till utbildning, vård, stöd och delaktighet. Underlaget visar också att ansvarsfördelningen inom flera områden är otydlig och fragmenterad. Frågor som rör dövas rättigheter och svenskt teckenspråk berör flera politikområden och ett stort antal myndigheter och huvudmän. Samordningen mellan olika aktörer är begränsad, vilket påverkar både likvärdighet och långsiktighet.

Kunskapsläget om dövas livsvillkor är samtidigt begränsat. Det saknas i stor utsträckning samlad statistik, forskning och nationell uppföljning som synliggör döva som språklig grupp. Detta försvårar möjligheten att följa utvecklingen över tid, identifiera skillnader i levnadsvillkor och bedöma effekter av olika insatser och reformer. Underlaget visar även att kunskap om dövas livsvillkor och om svenskt teckenspråk ofta är begränsad inom offentliga verksamheter. Det påverkar bemötande, handläggning, behovsbedömningar och genomförande av insatser. När språkliga och kulturella perspektiv saknas i verksamheternas ordinarie arbete finns en risk att rättigheter inte får genomslag i praktiken.

Kunskapsunderlaget visar även att många av de hinder som döva möter inte enbart handlar om individuella svårigheter eller enskilda brister i tillgänglighet, utan om hur samhällets strukturer är organiserade. Det gäller bland annat utbildningssystemets utformning, tolktjänstens ansvarsfördelning, vårdens organisering och socialtjänstens handläggning. När svenskt teckenspråk inte fungerar i praktiken påverkas möjligheten att förstå information, föra sin talan, delta i beslut och utöva grundläggande rättigheter på jämlika villkor.

Sammantaget framträder ett behov av ett mer sammanhållet, rättighetsbaserat och språkpolitiskt förankrat arbete där svenskt teckenspråk integreras i samhällets ordinarie strukturer. Sveriges Dövas Riksförbund bedömer att detta kräver en nationell handlingsplan för dövas rättigheter och svenskt teckenspråk. En sådan handlingsplan behöver tydliggöra ansvar, stärka samordningen mellan berörda departement och myndigheter samt skapa bättre förutsättningar för uppföljning och långsiktig utveckling i hela landet.

Mot denna bakgrund bedöms det även finnas behov av fortsatt rättslig utveckling kring språkliga rättigheter och skydd mot språklig diskriminering för teckenspråkiga. Underlaget visar att språkliga hinder i dag huvudsakligen hanteras inom ramen för funktionsnedsättning och tillgänglighet, trots att problemen i många situationer handlar om möjligheten att använda ett språk på jämlika villkor. För att statens åtaganden enligt CRPD och språklagen ska få fullt genomslag krävs därför en mer sammanhållen nationell styrning där svenskt teckenspråk och dövas rättigheter behandlas som en långsiktig rättighets- och språkpolitisk fråga.

Innehåll

1

Förord	2
Sammanfattning	3
Inledning	11
Säkerställd tillgång till svenskt teckenspråk	12
Intersektionellt perspektiv	14
2. Bakgrund och historisk utveckling	15
Behovet av en samlad nationell styrning	16
Rättslig grund och rätt till språk	18
Nationell lagstiftning	18
Internationella åtaganden	19
Glapp mellan rätt och praktik	19
Samlad bedömning	19
Hörselvård	21
Tidig identifiering och språkliga förutsättningar	21
Konsekvenser av bristande språktillgång	21
Information till föräldrar och vägval	22
Hörselteknik och språk	22
Perspektiv i hörselvården	22
Organisation och likvärdighet	23
Koppling till språkmiljöer	23
Kunskap och bedömningar	23
Samlad bedömning	23
Utbildning	24
Tidiga insatser och språklig grund	24
Utbildningssystemets utformning	24
Språkdeprivation	25
Grundskola och skolval	25
Antagningsprocessen till specialskolan	26
Kunskap och bemötande	26
Riksgymnasiet och systemets begränsningar	27
Resurser och kompetens	27

Samlad bedömning	28
Arbete och arbetsliv	29
Rätt till arbete	29
Etablering på arbetsmarknaden	29
Strukturella hinder	30
Stödsystem och ansvar	30
Arbetsmiljö och delaktighet	31
Samlad bedömning	31
Hälso- och sjukvård	32
Rättslig grund och utgångspunkter	32
Språkliga förutsättningar som grund för vård	32
Patientsäkerhet och informerat samtycke	32
Teckenspråkstolkning och ansvar	33
Akuta situationer	33
Kunskap och bemötande	34
Samlad bedömning	34
Dövpsykiatri och psykisk hälsa	36
Rättslig grund och utgångspunkter	36
Kommunikation som förutsättning för vård	36
Tillgång till specialiserad vård i Sverige	36
Tolkning i psykiatriska sammanhang	37
Diagnostik och bedömning	37
Kunskap och bemötande	37
Särskilda förutsättningar för psykisk hälsa	38
Samlad bedömning	38
Tolktjänst	40
Rättslig grund och utgångspunkter	40
Tolktjänstens funktion i samhället	40
Tillgång, prioritering och kontinuitet	40
Ansvarsfördelning och systemets struktur	41
Tolktjänst i utbildning	41
Tolktjänst i arbetslivet	42

Tolktjänst i vård och andra samhällsområden.....	43
Digitalisering och nya former av samspel	43
Bildtelefonförmedling och systemets begränsningar	44
Samlad bedömning	45
Stöd, socialtjänst och rättssäker handläggning	46
Rättslig grund och utgångspunkter	47
Tillgång till stöd och kontakt med socialtjänsten.....	47
Utredning, behovsbedömning och rättssäkerhet.....	48
LSS och språkliga förutsättningar	48
Kunskap, kompetens och tolkning av situationer.....	49
Gode män och ansvarsförskjutning.....	49
Genomförande och uppföljning av insatser	49
Samlad bedömning	50
Våld i nära relationer.....	51
Rättslig grund och utgångspunkter	51
Tillgång till stöd och skydd	51
Kontaktvägar och möjlighet att söka stöd	52
Särskilda uttryck för våld och kontroll	52
Beroendeförhållanden och möjligheten att lämna en relation.....	52
Skyddade boenden och insatsernas innehåll	52
Rättsprocess och anmälan	53
Särskild utsatthet och internationella perspektiv.....	53
Kunskap och ansvar i systemet	53
Samlad bedömning	53
Äldre	55
Rättslig grund och utgångspunkter	55
Kommunikation som grundläggande behov	55
Tillgång till omsorg och stöd	55
Områden där språkliga förutsättningar behöver säkerställas	56
Social delaktighet och isolering.....	56
Psykisk hälsa och minoritetsstress	56
Demens, språk och vårdmiljö	57
Särskilda boenden och språkliga miljöer	57

Kunskap och kompetens i äldreomsorgen	57
Erfarenheter från Movadot.....	58
Rättssäkerhet och delaktighet.....	58
Samlad bedömning	58
Migration och nyanlända	60
Rättslig grund och utgångspunkter	60
Etableringsprocessen och språkliga förutsättningar.....	60
Asylprocessen och rättssäkerhet.....	60
Utbildning och språkutveckling	61
Familjesituation och självständig delaktighet.....	61
Kontakt med samhällsservice.....	61
Sammansatt utsatthet	62
Kunskap och ansvar.....	62
Samlad bedömning	63
Rättsväsende och rättssäkerhet.....	63
Rättslig grund och utgångspunkter	64
Teckenspråkstolkning och rättsprocessens funktion.....	64
Bevisvärdering, dokumentation och trovärdighet	65
Kunskap och bemötande i rättsväsendet.....	65
Rättsprocessens tempo och komplexitet.....	65
Häkte och anstalt.....	65
Tiden efter frihetsberövande	66
Samlad bedömning	66
Demokrati och delaktighet.....	67
Rättslig grund och utgångspunkter	67
Tillgång till samhällsinformation.....	67
Möjlighet att komma till tals och påverka	68
Val och politiskt deltagande	68
Politiskt deltagande och representation.....	68
Myndighetskontakter och rättssäkerhet	69
Civilsamhälle och demokratisk delaktighet i praktiken	69
Samlad bedömning	69
Kultur, idrott och fritid	70

Rättslig grund och utgångspunkter	71
Rätten till egen kultur och gemenskap.....	71
Representation och inflytande i kulturen	71
Barn, kultur och språklig tillgång	72
Strukturella villkor och finansiering.....	72
Tillgång till det breda utbudet och ansvarsfördelning.....	73
Teckenspråkstolkning och ansvar	73
Kulturarv, utveckling och långsiktighet	73
Hälsa, delaktighet och livsvillkor	74
Samlad bedömning	74
Digitalisering och artificiell intelligens.....	75
Rättslig grund och utgångspunkter	75
Digitaliseringens möjligheter och begränsningar	75
Digital offentlig service och rättsliga ramar.....	75
Artificiell intelligens och språklig exkludering.....	76
EU:s AI-förordning och begränsningarna i skyddet.....	76
Data, representation och strukturell bias	77
Automatiserat beslutsfattande, kontaktvägar och digital delaktighet.....	77
Samlad bedömning	78
Kris och beredskap.....	79
Rättslig grund och utgångspunkter	80
Informationssystem och strukturella utgångspunkter	80
Tillgång till information på svenskt teckenspråk	80
Ansvar, styrning och kommunernas roll	81
Planering, övning och kunskap.....	81
Delaktighet och resursperspektiv	82
Samlad bedömning	82
Avsaknad av forskning, statistik och europeiskt perspektiv om dövas livsvillkor.....	83
Rättslig och strukturell utgångspunkt.....	84
Synliggörande och statistik.....	84
Statens kunskapsproduktion och språkperspektiv	85
Europeiskt perspektiv	85

Konsekvenser för styrning och rättssäkerhet.....	85
Samlad bedömning	86
Samlade iakttagelser, slutsatser och förslag	87
Övergripande iakttagelser	87
Ansvar och rätt till språk	87
Normer och perspektiv på dövhet.....	87
Kunskap, forskning och statistik	88
Språk som diskrimineringsgrund.....	88
Nationell handlingsplan och samlad statlig styrning	89
Övergripande åtgärdsförslag	89
Avslutande bedömning.....	90
Referenslista.....	91
Internationella konventioner och internationella dokument	91
Svensk lagstiftning och förordningar	91
Propositioner och riksdagsdokument.....	91
Statliga utredningar (SOU)	91
Myndighetsrapporter och kunskapsunderlag.....	91
Rapporter från civilsamhället	92
Forskning och vetenskapliga publikationer.....	92

Inledning

Dövas livsvillkor formas i hög grad av möjligheten att tala svenskt teckenspråk och att möta samhällsstrukturer där kommunikationen fungerar i praktiken. Svenskt teckenspråk är ett erkänt språk i Sverige och utgör för många döva en grundläggande förutsättning för kommunikation, delaktighet, identitet, social tillhörighet och möjligheten att fullt ut kunna delta i samhällslivet (språklagen [2009:600], 14 §; CRPD 2006, artiklarna 2, 21 och 30). Trots det rättsliga erkännandet visar forskning, statliga utredningar, myndighetsrapporter och erfarenheter från dövrörelsen att dövas möjligheter att tala svenskt teckenspråk och ta del av rättigheter fortfarande varierar mellan olika delar av samhället och mellan olika delar av landet (SOU 2020:27; SOU 2022:11; Myndigheten för delaktighet 2023).

Historiskt har dövas rätt till språk präglats av både framsteg och begränsningar. Under delar av 1800-talet utvecklades starka teckenspråkiga miljöer inom skolor och föreningsliv, vilket ofta beskrivs som en guldålder för döva. Denna utveckling påverkades dock kraftigt av beslutet vid den internationella kongressen i Milano 1880, där oralism och talmetoder gavs företräde framför teckenspråk i undervisningen. Beslutet fick långvariga konsekvenser internationellt och bidrog till att teckenspråk under lång tid trängdes undan inom utbildningssystemet. I Sverige markerade riksdagens beslut år 1981 en viktig förändring, då döva barns rätt till tvåspråkig undervisning erkändes och svenskt teckenspråk fastställdes som dövas första språk i utbildningen (prop. 1980/81:100 bilaga 12; UbU 1980/81:26). Genom språklagen 2009 stärktes språkets rättsliga ställning ytterligare. Samtidigt visar genomgången att erkännandet ännu inte fullt ut har omsatts i praktiken.

Förutsättningarna att tala svenskt teckenspråk formas inte enbart av individuella faktorer eller personliga förutsättningar. De påverkas i hög grad av hur samhällets verksamheter är organiserade och i vilken utsträckning svenskt teckenspråk och kunskap om dövas livsvillkor finns integrerat i ordinarie strukturer. Det handlar om utbildning, arbetsliv, hälso- och sjukvård, socialtjänst, rättsväsende, kultur, demokratiskt deltagande och andra samhällsområden där döva behöver kunna kommunicera, få information, förstå beslut och vara delaktiga på jämlika villkor. Samhällets verksamheter utgår samtidigt ofta från talad svenska och hörande normer. När döva främst förstås utifrån ett medicinskt eller bistorienterat perspektiv riskerar språkliga och kulturella rättigheter att hamna i bakgrunden. Svenskt teckenspråk behandlas då ofta som en anpassning eller ett stöd, snarare än som ett språk med egen status och egna rättigheter (Institutet för språk och folkminnen 2022; World Federation of the Deaf 2021).

För att kommunikationen ska fungera i praktiken krävs inte enbart tillgång till språk eller tolkning. Det krävs också kunskap om dövas livsvillkor, om svenskt teckenspråk som visuellt språk och om de kommunikativa och sociala förutsättningar som påverkar mötet mellan döva och olika verksamheter. I detta kunskapsunderlag används begreppen dövkunskap och dövkompetens för att beskriva sådan kunskap och förståelse. Dövkompetens handlar inte enbart om språkkunskaper, utan även om förmågan att skapa fungerande kommunikation, förstå dövas livsvillkor och säkerställa att bemötande, information och insatser fungerar i praktiken. När sådan

kunskap saknas riskerar språkliga behov att underskattas, kommunikationen att brista och bedömningar att utgå från hörande normer och referensramar.

Konsekvenserna påverkar inte enbart möjligheten att kommunicera. De påverkar även möjligheten att få utbildning, etablera sig i arbetslivet, ta del av vård och stöd, förstå information, delta i demokratiska processer och utöva självbestämmande på jämlika villkor. För många döva innebär detta en återkommande förklaringsbörd där individen själv förväntas beskriva sina språkliga behov, efterfråga lösningar och säkerställa att kommunikationen fungerar i mötet med olika verksamheter. Språkliga förutsättningar påverkar dövas livsvillkor genom hela livsloppet och inom flera samhällsområden samtidigt. Samtidigt är döva inte en homogen grupp. Livsvillkor påverkas även av exempelvis ålder, kön, etnicitet, migrationsbakgrund, socioekonomiska faktorer, sexuell läggning, könsidentitet och ytterligare funktionsnedsättningar. Sådana faktorer kan samverka och påverka möjligheten att tala svenskt teckenspråk, få tillgång till stöd och samhällsservice samt ta del av rättigheter på jämlika villkor (CRPD 2006; barnkonventionen 1989).

Detta kunskapsunderlag utgår från ett rättighets-, språk- och samhällsperspektiv. Syftet är att synliggöra hur lagstiftning, samhällsstrukturer och offentliga verksamheter påverkar dövas möjligheter att tala svenskt teckenspråk och leva på jämlika villkor genom hela livsloppet. Kunskapsunderlaget omfattar bland annat utbildning, arbetsliv, hälso- och sjukvård, psykiatri, socialtjänst, äldreomsorg, rättsväsende, kultur, demokratiskt deltagande, digitalisering och krisberedskap. Underlaget bygger på nationell lagstiftning, internationella åtaganden, forskning, statliga utredningar, myndighetsrapporter och erfarenheter från dövrörelsen. Genomgående framträder återkommande och strukturella brister där språkliga förutsättningar inte fullt ut integreras i samhällets ordinarie strukturer. Tillgången till språk och fungerande kommunikation blir därmed ofta beroende av lokala lösningar, individuella initiativ och enskilda verksamheters kunskap och prioriteringar.

Kunskapsunderlaget syftar också till att bidra till ett mer sammanhållet och långsiktigt arbete för dövas rättigheter och svenskt teckenspråk i Sverige. Underlaget utgör samtidigt ett stöd för det fortsatta arbetet med en nationell handlingsplan för dövas rättigheter och svenskt teckenspråk, där ansvar tydliggörs, samordning stärks och statens åtaganden följs upp mer systematiskt och långsiktigt.

Säkerställd tillgång till svenskt teckenspråk

Rätten att tala svenskt teckenspråk handlar inte enbart om att språket är erkänt i lag, utan om möjligheten att faktiskt kunna använda språket i vardagen och i kontakt med samhällets olika verksamheter. För många döva är svenskt teckenspråk en grundläggande förutsättning för kommunikation, information, delaktighet, identitet och självbestämmande (språklagen [2009:600], 14 §; CRPD 2006, artiklarna 2, 9, 21 och 30).

Att säkerställa möjligheten att tala svenskt teckenspråk handlar därför om mer än enskilda stödinsatser eller tekniska lösningar. Det handlar om hur samhällets verksamheter organiseras och om det finns förutsättningar för fungerande kommunikation i praktiken. För döva behöver det finnas verksamheter där

kommunikation kan ske på ett rättssäkert och tillgängligt sätt, där information går att förstå och där individen ges möjlighet att vara delaktig på jämlika villkor.

Tillgången till svenskt teckenspråk påverkar samtliga delar av livet. Det gäller möjligheten att få utbildning, etablera sig i arbetslivet, ta del av vård och omsorg, förstå myndighetskontakter, delta i sociala sammanhang och utöva sina demokratiska rättigheter. När kommunikationen inte fungerar påverkas därför inte enbart informationsutbytet, utan även individens möjlighet att vara självständig, delaktig och rättssäker i praktiken.

Genomgången i detta kunskapsunderlag visar att språkliga förutsättningar ofta behandlas som individuella behov eller särskilda anpassningar, snarare än som en grundläggande del av samhällets ansvar. Det leder till att döva i många situationer själva behöver identifiera sina behov, efterfråga lösningar och säkerställa att kommunikationen fungerar i mötet med olika verksamheter.

För många döva innebär detta en återkommande förklaringsbörda. I kontakter med myndigheter, vård, arbetsliv och andra samhällsfunktioner förväntas individen ofta själv beskriva hur kommunikationen behöver fungera, vilka stöd som krävs och varför tillgång till svenskt teckenspråk är nödvändigt i situationen. Det innebär att ansvaret för fungerande kommunikation i praktiken riskerar att förskjutas från verksamheten till individen.

För att kommunikationen ska fungera krävs inte enbart tillgång till tolkning eller enskilda kommunikationslösningar. Det krävs också kunskap om dövas livsvillkor, om svenskt teckenspråk som visuellt språk och om de kommunikativa och sociala förutsättningar som påverkar mötet mellan döva och olika verksamheter. I detta kunskapsunderlag används begreppen döv kunskap och döv kompetens för att beskriva sådan kunskap och förståelse.

Döv kompetens handlar inte enbart om språkkunskaper, utan även om förmågan att skapa fungerande kommunikation, förstå dövas livsvillkor och säkerställa att bemötande, information och insatser fungerar i praktiken. När sådan kunskap saknas riskerar språkliga behov att underskattas, kommunikation att brista och bedömningar att utgå från hörande normer och referensramar.

Tillgången till fungerande kommunikation varierar samtidigt mellan olika delar av landet och mellan olika verksamheter. Möjligheten att få tillgång till tolkning, personal med relevant kompetens och verksamheter som har kunskap om dövas livsvillkor ser olika ut beroende på bostadsort och organisatoriska förutsättningar (SOU 2022:11; Myndigheten för delaktighet 2023).

Samhällets verksamheter utformas dessutom ofta med talad svenska som norm. Svenskt teckenspråk behandlas då i praktiken som ett komplement till talad kommunikation, snarare än som ett språk med egen status och egna rättigheter. Det påverkar hur ansvar organiseras, hur verksamheter planeras och hur tillgänglighet definieras i praktiken (Institutet för språk och folkminnen 2022; World Federation of the Deaf 2021).

Rätten att tala svenskt teckenspråk handlar därmed ytterst om jämlikhet, delaktighet och mänskliga rättigheter. Det handlar om möjligheten att kunna förstå och bli förstådd, att få tillgång till information och stöd på jämlika villkor och att kunna delta fullt ut i samhället genom hela livsloppet.

Intersektionellt perspektiv

Döva är inte en homogen grupp. Livsvillkor och möjligheten att tala svenskt teckenspråk påverkas även av andra faktorer såsom ålder, kön, migrationsbakgrund, socioekonomiska förutsättningar, etnicitet, sexuell läggning, könsidentitet och ytterligare funktionsnedsättningar. Sådana faktorer kan samverka och påverka möjligheten att få tillgång till rättigheter, stöd och samhällsservice på jämlika villkor (CRPD 2006; barnkonventionen 1989).

För vissa grupper av döva kan flera former av utsatthet sammanfalla samtidigt. Döva nyanlända kan exempelvis möta hinder kopplade både till språk, migrationsprocesser och bristande kunskap inom myndigheter och samhällsservice. Döva äldre kan påverkas av bristande tillgång till fungerande kommunikation inom äldreomsorgen, samtidigt som ålder och ohälsa påverkar möjligheten till delaktighet. Döva personer med ytterligare funktionsnedsättningar kan möta särskilda svårigheter i kontakten med stöd- och välfärdssystem där både språkliga och andra behov behöver tillgodoses samtidigt.

Livsvillkor påverkas också av geografiska skillnader och av hur olika verksamheter är organiserade. Möjligheten att få tillgång till tolkning, personal med relevant kompetens, utbildning eller anpassade insatser varierar mellan olika delar av landet. Förutsättningarna att tala svenskt teckenspråk och få tillgång till samhällsservice på jämlika villkor ser därför olika ut beroende på var individen bor och vilka verksamheter som finns tillgängliga.

Samtidigt finns en risk att dövas specifika språkliga och kulturella perspektiv osynliggörs när döva enbart inkluderas i bredare kategorier inom funktionshinderspolicen. När svenskt teckenspråk och dövas livsvillkor inte synliggörs separat riskerar centrala aspekter av rättigheter, identitet och delaktighet att försvinna i generella beskrivningar och uppföljningar.

Ett intersektionellt perspektiv synliggör därför hur olika faktorer och samhällsstrukturer kan påverka dövas livsvillkor samtidigt. Det handlar inte enbart om individuella skillnader, utan också om hur samhällets organisation, normer och kunskap påverkar möjligheten att tala svenskt teckenspråk, ta del av rättigheter och vara delaktig på jämlika villkor.

Perspektivet är viktigt för att synliggöra variationen inom gruppen döva och för att säkerställa att stöd, insatser och samhällsstrukturer utformas utifrån individens faktiska livssituationer och förutsättningar. Det är också en förutsättning för att kunna förstå hur språkliga rättigheter, tillgång till kommunikation och möjligheten att tala svenskt teckenspråk påverkas inom olika delar av samhället och genom olika delar av livet.

Bakgrund och historisk utveckling

Dövas livsvillkor i Sverige formas i ett komplext samspel mellan historiska strukturer, lagstiftning, samhällsorganisation och kunskapsnivå i olika verksamheter. För att förstå dagens situation krävs en analys av hur synen på dövhet, språk och delaktighet har utvecklats över tid, och hur denna utveckling fortsatt påverkar hur döva bemöts i samhället (SOU 2006:54; SOU 2020:27).

Under stora delar av 1900-talet präglades samhällets syn på dövhet av ett medicinskt och normativt perspektiv, där dövhet betraktades som en brist i relation till hörselnormer, snarare än som en språklig och kulturell tillhörighet (SOU 2006:54). Detta innebar att fokus låg på att kompensera eller anpassa individen till talad svenska och hörande miljöer, i stället för att säkerställa tillgång till svenskt teckenspråk och teckenspråkiga miljöer.

Denna syn fick långtgående konsekvenser för hur centrala samhällsområden utformades. Inom utbildningssystemet erkändes svenskt teckenspråk under lång tid inte som ett språk i egen rätt. I stället dominerade undervisningsmodeller där talträning och läppavläsning prioriterades, och där teckenspråk förbjöds eller aktivt motarbetades (SOU 2006:54). Många döva barn fick därmed inte tillgång till ett fullvärdigt språk under sina tidiga år (Humphries et al.; Hall et al.). Konsekvenserna av detta var inte enbart språkliga, utan påverkade även kunskapsutveckling, psykisk hälsa, social delaktighet och möjligheten att senare i livet utöva sina rättigheter på lika villkor (CRPD 2006).

Den historiska utvecklingen omfattar även allvarliga statliga övergrepp mot döva. Under delar av 1900-talet förekom tvångssteriliseringar och andra åtgärder riktade mot personer med funktionsnedsättning, däribland döva (SOU 2000:20). Dessa åtgärder innebar allvarliga kränkningar av kroppslig autonomi, familjeliv och mänsklig värdighet. Övergreppen har i efterhand erkänts av den svenska staten genom statliga utredningar och offentlig redovisning. Erkännandet tydliggör att dessa handlingar inte utgjorde enskilda avvikelser, utan var en del av en bredare samhällelig praktik där dövas rättigheter och självbestämmande åsidosattes (SOU 2000:20; SVT, 15 minuter på teckenspråk, 13 april 2026). Bevarande och synliggörande av denna historia, exempelvis genom Dövas Kulturarvscentrum som dokumenterar dövas erfarenheter, utgör en viktig del i arbetet med att motverka fortsatt osynliggörande.

Parallellt med detta växte dövrörelsen fram som en central motkraft. Genom organisering, folkbildning, påverkansarbete och ett långsiktigt arbete för erkännande och jämlikhet bidrog dövrörelsen till att förändra synen på dövhet och språk. Sveriges Dövas Riksförbund har sen 1922 haft en avgörande betydelse i detta arbete, både genom att synliggöra dövas livsvillkor och genom att hävda svenskt teckenspråk som ett språk med egen ställning. Erkännandet av svenskt teckenspråk 1981 markerade ett viktigt principiellt skifte och placerade Sverige tidigt i ett internationellt perspektiv (Prop. 1980/81:100; UbU 1980/81:27). Men erkännandet i sig innebar inte att rätten till språk säkerställdes i praktiken.

Denna historiska kontext är relevant även i dag. Erfarenheter av att staten inte har säkerställt grundläggande rättigheter påverkar förtroendet för samhällsinstitutioner

och bidrar till att nuvarande brister behöver förstås i ett längre perspektiv. Frågor om språk, delaktighet och självbestämmande kan därmed inte analyseras isolerat från den historiska utvecklingen, utan behöver ses som en del av mer långvariga och strukturella mönster i samhällets organisering.

Trots att svenskt teckenspråk i dag har en erkänd ställning i lag saknas en sammanhållen struktur för hur denna ställning ska omsättas i praktiken. Frågor som rör svenskt teckenspråk hanteras i stället inom olika sektorer, såsom utbildning, arbetsmarknad, hälso- och sjukvård, socialtjänst och rättsväsende, vilka styrs av olika regelverk, prioriteringar och organisatoriska lösningar.

Det saknas även tillförlitlig statistik om dövas livsvillkor och om det svenska teckenspråkets användning, vilket bidrar till att frågor osynliggörs i beslutsfattande och prioriteringar (SCB; SOU 2020:27). Ytterligare en utmaning är att långsiktighet i arbetet ofta saknas, vilket kan påverka kontinuiteten i utvecklingsinsatser.

Den historiska bakgrunden visar därmed att dagens livsvillkor inte kan förstås som resultatet av enskilda tillkortakommanden eller lokala brister. De är en följd av långvariga strukturer, normer och politiska prioriteringar som format samhällets syn på dövhet och språk. Mot denna bakgrund blir behovet av en nationell handlingsplan tydligt. En sådan plan handlar inte enbart om framtida utveckling, utan också om att staten behöver ta ansvar för att bryta med historiska mönster av osynliggörande, ojämlikhet och bristande rättighetskydd (FN 2006; SOU 2020:27).

Behovet av en samlad nationell styrning

Genomgången i detta kunskapsunderlag visar att dövas livsvillkor påverkas av återkommande och strukturella brister inom flera samhällsområden. Utmaningarna handlar inte enbart om enskilda verksamheter eller individuella situationer, utan om hur samhällets strukturer är utformade och i vilken utsträckning svenskt teckenspråk och dövas perspektiv integreras i ordinarie verksamheter.

Brister framträder inom bland annat utbildning, arbetsliv, hälso- och sjukvård, socialtjänst, äldreomsorg, rättsväsende, kultur, demokratiskt deltagande och krisberedskap. Trots att samhällsområdena skiljer sig åt återkommer liknande problematik kring språk, kommunikation, tillgång till information, delaktighet, bemötande och kunskap om dövas livsvillkor.

Genomgången visar samtidigt att frågor som rör svenskt teckenspråk och dövas rättigheter i dag är splittrade mellan flera olika politikområden, myndigheter och huvudmän. Ansvar för språk, utbildning, vård, kultur, arbetsmarknad, sociala frågor och tillgänglighet hanteras inom olika strukturer och med olika ansvarsfördelning. Detta påverkar möjligheten till samordning, långsiktighet och systematisk uppföljning.

När ansvar och uppföljning är uppdelade mellan flera aktörer finns det en risk att frågor faller mellan olika verksamhetsområden, eller hanteras som avgränsade enskilda frågor, trots att problemen i praktiken hänger samman. Frågor som rör svenskt teckenspråk och dövas livsvillkor påverkar samtidigt flera delar av samhället

samtidigt och kan därför vara svåra att hantera inom enskilda sektorer eller verksamheter.

Det finns i dag ingen samlad nationell struktur för att följa upp hur rättigheter kopplade till svenskt teckenspråk förverkligas inom olika samhällsområden. Uppföljningar sker ofta sektorsvis och utan ett sammanhållet språkperspektiv. Konsekvensen blir att återkommande problem riskerar att hanteras separat i olika verksamheter i stället för att förstås som delar av större strukturella mönster.

Kunskapsunderlaget visar också att tillgången till fungerande kommunikation och samhällsservice varierar mellan olika delar av landet. Möjligheten att tala svenskt teckenspråk och mötas av verksamheter med relevant kompetens påverkas ofta av bostadsort, lokala prioriteringar och tillgång till resurser. Detta påverkar möjligheten att säkerställa likvärdiga rättigheter och jämlika levnadsvillkor i hela landet.

Samtidigt saknas i stor utsträckning samlad statistik och systematiserad kunskap om dövas livsvillkor. Statistik, kunskapsunderlag och nationella uppföljningar saknar ofta ett tydligt språkperspektiv eller möjligheten att följa dövas levnadsvillkor över tid. Detta försvårar möjligheten att identifiera strukturella brister, följa utvecklingen och bedöma vilka åtgärder som behöver prioriteras.

En ytterligare utmaning är att svenskt teckenspråk ofta behandlas som en fråga om individuell anpassning eller tillgänglighet, snarare än som en språk- och rättighetsfråga som behöver integreras i ordinarie styrning och verksamhetsutveckling. Konsekvensen blir att lösningar många gånger blir lokala, tillfälliga eller beroende av enskilda verksamheters kunskap och prioriteringar.

Genomgången visar därför behovet av en tydligare och mer samlad nationell styrning kring dövas rättigheter och svenskt teckenspråk. Ett sådant arbete behöver omfatta flera politikområden samtidigt och bygga på långsiktig samordning, tydlig ansvarsfördelning och systematisk uppföljning.

Det behöver också finnas tydligare nationell samordning mellan berörda departement, myndigheter och andra offentliga aktörer. Frågor som rör svenskt teckenspråk och dövas livsvillkor behöver integreras i ordinarie styrning, uppföljning och verksamhetsutveckling, snarare än att hanteras genom tillfälliga satsningar eller enskilda initiativ.

Döva och dövrörelsen behöver samtidigt involveras i utveckling, genomförande och uppföljning av frågor som rör svenskt teckenspråk och dövas livsvillkor, i enlighet med CRPD artikel 4.3. Kunskap om dövas livsvillkor och dövkompetens behöver också stärkas inom samhällets olika verksamheter för att rättigheter ska kunna förverkligas i praktiken.

Mot denna bakgrund finns behov av en nationell handlingsplan för dövas rättigheter och svenskt teckenspråk. En sådan handlingsplan kan bidra till tydligare ansvar, bättre samordning och ett mer långsiktigt arbete där frågor om språk, delaktighet och jämlika livsvillkor hanteras samlat och systematiskt på nationell nivå.

Rättslig grund och rätt till språk

Rätten till språk, kommunikation och delaktighet är fastställd i både nationell lagstiftning och internationella åtaganden. För döva innebär detta att tillgång till svenskt teckenspråk inte enbart är en fråga om stöd eller anpassning, utan en grundläggande förutsättning för att kunna ta del av rättigheter på lika villkor.

Den rättsliga regleringen omfattar flera områden och bygger på principer om likvärdighet, tillgänglighet och icke-diskriminering. Samtidigt visar genomgången att dessa principer inte fullt ut omsätts i praktiken.

Nationell lagstiftning

Enligt språklagen (2009:600) har det allmänna ett särskilt ansvar att skydda och främja svenskt teckenspråk (14 §). Konsekvensen blir att statliga myndigheter, regioner och kommuner ska verka för att språket kan användas och utvecklas, samt att individer ges möjlighet att använda svenskt teckenspråk i kontakt med det offentliga. Språklagen tydliggör därmed att svenskt teckenspråk har en särskild ställning i det svenska samhället. Samtidigt saknas i stor utsträckning konkreta krav på hur detta ansvar ska omsättas i olika verksamheter, vilket påverkar genomförandet.

Diskrimineringslagen (2008:567) anger att bristande tillgänglighet utgör en form av diskriminering. För döva innebär detta att avsaknad av fungerande kommunikation kan utgöra ett hinder för att utöva rättigheter. Skyddet är indirekt eftersom språkliga rättigheter inte erkänns som en egen rättighetsgrund, utan hanteras inom ramen för funktionsnedsättning.

Detta innebär att situationer där språkliga förutsättningar saknas ofta prövas som bristande tillgänglighet, snarare än som en fråga om språkliga rättigheter. Konsekvensen blir att språkets betydelse inte fullt ut erkänns i rättstillämpningen.

Inom välfärdsområdet finns ytterligare rättsliga krav som förutsätter fungerande kommunikation. Hälso- och sjukvårdslagen (2017:30) anger att vård ska ges på lika villkor (3 kap. 1 §) och att den ska vara av god kvalitet. Detta förutsätter att patienter kan förstå information, kommunicera med vårdpersonal och delta i beslut om sin vård. Socialtjänstlagen (2025:400) anger att verksamheten ska vara tillgänglig, vila på vetenskap och beprövad erfarenhet samt utformas utifrån individens behov (1 kap. 1 §; 3 kap. 1–3 §§). Den betonar även delaktighet och självbestämmande som grundläggande principer. Även dessa krav förutsätter i praktiken att kommunikationen fungerar.

Sammanfattningsvis innehåller den nationella lagstiftningen tydliga krav på tillgänglighet, delaktighet och likvärdighet. Dessa krav är beroende av att språkliga förutsättningar säkerställs.

Internationella åtaganden

FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD) tydliggör att tillgång till språk och kommunikation är en förutsättning för att andra rättigheter ska kunna utövas.

Konventionen erkänner teckenspråk som språk och definierar det som en del av rätten till kommunikation (artikel 2). Den ställer krav på att stater ska säkerställa tillgång till information, kommunikation och tjänster på ett tillgängligt sätt (artikel 9), samt att individer ska kunna uttrycka sig och ta emot information på det språk de själva väljer (artikel 21). Vidare lyfter konventionen rätten att delta i kulturliv och samhällsliv på jämlika villkor, inklusive erkännande av teckenspråkens språkliga och kulturella betydelse (artikel 30). Konventionen innebär att staten har ett aktivt ansvar att vidta åtgärder för att undanröja hinder och skapa förutsättningar för delaktighet. Detta innebär att tillgång till språk inte kan göras beroende av individuella lösningar eller lokala prioriteringar. Även andra internationella aktörer, såsom World Federation of the Deaf, har betonat att teckenspråkiga ska erkännas som en språklig minoritet med rätt till språk, kultur och delaktighet.

Glapp mellan rätt och praktik

Trots tydliga rättsliga ramar visar genomgången att tillgången till språk i praktiken inte är säkerställd. Språkliga rättigheter omsätts inte systematiskt i styrning, organisering och genomförande av insatser. I stället blir tillgången till svenskt teckenspråk ofta beroende av sammanhang, ansvarsfördelning och enskilda aktörers initiativ.

I många situationer innebär detta att individen själv behöver identifiera sina behov, efterfråga insatser och samordna kontakter mellan olika aktörer och att ansvaret i praktiken förskjuts från det offentliga till individen. Detta påverkar möjligheten att ta del av rättigheter inom flera centrala samhällsområden, såsom utbildning, arbetsmarknad, vård och socialtjänst. Bristande tillgång till språk innebär att individer inte ges likvärdiga förutsättningar att förstå information, delta i beslut eller utöva sina rättigheter. Denna problematik förstärks av att ansvarsfördelningen mellan olika aktörer ofta är otydlig. Olika regelverk och finansieringsmodeller innebär att samma behov hanteras på olika sätt beroende på sammanhang.

Sammantaget innebär detta att det finns en strukturell diskrepans mellan lagstiftningens intentioner och hur rättigheter realiserar i praktiken.

Samlad bedömning

Den rättsliga grunden för dövas rätt till språk, kommunikation och delaktighet är tydlig i både nationell lagstiftning och internationella åtaganden. Svenskt teckenspråk har en erkänd ställning, och det finns krav på tillgänglighet, likvärdighet och delaktighet inom centrala samhällsområden.

Samtidigt visar genomgången att dessa rättigheter inte fullt ut omsätts i praktiken. Språkliga förutsättningar integreras inte systematiskt i samhällssystemens utformning, vilket innebär att tillgången till språk i många fall blir beroende av sammanhang, ansvarsfördelning och enskilda initiativ. Rätten till språk framträder

därmed inte som en självklar rättighet, utan som villkorad och ojämlikt tillämpad. Konsekvensen är att döva i praktiken inte ges likvärdiga förutsättningar att utöva sina rättigheter inom exempelvis utbildning, arbete, vård och samhällsservice. Den samlade bilden visar ett tydligt glapp mellan rättsliga åtaganden och faktisk tillämpning. Detta glapp är inte enskilda avvikelser, utan ett återkommande och strukturellt mönster.

För att säkerställa att rättigheterna får genomslag krävs att rätten till språk behandlas som en grundläggande utgångspunkt i samhällssystemens utformning, att ansvar för genomförande tydliggörs och att uppföljning sker systematiskt.

Hörselvård

Hörselvården är ofta den första samhällsinstans som möter barn och föräldrar efter att en hörselnedsättning eller dövhet identifierats. Denna första kontakt sker i ett skede där barnets utveckling är särskilt formbar och där föräldrar befinner sig i en situation som präglas av behov av information, stöd och vägledning.

Hörselvården får därmed en avgörande roll i att forma de förutsättningar som läggs till grund för barnets fortsatta språkliga, kognitiva och sociala utveckling. Allmän hörselscreening av nyfödda syftar till att möjliggöra tidig upptäckt av hörselnedsättningar och därigenom tidiga insatser (Statens beredning för medicinsk och social utvärdering 2004). Tidig identifiering skapar förutsättningar för stöd, men det avgörande är hur dessa insatser utformas och vilka perspektiv de utgår från.

För döva barn är detta nära kopplat till rätten till språk. FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning samt Barnkonventionen betonar barns rätt till språk, utveckling och delaktighet från tidig ålder (CRPD 2006, artiklarna 7 och 24; Barnkonventionen 1989, artiklarna 3, 6 och 23). Enligt språklagen (2009:600) ska det allmänna dessutom skydda och främja svenskt teckenspråk.

Mot denna bakgrund är hörselvårdens uppdrag inte enbart medicinskt, utan även språkligt och rättighetsbaserat.

Tidig identifiering och språkliga förutsättningar

Tidig identifiering innebär att insatser kan sättas in i ett skede då barnets utveckling är särskilt känslig för påverkan. För döva barn är den centrala frågan inte enbart att hörselnedsättningen identifieras, utan att barnet får tillgång till ett språk i tid. Språk utgör grunden för kognitiv utveckling, begreppsbildning, social interaktion och lärande. Det är under de första levnadsåren som grunden för språklig och kognitiv utveckling läggs. Om barnet inte har tillgång till ett språk under denna period påverkas möjligheten att utveckla dessa förmågor.

Tidig identifiering behöver därför följas av insatser som säkerställer faktisk språktillgång, inte enbart medicinska eller tekniska åtgärder.

Konsekvenser av bristande språktillgång

Bristande tillgång till språk under tidig barndom kan leda till språkdeprivation. Språkdeprivation innebär att barnet inte får möjlighet att utveckla ett fullvärdigt språk under den kritiska perioden för språkutveckling. Forskning visar att detta kan få omfattande och långvariga konsekvenser (Hall et al. 2017; Humphries et al. 2012).

Konsekvenserna kan omfatta försenad eller begränsad kognitiv utveckling, svårigheter med abstrakt tänkande och begreppsbildning, påverkan på psykisk hälsa och social utveckling samt begränsade möjligheter att tillgodogöra sig utbildning.

I vissa fall kan dessa svårigheter tolkas som eller överlappa med kognitiv funktionsnedsättning, trots att den bakomliggande orsaken är bristande språktillgång.

Bristande språktillgång påverkar därmed inte enbart barnets utveckling i stunden, utan kan få konsekvenser för hela livssituationen. Mot bakgrund av Barnkonventionens krav på barnets bästa och rätt till utveckling innebär detta att språkdeprivation är en rättighetsfråga och inte enbart en fråga om vårdens innehåll.

Information till föräldrar och vägval

Hörselvården har en central roll i att ge information till föräldrar till döva barn. Den information som ges i detta tidiga skede får stor betydelse för hur föräldrar förstår barnets situation och vilka vägar som framstår som möjliga. Det framgår av underlag till statliga utredningar att denna information ofta utgör grunden för föräldrars fortsatta val (Sveriges Dövas Riksförbund, remissvar SOU 2020:67).

Föräldrar befinner sig i en situation där de behöver fatta beslut med långtgående konsekvenser för barnets utveckling. För att dessa beslut ska vara informerade krävs att informationen är bred, nyanserad och omfattar både hörseltekniska insatser och barnets rätt till svenskt teckenspråk. Om informationen ensidigt fokuserar på medicinska eller tekniska lösningar riskerar detta att begränsa förståelsen för barnets språkliga behov och de långsiktiga konsekvenser som följer av olika val.

Hörselteknik och språk

Hörselvården omfattar bland annat utprovning av hörapparater och cochleaimplantat. Kunskapsunderlag visar att resultaten av sådana insatser varierar mellan individer och att tekniken inte fungerar i alla situationer (Statens beredning för medicinsk och social utvärdering 2006). Hörseltekniska insatser inte kan ersätta behovet av ett fullt utvecklat språk. Om barnets språkliga utveckling görs beroende av tekniska lösningar finns en risk att tillgången till språk blir osäker. Detta kan leda till att barnet inte får en stabil språklig grund, vilket i sin tur påverkar utvecklingen i stort.

Perspektiv i hörselvården

Hörselvårdens arbete har traditionellt utgått från ett medicinskt perspektiv, där fokus ligger på att identifiera och åtgärda hörselnedsättning. Ett sådant perspektiv kan bidra till att hörseltekniska lösningar ges en framträdande roll i insatserna. Samtidigt finns en risk att barnets språkliga behov inte ges motsvarande utrymme.

När dövhet primärt förstås som en medicinsk avvikelse snarare än som en språklig och kulturell tillhörighet påverkar detta hur insatser utformas och vilka alternativ som lyfts fram. Detta kan innebära att svenskt teckenspråk inte presenteras som en självklar del av barnets språkliga utveckling, utan som ett komplement eller ett alternativ. Konsekvensen blir att barnets tillgång till språk i praktiken kan bli beroende av vilket perspektiv som präglar verksamheten, snarare än av barnets rättigheter.

Mot bakgrund av Barnkonventionens krav på barnets bästa och rätt till utveckling är det centralt att hörselvårdens arbete utgår från ett brett perspektiv där både medicinska, språkliga och sociala aspekter beaktas.

Organisation och likvärdighet

Hörselvården är organiserad inom regionerna, vilket innebär att strukturer, arbetssätt och tillgång till kompetens varierar. Det saknas en nationellt sammanhållen struktur som säkerställer att döva barn får likvärdig tillgång till svenskt teckenspråk, habilitering och specialiserad kompetens. Underlag från Socialstyrelsen visar att kompetens och resurser inom vården varierar mellan regioner (Socialstyrelsen 2021).

Barns förutsättningar i praktiken kan skilja sig åt beroende på bostadsort, vilket påverkar jämlika villkor.

Koppling till språkmiljöer

Hörselvårdens insatser behöver kopplas till barnets fortsatta språkliga miljö.

Tillgång till en språkmiljö där svenskt teckenspråk används i vardagen är avgörande för att barnet ska kunna utveckla språket fullt ut. Underlag från Institutet för språk och folkminnen visar att tillgång till teckenspråkiga miljöer är en central förutsättning för barns språkutveckling (ISOF 2021). Om denna koppling inte säkerställs finns en risk att barnet saknar en fungerande språkmiljö, vilket påverkar utvecklingen även om insatser i övrigt ges.

Kunskap och bedömningar

Hälso- och sjukvårdslagen (2017:30) ställer krav på god och kunskapsbaserad vård. För döva barn innebär detta att kunskap om svenskt teckenspråk och dövas livsvillkor behöver vara en del av hörselvårdens kompetens. Det saknas i stor utsträckning systematiserad kunskap om döva barns språkliga behov i nationella kunskapsunderlag. Detta påverkar hur information ges, hur behov bedöms och hur insatser utformas. Konsekvensen blir att bedömningar riskerar att utgå från generella antaganden i stället för kunskap om barnets faktiska förutsättningar.

Samlad bedömning

Hörselvården har en avgörande betydelse för döva barns tidiga utveckling, eftersom det är här grunden för barnets språkliga och kognitiva utveckling läggs. Tidig identifiering skapar möjligheter, men utan säkerställd tillgång till svenskt teckenspråk riskerar barnet att inte få tillgång till ett språk i tid. Konsekvenserna av detta kan vara långtgående och påverka kognitiv utveckling, utbildning, delaktighet och livsvillkor.

Genomgången visar att tillgången till svenskt teckenspråk och kunskap om dövas livsvillkor inte är säkerställd inom hörselvården och innebär att barns rätt till språk och utveckling riskerar att inte tillgodoses. Detta står i direkt relation till Barnkonventionens krav på att barnets bästa ska beaktas i alla beslut som rör barn och att varje barn har rätt till utveckling (artiklarna 3 och 6). För att säkerställa likvärdiga villkor krävs att svenskt teckenspråk integreras i hörselvårdens arbete, att kunskap stärks och att strukturer utvecklas som säkerställer barns rätt till språk från tidig ålder. Rätten till utveckling innebär för döva barn, rätten att få tillgång till ett språk från början, svenskt teckenspråk (CRPD 2006; SFS 2009:600; Barnkonventionen 1989).

Utbildning

Utbildningen utgör en central del av samhällets ansvar för att säkerställa jämlika levnadsvillkor och möjligheter till delaktighet (SFS 2010:800; CRPD 2006). För döva barn och elever är detta ansvar nära kopplat till rätten att tala svenskt teckenspråk. Tillgång till språket är en grundläggande förutsättning för lärande, identitetsutveckling och möjligheten att tillgodogöra sig utbildning på lika villkor (CRPD 2006; Institutet för språk och folkminnen 2022).

Den rättsliga grunden framgår av såväl nationell lagstiftning som internationella konventioner. Barnkonventionen slår fast barnets rätt till utveckling, utbildning och delaktighet, medan CRPD tydliggör statens ansvar att säkerställa tillgång till språk och utbildning på jämlika villkor (Barnkonventionen 1989; CRPD 2006). I internationella riktlinjer, såsom policy från World Federation of the Deaf, framhålls att döva barn har rätt till utbildning på teckenspråk som undervisningsspråk, inte som stöd eller komplement.

Tidiga insatser och språklig grund

Förutsättningarna för språkutveckling formas inte enbart inom utbildningssystemet, utan grundläggs i stor utsträckning redan i de tidiga insatserna inom hörselvården. När svenskt teckenspråk inte introduceras tidigt eller när familjer inte får tillräckligt stöd att utveckla språket, påverkas barnets möjligheter att tillägna sig ett fullt fungerande språk redan innan skolstart.

Utbildningssystemet möter därmed ofta elever vars språkliga förutsättningar redan har påverkats av tidigare brister i tillgången till svenskt teckenspråk. Konsekvenserna blir att skolan hanterar effekterna av en bristande språkgrund, i stället för att utgå från elever som haft möjlighet att utveckla ett språk från tidig ålder. Detta påverkar möjligheten att tillgodogöra sig utbildning och delta i undervisningen på lika villkor.

Utbildningssystemets utformning

Utbildningssystemet är i dag i stor utsträckning organiserat utifrån en hörselnorm, där talad och skriven svenska utgör utgångspunkt (SOU 2006:54). Svenskt teckenspråk ges därmed inte en garanterad ställning som undervisningsspråk, utan förekommer ofta som ett komplement eller en individuell anpassning.

I praktiken innebär detta att döva barn och elever ofta förväntas anpassa sig till en miljö där språket inte är fullt tillgängligt. Konsekvensen blir att både kunskapsutveckling och delaktighet i undervisningen påverkas.

Förskola och språkexponering

Förskolan har en avgörande betydelse för barns språkutveckling. För döva barn är tidig och kontinuerlig exponering för svenskt teckenspråk en grundförutsättning för att utveckla ett fullvärdigt språk (Humphries et al. 2012; Hall et al. 2017).

Enligt läroplanen för förskolan ska utbildningen lägga grunden för barns språkutveckling och ge varje barn förutsättningar att utveckla sitt språk och sin identitet (Skolverket 2018, reviderad 2022). Förskolan har ett ansvar att säkerställa att barn ges reella möjligheter att utveckla ett språk som fungerar i praktiken. För döva barn förutsätter detta tillgång till svenskt teckenspråk i den dagliga verksamheten. Det är i detta sammanhang centralt att skilja mellan svenskt teckenspråk och olika former av teckenstöd, såsom tecken som stöd (TSS) eller tecken som alternativ och kompletterande kommunikation (TAKK). Dessa stödformer är inte språk i egen rätt och kan inte ersätta tillgången till svenskt teckenspråk.

Tillgången till teckenspråkiga förskolemiljöer är begränsad och varierar mellan olika delar av landet. I många fall erbjuds lösningar där tecken används som stöd till talad svenska, i stället för att barnet ges möjlighet att utveckla svenskt teckenspråk som ett eget språk.

Underlag från Skolverket visar att döva barn i förskolan ofta möter en språkmiljö där svenskt teckenspråk inte används kontinuerligt i vardagen. I många fall saknar personalen tillräcklig teckenspråkskompetens och kunskap om dövas språkutveckling, vilket påverkar möjligheten att skapa en språkbärande miljö. Konsekvensen blir att barnets exponering för svenskt teckenspråk blir begränsad och fragmenterad, trots att förskolan i praktiken utgör den centrala platsen för språkutveckling (Skolverket 2022; Roos).

I de flesta fall har barnets vårdnadshavare inte svenskt teckenspråk som förstaspråk, vilket innebär att förskolan och grundskolan blir den primära platsen för språkutveckling. När denna miljö inte är teckenspråkig riskerar barnet att inte få tillgång till ett fullt fungerande språk under avgörande utvecklingsår, vilket i forskning kopplas till risk för språkdeprivation.

Språkdeprivation

Detta handlar om tillgång till språkexponering. För döva barn innebär språkexponering att kontinuerligt möta och kunna använda svenskt teckenspråk i vardagliga och pedagogiska sammanhang. När sådan exponering saknas eller är otillräcklig uppstår en risk för språkdeprivation. Med språkdeprivation avses att barnet inte får tillgång till ett fullt utvecklat språk under den tidiga utvecklingen. Detta är inte en medveten handling, utan en konsekvens av att omgivningen saknar kunskap eller förutsättningar att erbjuda språket. Forskning visar att språkdeprivation kan innebära en kognitivt förvärvad skada, med konsekvenser för språk, lärande, minne och social utveckling (Humphries et al.; Hall et al.).]

Grundskola och skolval

Döva elever placeras ofta i hörande skolmiljöer där undervisningen sker på talad svenska och där tillgången till svenskt teckenspråk är begränsad (SOU 2006:54). I dessa miljöer erbjuds individuella stödinsatser, såsom tolkning eller assistans, i stället för sammanhållna teckenspråkiga lärmiljöer (SOU 2022:11).

Underlag från Specialpedagogiska skolmyndigheten visar att utbildningslösningar för döva elever i stor utsträckning utformas som individuella stödinsatser inom en i

grunden hörande miljö, snarare än som sammanhängande språkliga miljöer. Svenskt teckenspråk fungerar ofta inte som undervisningsspråk, utan som ett komplement till en undervisning som i grunden utgår från talad svenska (SPSM 2023).

Det fria skolvalet innebär i praktiken inte att döva barn ges likvärdiga möjligheter att välja en teckenspråkig utbildning. Valmöjligheterna begränsas av hur utbildningssystemet är organiserat och av vilka språkligt tillgängliga alternativ som faktiskt finns.

Antagningsprocessen till specialskolan

En central del av utbildningssystemets utformning är hur tillgången till teckenspråkiga utbildningsmiljöer regleras. Specialpedagogiska skolmyndigheten ansvarar för mottagande i specialskolan, där svenskt teckenspråk utgör undervisningsspråk. Mottagandet föregås av en samlad bedömning där pedagogiska, medicinska och sociala underlag ingår. Prövningen avser om barnet tillhör specialskolans målgrupp och om barnets behov av utbildning i en teckenspråkig miljö kan tillgodoses inom grundskolan eller anpassade grundskolan, även med stödinsatser. Detta innebär att tillgången till specialskolan i praktiken blir beroende av hur behovet av en teckenspråkig utbildningsmiljö bedöms i denna prövning. Om barnet bedöms kunna få sina behov tillgodosedda i den kommunala skolan kan det innebära att barnet inte ges tillgång till en teckenspråkig lärmiljö från början.

Konsekvensen är att barn under en period kan befinna sig i en utbildningsmiljö där svenskt teckenspråk inte är undervisningsspråk och där språket därmed inte kan säkerställas fullt ut. Tillgång till svenskt teckenspråk blir därmed beroende av en prövningsprocess, snarare än att utgöra en utgångspunkt i utbildningen. Tillgången till en teckenspråkig utbildningsmiljö är inte enbart en fråga om tillgång, utan även om timing. När barn får tillgång till en sådan miljö först efter en period i en språkligt otillgänglig utbildningsmiljö påverkas deras möjligheter att utveckla språk, tillgodogöra sig undervisning och nå kunskapsmålen. Detta står i kontrast till internationella riktlinjer, där det framhålls att döva barn har rätt till utbildning direkt på teckenspråk i språkligt tillgängliga miljöer. När tillgången till en sådan miljö inte säkerställs från början riskerar detta att påverka barnets språkliga och kunskapsmässiga utveckling. Konsekvenserna blir särskilt allvarliga eftersom de uppstår i en tidig fas av barnets utveckling. När barn under flera år befinner sig i en miljö där språket inte fungerar fullt ut kan effekterna bli långvariga och svåra att kompensera.

Ur ett rättighetsperspektiv innebär detta att tillgången till utbildning på svenskt teckenspråk inte fullt ut säkerställs i enlighet med statens ansvar enligt skollagen (SFS 2010:800) och internationella åtaganden (CRPD 2006). Antagningsprocessen utgör därmed en central del av hur rätten att tala svenskt teckenspråk i utbildning tillämpas i praktiken.

Kunskap och bemötande

Kunskap om dövas livsvillkor och om svenskt teckenspråk är i många fall begränsad inom utbildningssystemet (SOU 2020:27; Skolverket 2023). Detta påverkar hur undervisning organiseras, hur behov identifieras och hur elever bemöts. När kunskap

saknas finns en risk att döva elever förstås utifrån ett bristperspektiv, där fokus ligger på individens svårigheter i relation till hörselnormen. Det påverkar även förväntningar på elevernas kunskapsutveckling.

Riksgymnasiet och systemets begränsningar

Riksgymnasiet för döva och hörselskadade i Örebro utgör en central del av det svenska utbildningssystemet. Genom att samla undervisning på svenskt teckenspråk skapas förutsättningar för döva elever att få utbildning på sitt språk. Den nationella lösningen är i grunden viktig för att säkerställa rätten till utbildning på svenskt teckenspråk.

Samtidigt visar genomgången att det finns strukturella problem kopplade till hur systemet är utformat. Eftersom riksgymnasiet är koncentrerat till en ort innebär det att döva elever i praktiken är hänvisade till ett begränsat utbildningsutbud inom ett och samma system. Möjligheten att välja utbildning påverkas därmed inte enbart av elevens intresse och förutsättningar, utan även av vilka program som faktiskt kan erbjudas.

Enligt nuvarande ordning krävs att ett visst antal elever söker samma program för att utbildningen ska starta och även behöriga elever kan nekas sitt förstahandsval, inte på grund av bristande meriter, utan på grund av att elevgruppen är för liten. Konsekvensen är att döva elevers utbildningsval i praktiken blir beroende av gruppstorlek. Till skillnad från hörande elever, som kan välja mellan flera skolor och program, begränsas valmöjligheterna till de alternativ som kan organiseras inom riksgymnasiet. Om en elev i stället väljer att studera i sin hemkommun framträder andra utmaningar. Inkommen information visar att många kommuner saknar kunskap om vad som krävs för att döva elever ska kunna få undervisning på svenskt teckenspråk. Det gäller särskilt förståelsen för behovet av teckenspråkstolkning och hur denna ska organiseras och att elever som väljer att stanna i sin hemkommun riskerar att inte få undervisning på sitt språk, eller att förutsättningarna för att delta i undervisningen inte säkerställs. Därmed uppstår en situation där valet mellan riksgymnasiet och hemkommunen inte är ett val mellan likvärdiga alternativ.

Sammantaget synliggör detta ett system där rätten till utbildning på svenskt teckenspråk inte fullt ut är säkerställd.

Resurser och kompetens

Det finns strukturella brister i tillgången till lärare med teckenspråkskompetens och dövkunskap, liksom i tillgången till läromedel på svenskt teckenspråk (SPSM 2023; Skolverket 2023). Detta påverkar kvaliteten i utbildningen och möjligheten att utveckla och använda språket i olika ämnen. Underlag från SPSM och Skolverket visar att kompetensbristen inte enbart rör enskilda verksamheter, utan är ett återkommande strukturellt problem. Detta leder till att tillgången till undervisning på svenskt teckenspråk i praktiken blir beroende av lokala förutsättningar, snarare än av en likvärdig nationell standard.

Samlad bedömning

Utbildningssystemet säkerställer i dag inte döva barns rätt att tala svenskt teckenspråk i praktiken. Nationella uppföljningar visar att måluppfyllelsen i specialskolan under senare år varit otillfredsställande, med variationer i andelen elever som når gymnasiebehörighet och i meritvärde (SPSM 2024; SPSM 2025). Samtidigt visar analyser att det finns ett samband mellan elevers måluppfyllelse och hur länge de haft tillgång till en teckenspråkig utbildningsmiljö. Elever som tidigt får tillgång till undervisning på svenskt teckenspråk har generellt bättre förutsättningar att nå kunskapsmålen, medan en förskjuten språktillgång kan få långvariga konsekvenser.

För att uppnå jämlika förutsättningar krävs att utbildningen utgår från svenskt teckenspråk som undervisningsspråk, att språket finns tillgängligt från tidig ålder och att kunskap om dövas livsvillkor integreras i hela utbildningssystemet.

Arbete och arbetsliv

Rätt till arbete

Arbete och egen försörjning är centrala för möjligheten att leva självständigt och delta i samhället på jämlika villkor (CRPD 2006, artikel 27). För döva påverkas möjligheten att få, behålla och utvecklas i arbete av hur arbetsmarknaden organiseras, vilka normer som präglar arbetslivet och vilken kunskap som finns om dövas livsvillkor (SOU 2020:27, *Hållbar socialtjänst – En ny socialtjänstlag*).

Diskrimineringslagen förbjuder diskriminering i arbetslivet och omfattar även bristande tillgänglighet (diskrimineringslagen [2008:567]). CRPD tydliggör samtidigt statens ansvar att säkerställa tillgång till arbete på jämlika villkor. Arbetsgivare och samhällsstrukturer får därmed inte skapa hinder som begränsar möjligheten att delta i arbetslivet.

Etablering på arbetsmarknaden

Dövas etablering på arbetsmarknaden påverkas av hur kompetens värderas och hur rekryteringsprocesser utformas. Arbetsförmedlingen visar att personer med funktionsnedsättning som medför nedsatt arbetsförmåga generellt har lägre sysselsättningsgrad och högre arbetslöshet än befolkningen i övrigt (Arbetsförmedlingen 2023, *Arbetsmarknadsutsikterna 2023*).

Bristande kunskap om dövas livsvillkor kan leda till att fokus riktas mot individens dövhet i stället för kompetens och erfarenhet. Det påverkar både möjligheten att få arbete och förutsättningarna för fortsatt utveckling i arbetslivet. När språkliga förutsättningar inte beaktas i rekryteringsprocesser riskerar kvalificerad kompetens att förbises.

Diskrimineringsombudsmannen har i flera ärenden visat att avsaknad av teckenspråkstolkning i rekryteringsprocesser kan utgöra diskriminering i form av bristande tillgänglighet (DO, beslut 2018–2022). Det visar att hinder ofta uppstår redan innan en anställning påbörjas.

Bemötande och förväntningar

Bemötandet i rekryteringsprocesser och på arbetsplatser har stor betydelse för möjligheten till jämlikt deltagande. Begränsad kunskap om dövas livsvillkor kan skapa osäkerhet och låga förväntningar, vilket påverkar både urval och arbetsmiljö (SOU 2020:27).

Det förekommer också att arbetsgivare tvekar inför att anställa döva på grund av föreställningar om kostnader, anpassningar eller kommunikation, trots att faktiska hinder saknas. Sådana föreställningar påverkar möjligheten till likvärdiga villkor i arbetslivet.

Strukturella hinder

Många döva etablerar sig på arbetsmarknaden utan omfattande stödinsatser, vilket tydliggör att dövhet i sig inte utgör ett hinder för arbete. Problemen uppstår i stället i mötet med strukturer och normer som utgår från talad svenska och ljudbaserad kommunikation.

Det påverkar hur möten organiseras, hur information förmedlas och hur sociala sammanhang fungerar på arbetsplatsen. När sådana normer inte synliggörs riskerar de att skapa exkludering även utan uttalad avsikt.

Myndigheten för delaktighet visar att bristande tillgänglighet i arbetslivet ofta handlar om hur information förmedlas, hur möten genomförs och hur arbetsplatsens sociala miljö fungerar (Myndigheten för delaktighet 2022).

I kontakten med Arbetsförmedlingen framträder ytterligare hinder kopplade till hur stödinsatser organiseras. Långa handläggningstider kan innebära att döva arbetssökande går miste om konkreta anställningsmöjligheter när beslut om stöd eller anpassningar inte fattas i tid. Det förekommer även mismatchningar där arbetssökande erbjuds insatser som inte motsvarar individens kompetens, erfarenhet eller språkliga situation. Sådana insatser riskerar att få begränsad effekt och kan leda till att individen inte ges reella möjligheter att etablera sig på arbetsmarknaden.

Återkommande erfarenheter visar också att döva med arbetslivserfarenhet i vissa fall hänvisas till subventionerade eller skyddade anställningar, exempelvis inom Samhall, trots att deras kompetens motsvarar krav inom den reguljära arbetsmarknaden. När insatser inte motsvarar individens faktiska förutsättningar kan de avböjas, vilket i sin tur kan påverka rätten till arbetslöshetsersättning. Tillgången till arbete påverkas därför inte enbart av individens kompetens, utan också av hur arbetsmarknadssystemet är utformat och tillämpas. När språkliga förutsättningar inte vägs in riskerar stödinsatser att styra mot lösningar som inte motsvarar individens situation.

Stödsystem och ansvar

Stödsystem inom arbetsmarknadspolitiken kan bidra till etablering i arbete, men utformas inte alltid utifrån ett rättighetsperspektiv (Arbetsförmedlingen 2022, *Stöd till personer med funktionsnedsättning – lägesrapport 2022*).

Fokus kan i stället riktas mot individens behov av stöd, vilket riskerar att förstärka bilden av döva som beroende av särskilda insatser. Samtidigt varierar tillgången till stöd i praktiken, särskilt när det gäller teckenspråkstolkning och ansvarsfördelning mellan olika aktörer (SOU 2022:11, *Handlingsplan för en långsiktig utveckling av tolktjänsten för barndomsdöva, vuxendöva, hörselskadade och personer med dövblindhet*).

Otydliga system skapar osäkerhet och försvårar långsiktig etablering på arbetsmarknaden. När ansvaret för språkliga förutsättningar inte är tydligt reglerat riskerar frågorna att hanteras tillfälligt och situationsberoende, snarare än som en del av arbetsmiljö och organisering.

Arbetsmiljö och delaktighet

Kunskap om dövas livsvillkor är ofta begränsad inom arbetslivet (SOU 2020:27). Det påverkar inte bara rekrytering, utan även arbetsmiljö, arbetsfördelning och möjligheter till kompetensutveckling. När språkliga förutsättningar inte beaktas finns en risk att döva anställda inte får samma möjligheter att delta i informella sammanhang, ta del av arbetsrelaterad information eller avancera inom arbetsplatsen. Det påverkar både delaktighet och karriärutveckling.

Forskning och rapporter visar samtidigt att social delaktighet på arbetsplatsen har stor betydelse för arbetsmiljö och möjligheten att stanna kvar i arbete. Språkliga hinder får därmed konsekvenser som sträcker sig bortom den direkta kommunikationen.

Samlad bedömning

Hinder i arbetslivet uppstår i mötet mellan individ och struktur. Det handlar inte om dövhet i sig, utan om hur arbetslivet organiseras, vilka normer som dominerar och hur språklig mångfald hanteras. Tillgängliga underlag visar att personer med funktionsnedsättning, inklusive döva, har en svagare ställning på arbetsmarknaden och att detta i stor utsträckning är kopplat till strukturella hinder snarare än individuella begränsningar (Arbetsförmedlingen 2023; Myndigheten för delaktighet 2022).

För att säkerställa jämlika möjligheter krävs att arbetslivet i högre grad utgår från dövas rätt att tala svenskt teckenspråk, att kunskap om dövas livsvillkor stärks och att arbetsplatser organiseras så att kommunikationen fungerar i praktiken. Detta behöver även ingå i en nationell handlingsplan för dövas rättigheter och svenskt teckenspråk, där arbetsliv, språk och delaktighet behandlas som en del av statens ansvar för jämlika levnadsvillkor.

Hälso- och sjukvård

Rättslig grund och utgångspunkter

Hälso- och sjukvården har ett grundläggande ansvar att säkerställa god hälsa och vård på lika villkor för hela befolkningen (hälso- och sjukvårdslagen [2017:30], 3 kap. 1 §; CRPD 2006, artikel 25). För döva är detta nära kopplat till patientsäkerhet, rättssäkerhet och möjligheten att förstå, ta ställning till och vara delaktig i vård och behandling. Möjligheten att förstå information, beskriva symtom och medverka i beslut är avgörande för att vården ska fungera i praktiken.

Den rättsliga regleringen framgår även av patientlagen (2014:821, 3 kap. 1–2 §§; 4 kap. 2 §) och patientsäkerhetslagen (2010:659, 6 kap. 1 §). Regelverket tydliggör att vården ska ges med respekt för patientens självbestämmande och integritet, att information ska anpassas efter individens förutsättningar och att vården ska vara säker. För att dessa krav ska kunna uppfyllas måste patienten kunna förstå informationen, ställa frågor och uttrycka sina behov och ställningstaganden (CRPD 2006; Socialstyrelsen, *Din skyldighet att informera och göra patienten delaktig*).

Språkliga förutsättningar som grund för vård

Dövas möjligheter att få jämlik vård avgörs i hög grad i det enskilda vårdmötet. När kommunikationen inte fungerar påverkas hela vårdprocessen. Det handlar inte enbart om att ta del av information, utan om möjligheten att beskriva symtom, förstå medicinska bedömningar och delta i beslut om den egna vården.

Socialstyrelsen beskriver informationsöverföring som ett centralt riskområde inom patientsäkerheten (*Kommunikation och informationsöverföring i vården*). När information inte når fram eller förlorar viktiga nyanser påverkas både medicinska bedömningar och de beslut som fattas i vården. Kommunikationsbrister blir därmed inte en fråga vid sidan av vården, utan en faktor som påverkar vårdens kvalitet och säkerhet direkt.

Språkliga förutsättningar behöver därför förstås som en grundläggande del av vårdens genomförande. När svenskt teckenspråk inte fungerar påverkas hela kedjan från anamnes och diagnostik till behandling och uppföljning. Problemen begränsas inte till enskilda situationer utan får konsekvenser för vårdprocessen som helhet.

Patientsäkerhet och informerat samtycke

Bristande kommunikation påverkar patientsäkerheten direkt. När information missförstås, viktiga nyanser går förlorade eller patienten inte ges möjlighet att uttrycka sina behov ökar risken för felaktiga bedömningar, brister i diagnostik och behandlingar som inte följs på avsett sätt (patientsäkerhetslagen [2010:659], 6 kap. 1 §; Socialstyrelsen 2023, *Nationell handlingsplan för ökad patientsäkerhet 2020–2024*).

Diskrimineringsombudsmannens tillsyn visar att problemen är återkommande. I ett ärende saknades teckenspråkstolkning efter ett medicinskt ingrepp trots att behovet

var känt. Patienten hänvisades till läppläsning och skriftlig kommunikation, vilket bedömdes som otillräckligt och utgjorde diskriminering i form av bristande tillgänglighet. I ett annat ärende drogs en vårdinsats tillbaka när behovet av teckenspråkstolkning uppmärksammades, vilket bedömdes som indirekt diskriminering.

I sådana situationer ges patienten inte möjlighet att förstå information om diagnos, behandling eller risker. Möjligheten att ställa frågor, väga alternativ och fatta informerade beslut begränsas. Samtycke kan därmed inte anses vara informerat i patientlagens mening (patientlagen [2014:821], 4 kap. 2 §). Det framträder samtidigt ett återkommande mönster där brister i kommunikationen behandlas som tillgänglighetsfrågor snarare än patientsäkerhetsrisker. Konsekvensen blir att de ofta hanteras utanför det systematiska patientsäkerhetsarbetet, trots att de direkt påverkar vårdens kvalitet och säkerhet (SOU 2020:27).

För att stärka patientsäkerheten krävs även tydligare strukturer för avvikelshantering. När vården inte beställer teckenspråkstolk trots kända behov, när tolk saknas i avgörande moment eller när kommunikationen brister på ett sätt som påverkar vården, behöver detta hanteras som avvikelser inom patientsäkerhetsarbetet. I dag saknas ofta systematisk rapportering och uppföljning av sådana situationer. Därmed synliggörs inte heller omfattningen av problemen eller vilka konsekvenser de får för patienterna.

Teckenspråkstolkning och ansvar

Tillgång till teckenspråkstolkning är i många situationer avgörande för att vårdmötet ska fungera (CRPD 2006, artiklarna 9 och 21). Samtidigt är det vårdgivarens ansvar att säkerställa att patienten kan förstå och göra sig förstådd, vilket även omfattar att tillhandahålla tolk när det behövs (Socialstyrelsen, *Att använda tolk i hälso- och sjukvården*).

Genomgången visar återkommande brister i hur detta ansvar omsätts i praktiken. Det handlar bland annat om situationer där teckenspråkstolkning inte bokas trots kända behov, där tolk saknas i avgörande delar av vårdprocessen eller där vården gör egna bedömningar av behov utan dialog med patienten. När behovet av teckenspråkstolkning inte utreds tillsammans med patienten riskerar vård att genomföras utan fungerande språkliga förutsättningar. Det påverkar både patientsäkerhet, rättssäkerhet och delaktighet.

Samtidigt kan teckenspråkstolkning inte ersätta behovet av vård där svenskt teckenspråk fungerar direkt i mötet. När kommunikationen enbart sker genom tolk påverkas kontinuitet, relation och möjligheten att föra mer nyanserade samtal. Detta blir särskilt tydligt i vård som bygger på långvarig kontakt och förtroende.

Akuta situationer

I akuta situationer förstärks utmaningarna ytterligare. Tidspress och snabba beslut begränsar möjligheten att säkerställa fungerande kommunikation. När svenskt teckenspråk inte fungerar ökar risken för missförstånd och felbedömningar. Beslut

kan då fattas utan att patienten haft möjlighet att förstå vad som sker eller kunnat delta i beslut om den egna vården.

Det framgår samtidigt att döva inte är en homogen grupp. Döva med migrationsbakgrund, funktionsnedsättningar eller erfarenheter av utsatthet kan möta fler hinder i vården (CRPD 2006). För vissa individer omfattar detta även erfarenheter av språkdeprivation, det vill säga begränsad tillgång till ett fullt utvecklat språk under tidig barndom. Forskning visar att språkdeprivation kan påverka kognitiv utveckling, hälsa och möjligheten att tillgodogöra sig information och vårdinsatser (Humphries et al. 2012; Hall et al. 2017; Gulati).

Behov inom vården kan därför inte förstås enbart utifrån hörsel. Även individens språkliga utveckling och tidigare tillgång till språk behöver beaktas. När sådan kunskap saknas finns en risk att vården inte utformas utifrån patientens faktiska situation.

En central del i detta är hur tolkning används. Tillgång till teckenspråkstolk är en grundläggande förutsättning, men det är också avgörande att tolkningen motsvarar individens språkliga behov. Det innebär att tolkanvändare behöver matchas med rätt tolk utifrån språklig kompetens, erfarenhet och sammanhang. När sådan matchning brister påverkas både precision och kvalitet i kommunikationen. Konsekvensen blir en förhöjd patientsäkerhetsrisk, eftersom centrala delar av vårdprocessen genomförs utan att grundläggande krav på förståelse och delaktighet kan säkerställas.

Kunskap och bemötande

Kunskap om dövas livsvillkor och om svenskt teckenspråk är avgörande för vårdens kvalitet. Genomgången visar samtidigt att sådan kunskap ofta är begränsad (SOU 2020:27). Det påverkar hur symtom tolkas, hur behov identifieras och hur vård planeras.

När kunskap saknas finns en risk att fokus riktas mot individens dövhet i stället för den medicinska situationen. Språkliga förutsättningar riskerar också att behandlas som sekundära frågor, trots att de är avgörande för vårdens genomförande. Konsekvensen blir att bristande kunskap påverkar både bemötande, medicinska bedömningar och vårdens kvalitet som helhet.

Samlad bedömning

Genomgången visar ett tydligt och återkommande mönster där brister i kommunikation, ansvar och kunskap påverkar dövas möjligheter att få säker och jämlik vård. Socialstyrelsens kunskapsstöd och Diskrimineringsombudsmannens tillsyn visar att problemen inte är enstaka avvikelser utan strukturella och återkommande. När svenskt teckenspråk inte fungerar påverkas patientsäkerhet, rättssäkerhet och självbestämmande.

Problemen handlar inte enbart om enskilda möten eller individuella brister, utan om hur vården organiseras och vilka förutsättningar som finns för att kommunikationen ska fungera i praktiken. För att rättigheterna ska få genomslag krävs att svenskt teckenspråk säkerställs i vårdens genomförande, att kunskap om dövas livsvillkor

integreras i styrning, utbildning och klinisk verksamhet samt att kommunikationsbrister inkluderas i det systematiska patientsäkerhetsarbetet.

Rätten till hälsa innebär för döva rätten till vård där språket fungerar, där information kan förstås och där individen kan delta i beslut på sitt språk, svenskt teckenspråk (CRPD 2006; språklagen [2009:600], 14 §).

Dövpsykiatri och psykisk hälsa

Rättslig grund och utgångspunkter

Psykisk hälsa är en grundläggande förutsättning för delaktighet, självbestämmande och ett självständigt liv (CRPD 2006, artikel 25). För döva är tillgången till psykiatrisk vård nära kopplad till möjligheten att kommunicera på ett språk som fungerar i praktiken.

Den rättsliga grunden framgår av hälso- och sjukvårdslagen (2017:30, 3 kap. 1 §) och patientlagen (2014:821, 3 kap. 1–2 §§; 4 kap. 2 §). Regelverket anger att vård ska ges på lika villkor, att patienten ska få individuellt anpassad information och att delaktighet ska säkerställas. FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning tydliggör samtidigt statens ansvar att säkerställa tillgång till kommunikation och vård utan diskriminering (CRPD 2006, artiklarna 9, 21 och 25).

Inom psykiatrin ställs särskilt höga krav på att dessa principer omsätts i praktiken, eftersom vårdens innehåll i stor utsträckning bygger på språklig och relationell förståelse.

Kommunikation som förutsättning för vård

Psykiatrisk vård bygger i hög grad på samtal, tolkning av uttryck och förståelse av individens upplevelser. Detta är väl belagt i forskning om dövas psykiska hälsa (Fellinger, Holzinger & Pollard 2012).

För döva är tillgång till svenskt teckenspråk en grundläggande förutsättning för att kunna beskriva symtom, nyansera upplevelser och delta i behandling. När kommunikationen inte fungerar påverkas inte bara informationsutbytet, utan även möjligheten att etablera en fungerande behandlingsrelation. Symtom riskerar att förenklas, viktiga nyanser kan gå förlorade och behandlingsinsatser riskerar att utformas utan tillräcklig förståelse för individens situation.

Kommunikation utgör därmed inte ett komplement inom psykiatrin, utan en grundläggande förutsättning för att vården över huvud taget ska kunna genomföras.

Tillgång till specialiserad vård i Sverige

Dövpsykiatri är ett specialiserat verksamhetsområde där vården utformas utifrån språkliga och kulturella förutsättningar. I dag saknas en nationellt sammanhållen struktur för denna typ av vård. De specialiserade funktioner som tidigare funnits har successivt försvagats och tillgången till dövpsykiatrisk kompetens är numera begränsad.

Tillgången är dessutom geografiskt koncentrerad. I stora delar av landet, särskilt i regioner norr om Stockholm, saknas specialiserad dövpsykiatrisk kompetens. Många döva hänvisas därför till allmänpsykiatri eller primärvård i den egna regionen. Dessa verksamheter saknar ofta både teckenspråkskompetens och fördjupad kunskap om

dövas livsvillkor. Resultatet blir att vård ges utan de språkliga och kulturella förutsättningar som krävs för psykiatrisk bedömning och behandling.

Eftersom psykiatrisk vård bygger på kommunikation, förståelse och relation får detta direkta konsekvenser för möjligheten att identifiera symtom, genomföra behandling och följa upp insatser. Bristande språkliga förutsättningar kan leda till osäkra bedömningar, att symtom inte identifieras korrekt eller att behandling inte kan genomföras på ett ändamålsenligt sätt. I vissa fall kan vård helt utebli eller avbrytas.

Avsaknaden av specialiserad kompetens innebär samtidigt att tillgången till vård i praktiken blir beroende av bostadsort och organisatoriska förutsättningar snarare än av behov. Detta står i konflikt med hälso- och sjukvårdslagens krav på vård på lika villkor (2017:30, 3 kap. 1 §). Konsekvensen är att döva i stora delar av landet riskerar att inte få tillgång till psykiatrisk vård som fungerar i praktiken.

Tolkning i psykiatriska sammanhang

Teckenspråkstolkning är i många fall en förutsättning för kontakt med psykiatri (CRPD 2006, artikel 9). Psykiatriska insatser ställer samtidigt särskilda krav på kontinuitet, förtroende och språklig precision. Samtal är ofta återkommande, fördjupade och innehåller känsliga uppgifter.

Variationer i tillgång till tolk, bristande kontinuitet eller begränsningar i uppdragets utformning påverkar behandlingsrelationen. När olika tolkar används vid olika tillfällen eller när tolk saknas i avgörande moment behöver information ofta upprepas och sammanhang riskerar att gå förlorade. Det försvårar möjligheten att bygga en stabil och långsiktig vårdrelation.

Tolkning kan därför inte alltid ersätta behovet av direkt kommunikation, särskilt vid långvariga eller komplexa behandlingskontakter.

Diagnostik och bedömning

När språkliga förutsättningar inte är säkerställda påverkas underlaget för psykiatrisk bedömning direkt. Symtom kan misstolkas eller förstås utifrån andra referensramar än individens egna. Forskning visar att döva patienter i vissa fall riskerar feldiagnostisering inom psykiatri (Fellinger, Holzinger & Pollard 2012).

Konsekvenserna är särskilt allvarliga eftersom diagnoser ligger till grund för behandling, stödinsatser och uppföljning. Brister i kommunikationen påverkar därmed hela vårdkedjan.

Kunskap och bemötande

Kunskapsläget inom dövpsykiatri är i dag begränsat. Det saknas aktuell och samlad statistik om dövas psykiska hälsa i Sverige och forskningen är otillräcklig. Detta innebär att planering, resursfördelning och uppföljning av psykiatrisk vård sker utan ett tillräckligt underlag (Socialstyrelsen, *Psykisk hälsa i Sverige – Lägesrapport 2022*). Organisatoriska förändringar och neddragningar kan därmed genomföras utan att konsekvenserna synliggörs.

Kunskapsbristerna påverkar även kompetensförsörjningen. Psykiatrisk utbildning och fortbildning innehåller i begränsad omfattning kunskap om dövas livsvillkor, vilket innebär att vårdpersonal ofta saknar förutsättningar att möta patientgruppen på ett ändamålsenligt sätt (SOU 2020:27).

Internationell forskning inom dövpsykiatri visar att bristande språklig och kulturell kompetens hos vårdpersonal påverkar både diagnostik och behandling. Neil S. Glickman beskriver hur avsaknad av kunskap om teckenspråk och dövas livsvillkor kan leda till missförstånd i kliniska bedömningar, ökad risk för feldiagnostisering och svårigheter att genomföra behandling på ett ändamålsenligt sätt (Glickman 2013; Glickman & Hall 2019).

Kunskapsbristen påverkar därmed inte enbart kvaliteten i enskilda vårdmöten, utan även hur vårdsystemet organiseras och fungerar som helhet.

Särskilda förutsättningar för psykisk hälsa

Döva kan ha erfarenheter som påverkar den psykiska hälsan, exempelvis språkdeprivation, begränsad delaktighet och återkommande kommunikationshinder. Forskning visar att bristande tillgång till språk under tidig barndom kan få långvariga konsekvenser för kognitiv utveckling, social funktion och psykisk hälsa (Humphries et al. 2012; Hall et al. 2017).

Sådana erfarenheter påverkar hur symtom uttrycks och behöver därför beaktas i både bedömning och behandling. När dessa förutsättningar inte integreras i vårdens arbete finns en risk att problem individualiseras i stället för att förstås i relation till språkliga och strukturella faktorer.

Samlad bedömning

Förutsättningarna för döva att ta del av psykiatrisk vård är inte likvärdiga. Den regionala organiseringen, tillsammans med avsaknaden av en nationellt sammanhållen struktur för dövpsykiatri, innebär att tillgången till specialiserad kompetens, teckenspråkiga miljöer och tolkning varierar mellan olika delar av landet. Vårdens kvalitet och tillgänglighet blir därmed beroende av bostadsort.

Eftersom psykiatrisk vård bygger på fungerande kommunikation och ömsesidig förståelse får dessa brister särskilt stora konsekvenser. De påverkar möjligheten att identifiera behov, genomföra behandling och följa upp insatser på ett rättssäkert och ändamålsenligt sätt.

Bristen på nationella strukturer för samarbete mellan regioner förstärker skillnaderna ytterligare. I dag saknas i stor utsträckning fungerande system för att tillgängliggöra specialiserad dövpsykiatrisk kompetens nationellt, exempelvis genom samordnade remissvägar eller gemensamma vårdstrukturer. Konsekvensen blir att befintlig kompetens inte används effektivt och att patienter inte får tillgång till rätt vård utifrån behov.

Sammantaget innebär detta att rätten till hälsa enligt CRPD inte fullt ut säkerställs i praktiken (CRPD 2006, artikel 25). För att säkerställa jämlik vård krävs att språkliga

förutsättningar integreras som en grundläggande del av psykiatrisk vård, att specialiserad kompetens byggs upp och vidmakthålls samt att nationella strukturer för samverkan etableras.

Det finns samtidigt ett tydligt behov av ett nationellt kunskapscenter för dövpsykiatri. Ett sådant center kan samla specialistkompetens, stödja vårdgivare i hela landet, bidra till kunskapsuppbyggnad och säkerställa att vårdinsatser utformas utifrån dövas språkliga och kulturella förutsättningar. Ett nationellt uppdrag skulle även kunna möjliggöra fungerande samarbete över regiongränserna och minska beroendet av bostadsort för tillgång till vård.

Tolktjänst

Rättslig grund och utgångspunkter

Tillgång till teckenspråkstolkning är en grundläggande förutsättning för att döva ska kunna tala svenskt teckenspråk i kontakt med samhället. Rätten till kommunikation och information framgår av FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD 2006, artiklarna 9 och 21), samt av artikel 27 om rätten till arbete. I svensk rätt finns närliggande bestämmelser bland annat i patientlagen (2014:821, 3 kap. 6–7 §§), där information ska anpassas efter patientens språkliga förutsättningar och vården ska säkerställa att patienten förstått informationen, samt i förvaltningslagen (2017:900, 13 §), som anger att myndigheter vid behov ska använda tolk. När det gäller arbetslivet regleras vissa stödformer i förordning (2000:630) om särskilda insatser för personer med funktionsnedsättning som medför nedsatt arbetsförmåga. Tolktjänsten möjliggör kommunikation i arbete, utbildning, vård, myndighetskontakter och sociala sammanhang.

Samtidigt är tolktjänsten inte utformad som ett sammanhållet system. Ansvar, tillgång och omfattning varierar beroende på situation och huvudman. Möjligheten att tala svenskt teckenspråk blir därmed inte en rättighet som säkerställs genomgående, utan en insats som beviljas under vissa förutsättningar.

Denna struktur behöver även förstås i relation till statens ansvar enligt CRPD. Konventionen ställer krav på att tillgång till kommunikation och information ska säkerställas i praktiken och möjliggöra deltagande i samhället på lika villkor (CRPD 2006, artiklarna 9 och 21). När tillgången till teckenspråkstolkning varierar beroende på organisatoriska gränser och ekonomiska prioriteringar påverkas möjligheten att utöva dessa rättigheter i praktiken.

Tolktjänstens funktion i samhället

Tolktjänsten har en central funktion i att möjliggöra språkligt utbyte mellan döva och hörande. Den utgör en förutsättning för att kunna ta del av information, föra dialog och delta i beslut i situationer som rör den egna livssituationen. Detta gäller inte enbart i enskilda kontakter, utan genomgående i mötet med samhällets olika funktioner. Tolktjänsten fungerar därmed som en del av den samhälleliga infrastrukturen för språk och delaktighet.

Behovet av teckenspråkstolkning uppstår både i planerade och spontana situationer. För att systemet ska fungera i praktiken krävs därför tillgänglighet, samordning och förutsägbarhet. När någon av dessa delar brister påverkas möjligheten att kommunicera i vardagliga situationer och i sammanhang av avgörande betydelse för individens livsvillkor.

Tillgång, prioritering och kontinuitet

Genomgången visar att tillgången till teckenspråkstolkning i många fall är begränsad (SOU 2022:11 *Handlingsplan för en långsiktigt hållbar tolktjänst*). Problemen handlar inte enbart om resursbrist, utan även om hur uppdrag prioriteras och organiseras.

När tillgången är begränsad uppstår prioriteringar mellan olika typer av uppdrag. Vissa situationer ges företräde framför andra, vilket i praktiken avgör i vilka delar av livet språklig tillgång säkerställs. Möjligheten att tala svenskt teckenspråk blir därmed beroende av sammanhang och tillgängliga resurser snarare än av individens behov.

Kontinuitet är samtidigt en central fråga. När olika tolkar används vid olika tillfällen, eller när tolkning uteblir, påverkas möjligheten att bygga förståelse över tid. Detta får särskilt stora konsekvenser inom områden som bygger på långsiktiga relationer, exempelvis utbildning, arbetsliv och vård.

Förändringar inom delar av tolktjänsten har under senare år inneburit minskad tillgång till tolkning i vissa sammanhang, särskilt inom arbetslivet. Detta har redan fått konkreta konsekvenser där döva i vissa fall har förlorat sina anställningar till följd av försämrade möjligheter att delta i arbetet. Sambandet mellan tillgång till tolkning och möjligheten att upprätthålla arbete och försörjning blir därmed tydligt.

Ansvarsfördelning och systemets struktur

Ansvar för teckenspråkstolkning är fördelat mellan flera aktörer, däribland regioner och statliga myndigheter. Olika delar av samhället omfattas av olika regelverk och finansieringsmodeller. Denna uppdelning innebär att tolktjänsten saknar en enhetlig struktur. Samma behov kan därför hanteras på olika sätt beroende på sammanhang och geografisk tillhörighet.

När ansvarsfördelningen är otydlig uppstår situationer där ingen aktör fullt ut tar ansvar. I praktiken innebär detta att individen själv behöver identifiera ansvarig part, samordna kontakter och driva processen framåt. Ansvaret för att säkerställa fungerande kommunikation riskerar därmed att förskjutas från systemet till den enskilde.

I SOU 2022:11 konstateras att tolktjänsten präglas av otydlig ansvarsfördelning, bristande samordning och ojämlik tillgång. Myndigheten för delaktighet visar samtidigt i *Uppföljning av funktionshinderspolitiken 2023* att variationer i stödinsatser och ansvar påverkar möjligheten till delaktighet.

Sveriges Dövas Riksförbund visar i *Skuggutredning om tolktjänsten (2023)* att brister i tillgång, kontinuitet och rättssäkerhet är återkommande. Underlaget synliggör att döva i praktiken inte kan utgå från att tolkning finns tillgänglig när behov uppstår och att konsekvenserna påverkar vardag, arbete och samhällsdeltagande direkt. Problemen framstår därmed inte som enskilda avvikelser, utan som strukturella brister i systemets utformning.

Tolktjänst i utbildning

Tillgång till teckenspråkstolkning är en förutsättning för att döva ska kunna delta i utbildning på lika villkor. Detta gäller både kommunal vuxenutbildning och högre utbildning.

Inom Komvux och annan vuxenutbildning ligger ansvaret för att ordna och finansiera teckenspråkstolkning på kommunen eller utbildningsanordnaren. Myndigheten för

delaktighet har visat att regelverk och ansvarsfördelning inom Komvux präglas av otydlighet och bristande samordning, samtidigt som förutsättningarna varierar mellan kommuner (Myndigheten för delaktighet 2025).

Detta innebär att tillgången till tolkning i praktiken påverkas av lokala prioriteringar och organisatoriska förutsättningar. I vissa fall leder det till att döva nekas tolkning och därmed inte kan delta i utbildning på jämlika villkor. Även inom universitet och högskola uppstår begränsningar, särskilt inom utbildningar där ansvar för tolkkostnader hanteras på ett sätt som inte säkerställer faktisk tillgång till tolkning.

Utbildning bygger på kontinuitet och progression. När tillgången till tolkning är osäker påverkas möjligheten att följa undervisning, delta i seminarier och tillgodogöra sig utbildning över tid.

Tolktjänst i arbetslivet

Tolktjänsten har en central funktion i arbetslivet, där den möjliggör deltagande i möten, utbildningar och arbetsprocesser. För döva är möjligheten att tala svenskt teckenspråk en grundläggande förutsättning för att kunna utföra arbete och delta i arbetslivet på lika villkor.

Viss reglering finns i förordning (2000:630) om särskilda insatser för personer med funktionsnedsättning som medför nedsatt arbetsförmåga. Förordningen omfattar bland annat stöd till arbetshjälpmedel, personligt biträde och i vissa fall stöd för kommunikation, inklusive teckenspråkstolkning. Stöden beslutas av Arbetsförmedlingen och är behovsprövade, tidsbegränsade och förenade med ekonomiska ramar.

Regleringen innebär dock inte en generell eller rättighetsbaserad tillgång till teckenspråkstolkning i arbetslivet. Tillgången blir beroende av individuella beslut och administrativa prioriteringar. Detta skapar en motsättning mellan arbetslinjens krav på deltagande i arbete och de faktiska förutsättningarna att kunna delta på jämlika villkor när kommunikationen inte säkerställs.

Diskrimineringslagen (2008:567) är också relevant i detta sammanhang. Lagen fastslår att bristande tillgänglighet kan utgöra diskriminering. Samtidigt visar rättspraxis att skyddet inte är fullt ut säkerställt. I AD 2017 nr 51 konstaterade domstolen att en arbetsgivare inte var skyldig att stå för tolkkostnader som bedömdes vara för höga. Trots att den döva arbetssökanden bedömdes som mest kvalificerad för tjänsten fick personen inte anställningen med hänvisning till kostnaderna för tolkning.

Rättsfallet tydliggör att tillgång till teckenspråkstolkning i arbetslivet inte är rättsligt säkerställt. Ekonomiska bedömningar kan i praktiken begränsa möjligheten att tala svenskt teckenspråk i arbetslivet.

Detta kan jämföras med stöd enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade, där personlig assistans kan beviljas för att möjliggöra arbete. I dessa fall finansieras stödet genom offentliga medel utan motsvarande

begränsningar kopplade till arbetsgivares kostnadsansvar eller behovsprövning inom arbetsmarknadspolitiken.

Skillnaden i hur stödformerna är konstruerade innebär att förutsättningarna att arbeta ser olika ut beroende på vilken typ av stöd som aktualiseras. För personer med personlig assistans följer stödet individen i arbetslivet. För döva är tillgången till teckenspråkstolkning i stället beroende av ett fragmenterat system med flera ansvariga aktörer och varierande tillämpning.

Genomgången visar samtidigt att tillgången till tolkning ofta är beroende av vilken aktör som anses bära ansvar och hur regelverk tolkas i det enskilda fallet. Detta skapar osäkerhet för både arbetstagare och arbetsgivare. När förutsättningarna för deltagande inte är stabila påverkas möjligheten att behålla en anställning och upprätthålla en långsiktig försörjning.

Tolktjänst i vård och andra samhällsområden

Tolktjänsten har stor betydelse inom hälso- och sjukvården, där fungerande dialog är en förutsättning för patientsäkerhet, delaktighet och informerat samtycke (hälso- och sjukvårdslagen [2017:30], 5 kap. 1 §). När teckenspråkstolkning saknas påverkas möjligheten att förstå information, ställa frågor och fatta beslut om vård.

Kommunikation fungerar därmed inte som ett neutralt verktyg, utan som en avgörande del av hela vårdprocessen. Brister i tillgång till tolkning kan leda till att symtom inte beskrivs korrekt, att medicinska bedömningar inte förstås och att behandlingar inte följs på avsett sätt. Konsekvenserna påverkar patientsäkerheten som helhet.

Det finns även behov av tydligare system för rapportering när vården inte säkerställer fungerande kommunikation. När teckenspråkstolkning inte bokas trots kända behov bör detta hanteras som en avvikelse inom patientsäkerhetsarbetet. I dag behandlas sådana situationer ofta som administrativa eller praktiska problem, trots att konsekvenserna direkt påverkar möjligheten till säker vård, informerat samtycke och delaktighet.

Liknande utmaningar återkommer inom andra samhällsområden där möjligheten att förstå beslut och komma till tals är avgörande för rättssäkerheten. När kommunikationen inte fungerar begränsas även möjligheten att utöva rättigheter i praktiken.

Digitalisering och nya former av samspel

Digitalisering har förändrat hur samspel och informationsutbyte sker i samhället. Digitala möten, hybrida arbetsformer och nya kommunikationsplattformar innebär att interaktion i allt högre grad sker i miljöer som inte är fysiskt sammanhållna.

Detta kan skapa nya möjligheter, exempelvis genom ökad flexibilitet och fler former av tillgänglighet. Samtidigt uppstår nya krav på hur tolktjänsten organiseras och integreras i digitala miljöer. När tolkning inte är en integrerad del av systemen riskerar döva att utestängas från delar av interaktionen.

I digitala miljöer kan även tekniska begränsningar påverka kvaliteten i tolkningen, exempelvis genom bristande bildkvalitet, fördröjningar eller svårigheter att följa flera talare samtidigt. Digitalisering leder därför inte automatiskt till ökad tillgänglighet. Om språkliga förutsättningar inte beaktas i utvecklingen av digitala arbetsätt riskerar nya former av exkludering att uppstå.

Bildtelefonförmedling och systemets begränsningar

Bildtelefonförmedling utgör en central del av infrastrukturen för kommunikation på svenskt teckenspråk i Sverige. Tjänsten Bildtelefoni.net, som upphandlas av Post- och telestyrelsen (PTS), möjliggör samtal mellan personer som talar svenskt teckenspråk och personer som använder talad svenska genom förmedling via teckenspråkstolk (PTS 2025). Tjänsten är tillgänglig dygnet runt och används i kontakt med bland annat vård, myndigheter, arbetsplatser, företag och privata kontakter.

För många döva är bildtelefonförmedlingen en grundläggande förutsättning för att kunna kommunicera med samhället på jämlika villkor. Funktionen behöver därför förstås som mer än en teknisk lösning. Den utgör i praktiken en del av samhällets kommunikativa infrastruktur och har direkt betydelse för delaktighet, självständighet och möjligheten att utöva rättigheter i vardagen.

Samtidigt visar genomgången att systemet innehåller återkommande begränsningar. En central fråga gäller möjligheten till återkoppling och inkommande kontakt. Bildtelefonförmedlingen bygger huvudsakligen på SIP-adresser, vilket innebär att tjänsten inte fullt ut är integrerad i samhällets ordinarie telefonsystem (PTS; NKADB 2019). Detta påverkar möjligheten att bli kontaktad direkt av exempelvis vårdverksamheter, myndigheter eller arbetsplatser.

Problematiken har uppmärksammats under längre tid. Nationellt kunskapscenter för dövblindfrågor beskriver hur systemet skapar hinder i situationer där verksamheter använder återuppringningsfunktioner eller behöver kunna nå individen direkt (NKADB 2019). I praktiken innebär detta att döva riskerar att hamna utanför etablerade kontaktvägar som övriga samhället utgår från.

Konsekvenserna blir särskilt tydliga i situationer där snabb återkoppling krävs, exempelvis inom vård, myndighetsärenden eller arbetsliv. Många samhällsfunktioner bygger på att individer kan nås direkt via telefonnummer. När döva i stället är hänvisade till separata kommunikationslösningar uppstår en strukturell skillnad i tillgången till samhällsservice och kommunikation. PTS har under senare år arbetat med frågor kopplade till inkluderande telefoni och tekniska lösningar för att förbättra integrationen mellan förmedlingstjänster och ordinarie telefonsystem (PTS 2025). Samtidigt kvarstår begränsningar i hur systemen fungerar i praktiken och i vilken utsträckning de är integrerade i samhällets ordinarie kommunikationsstrukturer.

Digitaliseringen av samhället innebär dessutom nya krav på bildtelefonförmedlingen. Arbetsliv, utbildning och myndighetskontakter sker i allt högre grad genom digitala möten och hybrida arbetsformer. Detta kan skapa nya möjligheter till tillgänglighet, men synliggör också begränsningar i hur teckenspråkstolkning integreras i digitala

miljöer. Tekniska problem, flera simultana videoströmmar och plattformar som inte är anpassade för tolkning kan påverka kvaliteten i kommunikationen.

Det finns även begränsningar i relation till internationell kommunikation. Nuvarande system är huvudsakligen utformat för kommunikation mellan svenskt teckenspråk och talad svenska. Samtidigt uppstår i ett alltmer internationellt arbetsliv, behov av lösningar som möjliggör kommunikation mellan svenskt teckenspråk och andra språk, exempelvis engelska. Sveriges Dövas Riksförbund har i dialog med PTS uppmärksammat behovet av bildtelefonförmedling mellan svenskt teckenspråk och engelska i arbetslivet och i kontakter med internationella aktörer.

Sammantaget visar detta att bildtelefonförmedlingen har en avgörande funktion för möjligheten att tala svenskt teckenspråk i kontakt med samhället, men att systemet samtidigt präglas av begränsningar som påverkar delaktighet och självständighet i praktiken. För att säkerställa jämlika kommunikationsmöjligheter krävs att bildtelefonförmedlingen utvecklas som en integrerad del av samhällets ordinarie kommunikationsinfrastruktur, att möjligheten till återkoppling och inkommande kontakt fungerar i praktiken samt att systemen anpassas till dagens digitala och internationella kommunikationsmiljöer.

Samlad bedömning

Genomgången visar att tolktjänsten i dag inte utgör ett sammanhållet system för att säkerställa tillgång till svenskt teckenspråk i samhället. Underlag från Myndigheten för delaktighet, SOU 2022:11 *Handlingsplan för en långsiktigt hållbar tolktjänst* samt Sveriges Dövas Riksförbunds *Skuggutredning om tolktjänsten (2023)* visar att bristerna är återkommande och strukturella.

En central del av problematiken är att tillgången till teckenspråkstolkning organiseras utifrån uppdelade ansvarsområden där olika aktörer ansvarar för olika delar av individens liv. Begreppet vardagstolkning, som används för den del av tolktjänsten regionerna ansvarar för, saknar samtidigt en tydlig rättslig definition och formas i praktiken genom regional praxis och organisatoriska avgränsningar. Detta innebär att samma behov kan bedömas olika beroende på geografiskt område eller organisatorisk tillhörighet. Konsekvensen blir att tillgången till språk inte utgår från individens behov, utan från hur systemet är organiserat.

Den nuvarande organiseringen av tolktjänsten innebär därmed att tillgången till svenskt teckenspråk inte är säkerställd som en sammanhållen rättighet, utan fungerar som ett villkorat stöd beroende av sammanhang, ansvarsfördelning och administrativa avgränsningar. Detta gäller både traditionell teckenspråkstolkning och de tekniska lösningar som ska möjliggöra kommunikation i vardagen. Genomgången visar att även bildtelefonförmedlingen innehåller strukturella begränsningar som påverkar möjligheten till ömsesidig och direkt kommunikation med samhällsfunktioner. Systemet bygger fortfarande i stor utsträckning på separata tekniska lösningar som inte fullt ut är integrerade i samhällets ordinarie kontaktvägar. Sammantaget innebär detta att döva inte ges likvärdiga kommunikativa förutsättningar i kontakt med samhället.

Bristerna påverkar flera centrala delar av livet. De får konsekvenser för möjligheten att utbilda sig, arbeta, ta del av vård, delta i samhällsprocesser och leva ett självständigt liv. När tillgången till teckenspråkstolkning varierar mellan olika sammanhang påverkas även rättssäkerhet, delaktighet och självbestämmande.

Regeringen har samtidigt gett Myndigheten för delaktighet i uppdrag att inrätta en nationell funktion för tolktjänsten och utveckla en samlad ingång till systemet. Uppdraget synliggör att dagens struktur inte ger förutsägbara och likvärdiga förutsättningar. En samlad ingång innebär dock inte i sig att tillgången till tolkning säkerställs i praktiken. Så länge ansvar, finansiering och tillgång fortsatt är uppdelade mellan flera aktörer kvarstår risken att individen hamnar mellan olika system.

Mot denna bakgrund aktualiseras statens ansvar enligt FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Konventionen ställer krav på att tillgång till kommunikation och information, inklusive teckenspråk, ska säkerställas i praktiken och möjliggöra deltagande i samhället på lika villkor (CRPD 2006, artiklarna 5, 9, 21 och 27). När tillgången till teckenspråkstolkning är beroende av organisatoriska gränser, ekonomiska prioriteringar och individuella beslut uppfylls inte dessa krav fullt ut.

Det som framträder är därför inte enbart organisatoriska eller administrativa problem, utan ett system som påverkar möjligheten att utöva grundläggande rättigheter. Så länge tillgången till teckenspråkstolkning inte är stabil, förutsägbar och sammanhängande kvarstår strukturella hinder för delaktighet, självbestämmande och jämlika levnadsvillkor.

För att tolktjänsten ska fungera i praktiken krävs att den utformas som en sammanhållen del av samhällsstrukturen. Det förutsätter en tydlig och samlad ansvarsfördelning, fungerande samordning mellan berörda aktörer samt att tillgången dimensioneras utifrån de behov som finns i olika delar av livet, inklusive digital kommunikation och bildtelefoniförmedling.

För att uppfylla statens åtaganden krävs därför en förändring där tillgång till teckenspråkstolkning inte längre behandlas som en sektoriserad insats, utan som en sammanhållen rättighet som gäller genom hela livssituationen.

Stöd, socialtjänst och rättssäker handläggning

Rättslig grund och utgångspunkter

Stöd och insatser enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) och socialtjänstlagen (2025:400) utgör en central del av samhällets ansvar för att säkerställa goda levnadsvillkor, självständighet och delaktighet (LSS 5 §; socialtjänstlagen 1 kap. 1 §; CRPD 2006, artiklarna 19 och 28).

Kontakten med dessa system rör ofta situationer av avgörande betydelse för individens liv, exempelvis barnärenden, stöd i utsatta situationer och insatser som ska möjliggöra ett självständigt liv. Socialtjänstens arbete innebär myndighetsutövning som kan få långtgående konsekvenser för individens livsvillkor. Detta ställer höga krav på rättssäkerhet, delaktighet och tillförlitliga beslutsunderlag.

För döva är fungerande kommunikation inte enbart ett stöd i processen, utan en grundläggande förutsättning för att behov ska kunna identifieras, bedömas och tillgodoses. När kommunikationen inte fungerar påverkas hela möjligheten till rättssäker handläggning och individanpassade insatser. De problem som framträder i detta kapitel är därför inte begränsade till enskilda situationer eller verksamheter, utan handlar om hur systemet som helhet är organiserat och i vilken utsträckning språkliga förutsättningar integreras i dess struktur.

Den nya socialtjänstlagen betonar att verksamheten ska vara lätt tillgänglig, arbeta förebyggande och utformas i dialog med den enskilde (socialtjänstlagen [2025:400], 3 kap. 1–2 §§). För döva förutsätter detta att svenskt teckenspråk fungerar genom hela processen. När språkliga förutsättningar brister påverkas både möjligheten att delta och att tillvarata sina rättigheter.

Tillgång till stöd och kontakt med socialtjänsten

Socialtjänstens verksamhet omfattar stöd i vardagen, rådgivning, bistånd och olika former av individuella insatser. För döva är tillgången till dessa insatser beroende av att svenskt teckenspråk är integrerat i verksamheten. I många fall saknas sådana strukturer. Det innebär att tillgång till stöd inte enbart handlar om att insatser finns formellt tillgängliga, utan om i vilken utsträckning de faktiskt kan användas i praktiken. När kommunikationen inte fungerar riskerar behov att förbli outtalade eller inte omsättas i insatser.

En grundläggande utgångspunkt i socialtjänstlagen är att det ska vara enkelt att ta kontakt och att stöd ska kunna ges i ett tidigt skede. För döva kräver detta att kontaktvägar utformas så att svenskt teckenspråk kan användas direkt och utan omvägar. När sådana förutsättningar saknas uppstår hinder redan vid den första kontakten, vilket kan leda till att stöd fördröjs eller uteblir.

För att säkerställa fungerande kommunikation behöver socialtjänsten systematiskt kartlägga och dokumentera individens språkpreferenser. Det behöver finnas tydliga rutiner för hur kommunikationen ska säkerställas, exempelvis genom direkt

teckenspråkig kompetens eller kvalificerad teckenspråkstolkning. Utan sådana rutiner riskerar ansvaret för kommunikationen att i praktiken förskjutas till individen själv.

Socialtjänstlagens fokus på förebyggande arbete och tidiga insatser förutsätter samtidigt att individer nås av information och kan ta kontakt i ett tidigt skede. När information och kontaktvägar inte fungerar på svenskt teckenspråk riskerar döva att inte nås av stöd på lika villkor. Konsekvensen blir att behov uppmärksammas senare, ofta först när situationer redan har förvärrats. Myndigheten för delaktighet visar i *Uppföljning av funktionshinderspolitiken 2023* att personer med funktionsnedsättning i lägre grad uppger att de får det stöd de behöver, vilket även påverkar döva.

Utredning, behovsbedömning och rättssäkerhet

Utredningar och behovsbedömningar utgör kärnan i socialtjänstens arbete. Det är i dessa processer individens situation klarläggs och ligger till grund för beslut om stöd och insatser. För döva är möjligheten att tala svenskt teckenspråk avgörande för att kunna beskriva sin situation korrekt, nyanserat och fullständigt. När språkliga förutsättningar brister påverkas beslutsunderlaget direkt. Behov kan då inte framträda fullt ut, vilket riskerar att leda till felaktiga eller ofullständiga bedömningar.

Förvaltningslagen (2017:900, 8 §) anger att myndigheter ska säkerställa att den enskilde kan ta tillvara sina intressen. Socialtjänstlagen (2025:400, 3 kap. 2 §) ställer samtidigt krav på att insatser ska utformas i dialog med den enskilde. När kommunikationen inte fungerar i praktiken riskerar dessa krav att inte uppfyllas. Rättssäkerheten påverkas därmed redan i utredningsfasen.

Inspektionen för vård och omsorg har i tillsyn visat att det finns återkommande brister i utredningar, dokumentation och individanpassning inom socialtjänsten (IVO 2022). För döva får sådana brister särskilt stora konsekvenser eftersom språkliga förutsättningar är avgörande för att behov ska kunna identifieras och bedömas korrekt.

LSS och språkliga förutsättningar

LSS syftar till att tillförsäkra personer med omfattande och varaktiga funktionsnedsättningar goda levnadsvillkor och möjlighet att leva som andra (LSS [1993:387], 5 §). För döva aktualiseras lagen framför allt för döva med ytterligare funktionsnedsättning.

Genomgången visar att LSS-systemet i begränsad utsträckning beaktar språkliga förutsättningar kopplade till svenskt teckenspråk. Bedömningar utgår ofta från medicinska och funktionella kriterier, medan språkets betydelse för delaktighet, självbestämmande och social tillhörighet inte synliggörs i samma utsträckning (SOU 2020:27).

Detta innebär att behov kopplade till språklig gemenskap, kommunikation och social tillhörighet riskerar att inte beaktas fullt ut. När insatser inte utformas utifrån individens språkliga förutsättningar kan de formellt uppfylla lagens krav men ändå inte fungera i praktiken.

Kunskap, kompetens och tolkning av situationer

Socialtjänstlagen ställer krav på ett kunskapsbaserat arbetssätt. För döva innebär detta kunskap om svenskt teckenspråk och om dövas livsvillkor. I praktiken saknas ofta sådan kompetens. Problemet handlar inte enbart om att språket inte behärskas, utan även om att teckenspråkets visuella och grammatiska struktur inte förstås (SOU 2020:27).

När kunskap saknas finns en risk att språkliga uttryck misstolkas. Mimik, kroppsspråk och intensitet i teckenspråk kan exempelvis uppfattas som ilska, bristande samarbetsförmåga eller avvikande beteende, trots att de utgör naturliga delar av språket. När sådana uttryck inte förstås i sitt sammanhang finns även en risk att individens livssituation misstolkas.

I ärenden som rör barn, omsorgsförmåga och social situation kan detta få långtgående konsekvenser. Det finns signaler om att döva föräldrar i vissa fall uppfattas på ett sätt som inte motsvarar deras faktiska intentioner eller förmågor, vilket riskerar att påverka bedömningar och beslut.

Gode män och ansvarsförskjutning

För vissa döva, särskilt döva med ytterligare funktionsnedsättning, aktualiseras insatser i form av god man. Uppdraget innebär att företräda individen i ekonomiska och personliga angelägenheter och ställer krav på att den enskildes vilja och behov tillvaratas.

För att detta ska fungera krävs att kommunikationen mellan den gode mannen och den döva personen fungerar fullt ut. Möjligheten att tala svenskt teckenspråk är avgörande för att individen ska kunna uttrycka sin vilja och förstå de beslut som fattas.

Genomgången visar samtidigt att kunskap om svenskt teckenspråk och dövas livsvillkor ofta är begränsad även hos gode män. När kommunikationen inte fungerar riskerar uppdraget att genomföras utan att den enskildes perspektiv fullt ut kommer till uttryck. Det finns även en risk att den gode mannen får en mer styrande roll när språkliga förutsättningar brister, vilket påverkar självbestämmandet.

När kommunikationen inte fungerar riskerar gode män dessutom att bli en ersättning för direkt kontakt mellan individ och myndigheter. Ansvaret för fungerande kommunikation förskjuts därmed från systemet till en enskild aktör.

Genomförande och uppföljning av insatser

Även när insatser beviljas är det avgörande att de fungerar i praktiken. När svenskt teckenspråk inte fungerar i genomförandet begränsas möjligheten att förstå insatsernas innehåll, delta i genomförandet och påverka hur stödet utformas. Insatser kan därmed genomföras utan att fullt ut nå den enskilde, samtidigt som exkludering inte alltid blir synlig i formella termer.

Stöd kan vara beviljat och genomfört, men ändå sakna faktisk funktion i vardagen. Den enskilde riskerar då att stå utan reellt stöd trots att systemet formellt sett har uppfyllt sina åtaganden.

Variationer mellan kommuner bidrar dessutom till att kvaliteten i stödet skiljer sig åt beroende på bostadsort (Socialstyrelsen 2023; IVO 2022). Den nya socialtjänstlagens fokus på förebyggande arbete förutsätter samtidigt att stöd når individer i tid. När information och insatser inte finns tillgängliga på svenskt teckenspråk ökar risken för att döva inte nås av stöd i ett tidigt skede.

Samlad bedömning

Det som framträder är ett tydligt och återkommande mönster där språkliga förutsättningar inte fullt ut beaktas inom socialtjänstens och LSS-systemets arbete. Detta påverkar hela processen – från första kontakt, genom utredning och beslut, till genomförande och uppföljning av insatser. Konsekvensen blir att rättssäkerhet, delaktighet och självbestämmande inte säkerställs på lika villkor.

Bristerna är därmed inte begränsade till enskilda verksamheter eller individuella situationer, utan handlar om hur systemet som helhet är organiserat och vilka förutsättningar som finns för att säkerställa språklig tillgång i praktiken.

För att lagstiftningens intentioner ska få genomslag krävs att svenskt teckenspråk erkänns som en grundläggande förutsättning i hela stöd- och välfärdssystemet. Det innebär att språket behöver fungera genom hela processen – från första kontakt och informationsgivning till utredning, beslut, genomförande och uppföljning av insatser. Kommunikation kan därmed inte behandlas som en enskild stödinsats, utan behöver integreras som en central del av rättssäker handläggning och individanpassat stöd.

Våld i nära relationer

Rättslig grund och utgångspunkter

Rätten till skydd mot våld och övergrepp framgår av FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD), där staten åläggs att vidta alla lämpliga åtgärder för att skydda personer med funktionsnedsättning från exploatering, våld och övergrepp (CRPD 2006, artikel 16). För döva förutsätter denna rätt att stödinsatser, skydd och rättsliga processer fungerar i praktiken samt att individen ges möjlighet att förstå, bli förstådd och delta genom hela processen.

Den nya socialtjänstlagen (2025:400) anger att socialtjänsten ska vara lätt tillgänglig, arbeta förebyggande och säkerställa att enskilda får stöd utifrån sina behov (1 kap. 1 §; 3 kap. 1–2 §§). Lagen ställer även krav på kunskapsbaserat arbete och på att insatser ska utformas utifrån individens situation. För döva innebär detta att språkliga förutsättningar behöver vara integrerade i hela kedjan av insatser. Det handlar inte enbart om att tillhandahålla tolk i enskilda situationer, utan om att säkerställa att kommunikationen fungerar genomgående i kontakt med socialtjänst, rättsväsende och andra samhällsaktörer.

Samtidigt saknas i stor utsträckning systematiserad kunskap om dövas livsvillkor i nationella kunskapsunderlag om våld i nära relationer. Socialstyrelsens handbok *Våld i nära relationer – handbok för socialtjänsten, hälso- och sjukvården och tandvården* (Socialstyrelsen 2023) innehåller begränsad vägledning avseende dövas situation. Detta påverkar möjligheten att bedriva ett kunskapsbaserat arbete och att utforma insatser som motsvarar behoven.

Tillgång till stöd och skydd

Stöd till personer utsatta för våld ges genom socialtjänst, skyddade boenden och ideella verksamheter, däribland kvinnojourer. För döva är tillgången till dessa insatser beroende av att kommunikationen fungerar i verksamheten. I praktiken saknas ofta sådana strukturer. Det innebär att stödinsatser som formellt finns tillgängliga inte alltid kan användas i praktiken.

Nationell kvinnojour och stöd på teckenspråk utgör den enda nationella kvinnojouren med teckenspråkig kompetens. I rapporten *Ett kafkaliknande system* (Nationell kvinnojour och stöd på teckenspråk 2023) beskrivs hur döva våldsutsatta möter återkommande hinder i kontakten med stödverksamheter. Rapporten visar att otydlig ansvarsfördelning, bristande strukturer och avsaknad av samordning leder till att individer riskerar att hamna mellan olika aktörer.

Detta innebär att tillgången till stöd och skydd inte är likvärdig. Skyddet blir i praktiken beroende av enskilda verksamheters initiativ och engagemang, snarare än av ett sammanhållet och rättssäkert system.

Kontaktvägar och möjlighet att söka stöd

Möjligheten att söka stöd är avgörande för att våldsutsatthet ska kunna uppmärksammas. Socialtjänstlagen (2025:400, 3 kap. 1 §) betonar att det ska vara enkelt att ta kontakt och att stöd ska kunna ges tidigt. För döva förutsätter detta att kontaktvägar utformas så att kommunikationen fungerar direkt på svenskt teckenspråk. När kontakt med myndigheter bygger på talad kommunikation eller indirekta lösningar uppstår hinder redan i det första steget.

Myndigheten för delaktighet visar i *Uppföljning av funktionshinderspolitiken 2023* att personer med funktionsnedsättning generellt möter hinder i kontakt med samhällsservice. Detta gäller även situationer som rör våld och utsatthet. Samtidigt visar SOU 2022:11 *Handlingsplan för en långsiktigt hållbar tolktjänst* att tolktjänsten präglas av otydlig ansvarsfördelning, bristande samordning och ojämlig tillgång. Tillgången till tolk varierar mellan regioner och situationer, och nuvarande regelverk säkerställer inte likvärdiga förutsättningar. I situationer som rör våld i nära relationer får detta särskilt allvarliga konsekvenser eftersom möjligheten att söka hjälp ofta är tidskritisk.

Särskilda uttryck för våld och kontroll

Våld i nära relationer kan ta sig särskilda uttryck i dövas livsvillkor. Utöver fysiskt och psykiskt våld kan kontroll utövas genom att begränsa tillgången till kommunikation och information.

Forskning visar att kontroll över kommunikation kan vara en central del av våldsutövningen, där den våldsutövande parten begränsar tillgång till språk, kontakter och information (Shield 2014; Pollard et al. 2014). Det kan exempelvis handla om att hindra kontakt med myndigheter, styra tillgången till tolk eller begränsa möjligheten att kommunicera med omvärlden. Detta skapar ett informationsövertag som förstärker maktobalansen i relationen.

När kommunikation begränsas påverkas inte bara möjligheten att söka hjälp, utan även möjligheten att förstå sin situation och sina rättigheter.

Beroendeförhållanden och möjligheten att lämna en relation

Tillgång till kommunikation är en förutsättning för självständighet. När denna tillgång är begränsad kan beroendet av närstående öka. I en våldsutsatt relation kan detta beroende utnyttjas. Den våldsutsatta kan sakna möjlighet att självständigt kontakta myndigheter, boka tolk eller föra sin talan.

Forskning visar att sådana beroendeförhållanden kan försvåra möjligheten att lämna en våldsutsatt situation (Shield 2014). Vägen till skydd handlar därmed inte enbart om tillgång till insatser, utan även om möjligheten att använda dessa i praktiken.

Skyddade boenden och insatsernas innehåll

Skyddade boenden är en central insats vid våld i nära relationer. För döva krävs att språkliga förutsättningar fungerar under hela vistelsen. När detta inte säkerställs

påverkas möjligheten att ta del av stöd, förstå sin situation och delta i planering av insatser.

Inspektionen för vård och omsorg visar i *Tillsyn av socialtjänstens arbete med våldsutsatta* (IVO 2022) att det finns variationer i kvalitet och genomförande av insatser inom socialtjänsten. För döva får sådana brister särskilt stora konsekvenser eftersom kommunikationen är en grundförutsättning för att insatser ska fungera.

Rättsprocess och anmälan

För att våld ska kunna hanteras krävs att brott anmäls och att den utsatta personen kan beskriva vad som har inträffat. När kommunikationen inte fungerar påverkas möjligheten att lämna uppgifter och att förstå processen. Det kan innebära att våld inte anmäls eller att utredningar inte kan genomföras på ett rättssäkert sätt.

I rättsliga sammanhang är språklig precision avgörande. När språkliga förutsättningar saknas riskerar uppgifter att förlora nyanser eller få en annan innebörd än avsett. Mot bakgrund av de brister som identifieras i SOU 2022:11 framgår att rättssäkerheten inte är säkerställd i praktiken.

Särskild utsatthet och internationella perspektiv

Personer med funktionsnedsättning löper generellt en ökad risk att utsättas för våld (CRPD 2006, artikel 16). World Health Organization visar i *World Report on Violence and Health* (WHO 2012) att personer med funktionsnedsättning möter större risk att utsättas för våld och samtidigt större hinder i att få stöd. European Union of the Deaf visar i *Combating Gender-based Violence and Discrimination against Deaf Women and Girls in the EU* (EUD 2024) att döva kvinnor och flickor möter betydande hinder i tillgång till stöd, skydd och rättsprocesser.

Kunskap och ansvar i systemet

Socialtjänstlagen (2025:400) ställer krav på att arbetet ska vara kunskapsbaserat. I praktiken innebär detta att kunskap behöver omsättas i hur våldsutsatthet identifieras, hur riskbedömningar genomförs och hur insatser utformas. När kunskap om dövas livsvillkor saknas påverkas dessa processer direkt. Våldsutsatthet riskerar att inte uppmärksammas eller att insatser inte utformas utifrån individens faktiska situation.

Socialstyrelsen (2023) och Myndigheten för delaktighet (2023) visar att det finns stora variationer i kompetens och organisatoriska förutsättningar inom socialtjänsten, vilket påverkar kvaliteten i arbetet.

Samlad bedömning

Det som framträder är att skyddet mot våld i nära relationer inte är likvärdigt för döva. Brister i kommunikation, kunskap och ansvar påverkar hela kedjan – från att identifiera våld och söka stöd till att ta del av insatser och medverka i rättsprocesser. När kommunikationen inte fungerar begränsas möjligheten att förstå, beskriva och agera.

Våldets uttryck förstärks dessutom genom kontroll över kommunikation och information. Samtidigt innebär beroendet av fungerande kommunikation att möjligheten att lämna en våldsutsatt situation i praktiken blir beroende av hur systemen är organiserade.

Skillnaden mellan formellt skydd och faktisk möjlighet är tydlig. Skyddssystem finns, men är inte utformade för att fungera fullt ut för döva i praktiken. Detta innebär att rätten till skydd enligt CRPD inte fullt ut säkerställs (CRPD 2006, artikel 16).

För att säkerställa likvärdigt skydd krävs att språkliga förutsättningar integreras i hela kedjan av insatser, att kunskap om dövas livsvillkor stärks och att ansvar tydliggörs mellan berörda aktörer. Kommunikation behöver därmed utgöra en grundläggande del av systemets struktur, inte behandlas som en enskild stödinsats eller tillfällig anpassning.

Äldre

Rättslig grund och utgångspunkter

Äldre personer har rätt till stöd, omsorg och delaktighet utifrån sina behov. För döva äldre är detta nära kopplat till att språkliga förutsättningar fungerar i vardagen samt att verksamheter inom äldreomsorgen har kunskap om dövas livsvillkor. Den nya socialtjänstlagen (2025:400) anger att äldreomsorgen ska vara tillgänglig, hålla god kvalitet och utformas utifrån individens behov (1 kap. 1 §; 3 kap. 1–2 §§). Lagen betonar även delaktighet, självbestämmande och rätten till ett värdigt liv.

Socialstyrelsen visar i *Vård och omsorg om äldre – lägesrapport 2023* att kvalitet och likvärdighet inom äldreomsorgen varierar mellan kommuner, särskilt när det gäller individanpassning, kontinuitet och kompetens. För döva äldre innebär detta att stödet behöver utformas så att kommunikationen fungerar genom hela vardagen och att personal har förutsättningar att förstå och möta individens situation.

Kommunikation som grundläggande behov

I bedömningar inom äldreomsorgen prioriteras ofta områden som sömn, nutrition, hygien och medicinsk omvårdnad. För döva äldre riskerar kommunikation samtidigt att behandlas som ett sekundärt behov, trots att den i praktiken är en förutsättning för att andra behov ska kunna tillgodoses.

Fungerande kommunikation är ett grundläggande behov. Den är nödvändig för att kunna uttrycka behov, förstå information, medverka i beslut och delta i den egna omsorgen. När kommunikationen inte fungerar begränsas möjligheten att ta emot stöd, förstå insatser och utöva självbestämmande.

Kommunikation är samtidigt avgörande för social delaktighet och mänskliga relationer. Möjligheten att föra samtal, upprätthålla kontakt med andra och delta i gemenskap har direkt betydelse för psykisk hälsa och livskvalitet. När kommunikation inte erkänns som ett grundläggande behov finns en risk att omsorgen reduceras till att enbart tillgodose fysiska behov.

Tillgång till omsorg och stöd

Äldreomsorgen omfattar hemtjänst, hemsjukvård, särskilda boenden, seniorboenden samt olika former av stödinsatser och aktiviteter. För döva äldre är tillgången till dessa insatser beroende av att kommunikationen fungerar i praktiken. I många fall saknas sådana förutsättningar.

Tillgång till omsorg handlar därför inte enbart om att insatser erbjuds, utan om i vilken utsträckning de faktiskt kan användas och förstås. När kommunikationen brister riskerar insatser att få begränsad effekt trots att de formellt är beviljade.

Socialstyrelsen visar att äldreomsorgen i många fall har brister i individanpassning och kontinuitet (Socialstyrelsen 2023). För döva äldre innebär detta att stöd kan ges

utan att fullt ut nå fram, vilket påverkar både kvaliteten i omsorgen och möjligheten att leva ett självständigt liv.

Områden där språkliga förutsättningar behöver säkerställas

Behovet av fungerande kommunikation omfattar hela äldreomsorgen och närliggande verksamheter. För döva äldre behöver språkliga förutsättningar säkerställas inom:

- hemtjänst och hemsjukvård
- särskilda boenden och vård- och omsorgsboenden
- seniorboenden och andra boendeformer
- dagverksamhet och träffpunkter
- fritids- och kulturaktiviteter riktade till äldre
- kontakter med hälso- och sjukvård samt myndigheter

När kommunikationen brister i någon del av denna kedja påverkas helheten. Även om en enskild insats fungerar kan andra delar av vardagen vara otillgängliga. Detta visar att behovet inte kan hanteras genom enstaka anpassningar, utan kräver ett sammanhållet perspektiv där kommunikationen fungerar genom hela livssituationen.

Social delaktighet och isolering

Äldreomsorgens uppdrag omfattar inte enbart praktiskt stöd, utan även att möjliggöra social delaktighet och ett värdigt liv. För döva äldre är fungerande kommunikation en förutsättning för att kunna delta i sociala sammanhang, kommunicera med andra och upprätthålla relationer.

När dessa förutsättningar saknas begränsas möjligheten att delta i aktiviteter, föra samtal och vara en del av gemenskapen. Detta gäller både i relation till andra boende och till personal.

Myndigheten för delaktighet visar i *Uppföljning av funktionshinderspolitiken 2023* att personer med funktionsnedsättning deltar i sociala aktiviteter i lägre utsträckning än befolkningen i övrigt. Isolering i detta sammanhang är därför inte enbart en följd av individuella faktorer, utan av hur omsorgen organiseras och vilka språkliga förutsättningar som finns i miljön.

Psykisk hälsa och minoritetsstress

Bristande tillgång till språk och social delaktighet påverkar den psykiska hälsan direkt. För döva äldre innebär en vardag där kommunikationen inte fungerar att möjligheten att uttrycka sig, förstå sin omgivning och delta i sociala sammanhang begränsas.

SOU 2020:27 visar att långvariga kommunikationshinder och begränsad delaktighet påverkar välbefinnande och livskvalitet negativt. För döva äldre handlar detta inte enbart om den aktuella livssituationen, utan även om erfarenheter som byggs upp över tid.

Begreppet minoritetsstress är centralt i detta sammanhang. Det beskriver den belastning som kan uppstå när en individ lever i en miljö där det egna språket och den egna identiteten inte ges fullt utrymme. För döva äldre kan detta innebära en långvarig belastning där återkommande språkliga hinder och begränsad delaktighet påverkar hälsan över tid.

När äldreomsorgen inte erbjuder en språkligt tillgänglig miljö finns en risk att denna belastning förstärks. Omsorgen riskerar då inte enbart att misslyckas med att motverka ohälsa, utan kan även bidra till fördjupad isolering och försämrat välbefinnande.

Demens, språk och vårdmiljö

För döva personer med demens är tillgång till en fungerande språklig miljö avgörande. Demenssjukdomar påverkar kognitiva funktioner och kommunikation, vilket innebär att behovet av ett tillgängligt språk ökar snarare än minskar.

Forskning av Minna Rantapää (Göteborgs universitet, 2021) visar att döva personer med demens riskerar att bli isolerade och få begränsad tillgång till information när kommunikationen inte fungerar. Studierna visar att bristande språkliga förutsättningar leder till återkommande missförstånd, minskad delaktighet och svårigheter att upprätthålla sociala relationer.

När döva personer med demens befinner sig i en miljö där svenskt teckenspråk inte fungerar påverkas möjligheten att förstå omgivningen, uttrycka behov och delta i vardagen. Språkliga förutsättningar blir därmed en del av den medicinska och omsorgsmässiga kvaliteten. En otillgänglig språkmiljö riskerar att förstärka isolering, försämra funktionsnivå och bidra till en mer negativ sjukdomsutveckling över tid.

Särskilda boenden och språkliga miljöer

Särskilda boenden utgör en central del av äldreomsorgen för personer med omfattande behov. För döva äldre är det avgörande att kommunikationen fungerar i hela boendemiljön. När detta inte säkerställs påverkas möjligheten att kommunicera med personal, delta i aktiviteter och förstå vad som sker i vardagen.

Boendemiljön kan därmed bli otillgänglig i praktiken trots att omsorgsinsatser ges. Tillgången till teckenspråkiga miljöer är samtidigt begränsad och varierar geografiskt. Konsekvensen blir att möjligheten att få en omsorg där kommunikationen fungerar inte är likvärdig, utan beroende av bostadsort och lokala förutsättningar.

Kunskap och kompetens i äldreomsorgen

Socialtjänstlagen (2025:400) ställer krav på att omsorgen ska vara kunskapsbaserad. För döva äldre innebär detta att personal behöver ha kunskap både om dövas livsvillkor och om hur kommunikation fungerar i praktiken.

I praktiken saknas ofta sådan kompetens inom äldreomsorgen. Socialstyrelsen lyfter kompetensvariationer mellan kommuner som en central utmaning för kvaliteten i omsorgen (Socialstyrelsen 2023).

När kunskap saknas påverkas hur behov uppmärksammas, hur situationer tolkas och hur insatser utformas. Det kan innebära att språkliga behov inte identifieras eller att de behandlas som sekundära, vilket påverkar omsorgens kvalitet i grunden.

Erfarenheter från Movadot

Erfarenheter från projektet *Movadot – Mobilt hem- och vårdteam för äldre döva och teckenspråkiga i Jönköpings län (2025)* bekräftar de mönster som framträder i detta kapitel. Projektet visar att döva äldre ofta inte får likvärdig och trygg vård samt att bristande språkliga förutsättningar påverkar både kvalitet och säkerhet i omsorgen.

Samtidigt visar projektet att tillgång till specialiserad kompetens och anpassade arbetssätt kan förbättra kvaliteten avsevärt. Det framgår även att enskilda kommuner har begränsade möjligheter att själva upprätthålla sådan kompetens, vilket pekar på behovet av samordnade och långsiktiga strukturer.

Rättssäkerhet och delaktighet

Rätten till delaktighet innebär att äldre ska kunna påverka sin vardag och de insatser som ges. För döva äldre är detta beroende av att kommunikationen fungerar i mötet med personal och i planeringen av insatser. När detta inte säkerställs begränsas möjligheten att uttrycka behov och påverka hur stödet utformas.

Inspektionen för vård och omsorg visar att det finns återkommande brister i hur insatser planeras, genomförs och följs upp inom äldreomsorgen (IVO 2022). För döva äldre får sådana brister särskilt stora konsekvenser eftersom kommunikationen är avgörande för att rättigheter ska kunna utövas i praktiken.

Samlad bedömning

Äldreomsorgen har ett omfattande ansvar att säkerställa stöd, omsorg och delaktighet. För döva äldre är detta beroende av att kommunikationen fungerar genom hela vardagen och att det finns kunskap om dövas livsvillkor som grund för insatserna. Genomgången visar att dessa förutsättningar inte är säkerställda.

Kommunikation behandlas ofta inte som ett grundläggande behov, vilket innebär att omsorgen riskerar att inte motsvara individens faktiska situation. Konsekvenserna är omfattande och innefattar social isolering, minskad livskvalitet och försämrad psykisk hälsa.

För döva äldre med demens kan en otillgänglig språkmiljö dessutom leda till ökad otrygghet, försämrad orienteringsförmåga och en snabbare försämring av funktionsnivån över tid.

Nationella uppföljningar visar samtidigt att tillgången till fungerande omsorg varierar mellan kommuner. Möjligheten att få stöd där kommunikationen fungerar i praktiken är därför i hög grad beroende av bostadsort och lokala förutsättningar, snarare än av individens behov.

Den samlade bilden är att bristerna inte handlar om enstaka avvikelser, utan om återkommande och strukturella problem. De är kopplade till hur äldreomsorgen organiseras, hur behov definieras och vilka kunskaper som finns i systemet.

För att säkerställa likvärdiga villkor krävs att kommunikation erkänns som ett grundläggande behov och att språkliga förutsättningar integreras i hela omsorgssystemet. Det krävs även att tillgång till teckenspråkiga miljöer, specialiserad kompetens och fungerande kommunikation säkerställs genom hela livssituationen.

Rätten till omsorg innebär därmed inte enbart att insatser erbjuds, utan att de fungerar i praktiken. För döva äldre förutsätter detta reella möjligheter att förstå, kommunicera, delta i sin vardag och leva ett värdigt liv på jämlika villkor.

Migration och nyanlända

Rättslig grund och utgångspunkter

Migration och etablering i ett nytt land förutsätter att individen kan ta del av information, kommunicera med myndigheter och orientera sig i samhällsstrukturer. För döva nyanlända är detta nära kopplat till möjligheten att använda och utveckla ett språk i kontakten med samhället. Rätten till information och kommunikation framgår av FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD 2006, artiklarna 9 och 21). Enligt språklagen ska det allmänna skydda och främja svenskt teckenspråk (språklagen [2009:600], 14 §). Dessa rättigheter gäller även inom migrations- och etableringsprocessen.

Samtidigt visar underlag från statliga utredningar och myndigheter att språkliga förutsättningar inte säkerställs i tillräcklig utsträckning i etableringsprocessen (SOU 2020:27; Myndigheten för delaktighet 2019). Forskning om döva nyanlända i Sverige visar dessutom att många individer vid ankomst inte haft tillgång till ett fullt utvecklat språk, vilket påverkar möjligheten att ta del av information och stödinsatser (Duggan, Stockholms universitet).

Etableringsprocessen och språkliga förutsättningar

Etableringsprocessen omfattar kontakter med flera myndigheter, däribland Migrationsverket, Arbetsförmedlingen och kommuner (förordning [2017:820] om etableringsinsatser för vissa nyanlända invandrare). Dessa kontakter förutsätter att individen kan förstå information, ställa frågor och beskriva sin situation. För döva nyanlända krävs därför att kommunikationen fungerar i praktiken.

Detta innebär behov av teckenspråkstolkning och i vissa fall dövtolk, beroende på individens språkliga bakgrund och tidigare tillgång till språk. Myndigheten för delaktighet visar att personer med funktionsnedsättning i etableringsprocessen ofta möter brister i tillgång till anpassad information och stöd (Myndigheten för delaktighet 2019). SOU 2020:27 pekar samtidigt på att kunskap om dövas livsvillkor är begränsad inom offentliga verksamheter.

Forskning visar att döva nyanlända i många fall befinner sig i en situation där de både ska etablera sig i ett nytt samhälle och samtidigt utveckla ett språk (Duggan, Stockholms universitet). Etableringsinsatser riskerar därmed att utformas utifrån antagandet att individen redan har ett fungerande språk, trots att detta inte alltid är fallet.

Asylprocessen och rättssäkerhet

Asylprocessen ställer höga krav på att individen kan redogöra för sin bakgrund och sina skyddsskäl. Bedömningar grundas i stor utsträckning på individens egna uppgifter (utlänningslagen [2005:716], 8 kap.).

När kommunikationen inte fungerar finns en risk att uppgifter inte framkommer eller att viktiga nyanser går förlorade. Detta gäller särskilt när tillgång till kvalificerad

tolkning saknas eller när tolkningen inte är anpassad till individens språkliga förutsättningar. Forskning om döva nyanlända visar att språkliga begränsningar kan innebära att individer inte fullt ut kan uttrycka sina erfarenheter i asylutredningar (Duggan, Stockholms universitet).

Enligt utlänningslagen ska ärenden handläggas rättssäkert (13 kap. 1 §). CRPD (artikel 13) och Europakonventionen (artikel 6) förstärker kravet på att individen ska kunna delta effektivt i rättsliga processer. När språkliga förutsättningar inte säkerställs påverkas rättssäkerheten i praktiken, eftersom möjligheten att komma till tals och bli korrekt förstörd inte blir likvärdig.

Utbildning och språkutveckling

Utbildning utgör en central del av etableringen (skollagen [2010:800], 20 kap.). För döva nyanlända handlar detta ofta om att utveckla ett språk, snarare än enbart att lära sig svenska.

Forskning visar att döva nyanlända ofta behöver utveckla svenskt teckenspråk och skriven svenska parallellt (Duggan; Roos). För vissa individer handlar det om att utveckla ett första språk. Tillgången till utbildning, inklusive SFI, varierar mellan kommuner (Skolverket 2022).

Myndigheten för delaktighet har visat att personer med funktionsnedsättning deltar i lägre grad i utbildningsinsatser inom etableringen (MFD 2019). När utbildningen inte är anpassad till dövas språkliga förutsättningar påverkas möjligheten att tillgodogöra sig undervisningen. Detta får konsekvenser för etablering, arbetsmarknadsdeltagande och självständighet.

Familjesituation och självständig delaktighet

Etableringsinsatser utformas ofta med familjen som utgångspunkt. Samtidigt kan språkliga förutsättningar skilja sig åt inom familjen. Forskning visar att döva nyanlända i vissa fall blir beroende av andra för kommunikation i kontakt med myndigheter (Duggan, Stockholms universitet).

Detta kan innebära att information förmedlas via familjemedlemmar. Konsekvensen blir att möjligheten till självständig delaktighet begränsas och att ansvaret för kommunikationen i praktiken överförs till familjen. I vissa fall får barn en roll i att förmedla information. Detta strider mot principerna om barnets bästa enligt barnkonventionen (artiklarna 3 och 12) samt mot kravet att det offentliga ska säkerställa att individen själv kan ta del av information och utöva sina rättigheter.

Kontakt med samhällsservice

Etableringen omfattar även kontakt med hälso- och sjukvård, socialtjänst och andra samhällsfunktioner. När språkliga förutsättningar saknas påverkas möjligheten att beskriva behov, förstå information och ta del av insatser.

Forskning visar att döva nyanlända i många fall möter system där kommunikationen inte är anpassad till deras språkliga situation (Duggan, Stockholms universitet). Detta

kan leda till att behov inte identifieras eller att insatser inte motsvarar individens situation. Följden blir att etableringen försvåras och i vissa fall fördröjs.

Sammansatt utsatthet

Döva nyanlända kan befinna sig i en situation där flera faktorer samverkar, såsom begränsad utbildningsbakgrund, tidigare brist på språk och erfarenheter av migration. Forskning visar att denna grupp ofta befinner sig i en särskilt utsatt position där både språkliga och strukturella hinder samverkar (Duggan, Stockholms universitet).

Myndigheten för delaktighet har visat att personer med funktionsnedsättning generellt har svagare etablering på arbetsmarknaden (MFD 2022). När dessa faktorer inte beaktas samlar risker insatser att utformas utifrån generella modeller som inte motsvarar individens faktiska behov.

Kunskap och ansvar

Kunskap om dövas livsvillkor och om svenskt teckenspråk är avgörande i verksamheter som möter nyanlända. Det handlar både om språklig förståelse och om kunskap om hur rättigheter, etableringsprocesser och samhällssystem fungerar i praktiken för döva.

SOU 2020:27 visar att sådan kunskap ofta är begränsad inom myndigheter och andra verksamheter. Följden blir att språkliga förutsättningar inte systematiskt beaktas i handläggning, bemötande och insatser.

Forskning visar samtidigt att döva nyanländas situation i stor utsträckning är osynlig i både styrning och praktik, vilket leder till att gruppens specifika förutsättningar inte beaktas i utformningen av stöd och åtgärder (Duggan, Stockholms universitet).

Ett centralt led i att säkerställa fungerande kommunikation är att systematiskt ta reda på individens språkpreferenser. Berörda myndigheter och verksamheter behöver därför tidigt klarlägga vilket språk och vilken kommunikationsform som fungerar i praktiken, exempelvis svenskt teckenspråk, behov av teckenspråkstolkning, dövfolk eller andra språkliga stöd.

När sådana bedömningar inte görs riskerar kommunikationen att utgå från generella antaganden, vilket kan leda till felaktiga insatser eller bristande förståelse. Detta påverkar både rättssäkerheten och möjligheten att ta del av stöd. För att uppnå likvärdighet behöver arbetet med språkpreferenser vara en strukturerad del av verksamheternas arbete. Det kräver tydliga rutiner, riktlinjer och ansvarsfördelning för hur språkpreferenser identifieras, dokumenteras och följs upp.

När kunskap saknas påverkas inte enbart kvaliteten i enskilda möten, utan även hur ansvar förstås och fördelas i systemet. Behov kopplade till språk och kommunikation riskerar att betraktas som individuella problem, snarare än som en del av verksamheternas ansvar att säkerställa fungerande förutsättningar.

Ansvar kan därmed i praktiken förskjutas från myndigheter och verksamheter till individen. Den enskilde förväntas själv identifiera sina behov, efterfråga rätt insatser

och samordna kontakter mellan olika aktörer. För nyanlända döva, som samtidigt ska orientera sig i ett nytt samhälle och ett nytt språk, skapar detta särskilt stora svårigheter.

Barnperspektivet är särskilt centralt. Döva barn som kommer till Sverige behöver snabbt få tillgång till svenskt teckenspråk för att kunna utveckla språk, kunskap och social tillhörighet. Förskola och skola har ett särskilt ansvar i detta, eftersom vårdnadshavare i många fall inte behärskar svenskt teckenspråk. Om detta inte säkerställs riskerar barn att få en försenad språkutveckling med långsiktiga konsekvenser (barnkonventionen; CRPD 2006). Följden blir att möjligheten att ta del av rättigheter och etableringsinsatser inte blir likvärdig. Bristande kunskap leder till att behov inte identifieras korrekt, att insatser inte anpassas och att rättigheter inte förverkligas i praktiken.

Kunskap om dövas livsvillkor och om svenskt teckenspråk behöver därför ses som en grundläggande del av verksamheternas ansvar, och inte som ett tillägg eller en särskild kompetens som endast aktualiseras i enskilda fall.

Samlad bedömning

Det som framträder är att döva nyanlända inte ges likvärdiga förutsättningar i migrations- och etableringsprocessen. Bristande språkliga förutsättningar påverkar möjligheten att förstå information, delta i processer och ta del av insatser. Forskning visar att dessa brister ofta förstärks av att individer saknar ett fullt utvecklat språk vid ankomst, vilket påverkar hela etableringsprocessen (Duggan, Stockholms universitet). Skillnader i tillgång till utbildning och stöd innebär samtidigt att möjligheterna varierar mellan olika delar av landet.

Detta påverkar både rättssäkerheten i asylprocessen och möjligheten till etablering i samhället. För att säkerställa likvärdiga villkor krävs att språkliga förutsättningar säkerställs genom hela processen, att utbildning motsvarande behov finns oavsett bostadsort samt att behov av teckenspråkstolk och dövtolk beaktas i samtliga delar av processen.

Rätten till etablering innebär att individen ska kunna förstå information, komma till tals och delta i samhällslivet i de processer som är avgörande för etablering och rättigheter (CRPD 2006, artiklarna 9 och 21; språklagen [2009:600], 14 §; utlänningslagen [2005:716]).

Rättsväsende och rättssäkerhet

Rättslig grund och utgångspunkter

Rättsväsendet har en central roll i att upprätthålla rättssäkerhet och säkerställa att alla individer ges likvärdiga möjligheter att ta tillvara sina rättigheter (regeringsformen, 1 kap. 2 §; CRPD 2006, artiklarna 5 och 13). För döva är detta nära kopplat till möjligheten att förstå och bli förstådd i kontakt med polis, åklagare, domstolar och andra rättsliga instanser. Möjligheten att förstå vad som sker, att kunna uttrycka sig och att delta i processer som rör den egna situationen är avgörande för att rättssäkerheten ska kunna upprätthållas i praktiken.

Den rättsliga grunden framgår av såväl nationell lagstiftning som internationella konventioner. Rätten till en rättvis rättegång, rätten att förstå och bli förstådd samt rätten att delta i processer som rör den egna situationen är grundläggande principer (Europakonventionen, artikel 6; CRPD 2006, artikel 13). Dessa rättigheter förutsätter att språkliga förutsättningar fungerar i praktiken genom hela rättsprocessen. Det är inte tillräckligt att rättigheterna finns reglerade i lag om de inte kan utövas i praktiken.

Dövas förutsättningar i rättsprocesser avgörs i stor utsträckning i konkreta situationer såsom polisförhör, utredningar och domstolsförhandlingar (Domstolsverket). I dessa sammanhang är det avgörande att individen kan förstå frågor, formulera svar och ta del av den information som ligger till grund för beslut. När detta inte säkerställs påverkas inte enbart individens delaktighet, utan även rättsprocessens tillförlitlighet och rättssäkerhet.

Teckenspråkstolkning och rättsprocessens funktion

Tillgång till teckenspråkstolkning är en grundläggande förutsättning för att rättsprocessen ska fungera för döva (CRPD 2006, artiklarna 9 och 13). Rätten till tolkning framgår även av rättegångsbalken (5 kap. 6 §), förvaltningslagen (2017:900, 13 §) och förundersökningskungörelsen (1947:948, 12 §), där det framgår att tolk ska anlitas när det behövs för att den enskilde ska kunna ta tillvara sin rätt.

Samtidigt visar genomgången att tillgång till tolkning i sig inte är tillräcklig. Kvalitet, kontinuitet och anpassning varierar (SOU 2022:11). Brister i dessa delar påverkar hur frågor förstås, hur svar formuleras och hur information återges i processen. Språkliga brister påverkar därmed inte enbart kommunikationen i ett snävt avseende, utan rättsprocessens funktion som helhet.

Det förekommer även att behovet av teckenspråkstolkning inte klarläggs i dialog med den döva personen. När sådana bedömningar görs utan att utgå från individens faktiska språkliga förutsättningar finns en risk att kommunikationen inte fungerar i praktiken. Konsekvensen kan bli att individen inte ges möjlighet att lämna en korrekt, nyanserad och fullständig utsaga.

I vissa situationer kan det dessutom finnas behov av dövtolk, särskilt när personen har begränsad tillgång till språk, annan teckenspråksbakgrund eller behov av särskild

kommunikativ anpassning. När sådana behov inte identifieras påverkas både förståelse och rättssäkerhet.

Bevisvärdering, dokumentation och trovärdighet

När språkliga förutsättningar brister får detta konsekvenser i flera led av rättsprocessen. Det påverkar hur utsagor formuleras, hur de dokumenteras och hur de senare återges i rättsliga sammanhang. Om en utsaga inte återges korrekt eller om viktiga nyanser går förlorade kan detta påverka hur den värderas i förhållande till annan bevisning.

Det kan även påverka trovärdighetsbedömningar, där språkliga uttryck riskerar att misstolkas (CRPD 2006, artikel 13; SOU 2022:11; Brå 2019). Konsekvenserna är därmed inte begränsade till enskilda moment, utan kan påverka rättsprocessens utfall. Rättssäkerheten avgörs inte enbart av lagstiftningens utformning, utan av hur språket fungerar i praktiken i varje steg av processen.

Kunskap och bemötande i rättsväsendet

Kunskap om dövas livsvillkor och om svenskt teckenspråk är ofta begränsad inom rättsväsendet (SOU 2020:27). Detta påverkar hur frågor ställs, hur svar tolkas och hur individens uppgifter värderas.

Det finns en risk att döva personers sätt att uttrycka sig tolkas utifrån normer kopplade till talad svenska. Visuella och grammatiska uttryck i svenskt teckenspråk kan misstolkas som osäkerhet, motsägelser eller avvikande beteende. I rättsliga processer, där precision och trovärdighet tillmäts stor betydelse, innebär detta en risk för att bedömningar grundas på felaktiga premisser.

Bristande kunskap påverkar även bemötandet i kontakten med rättsväsendet. När språkliga behov inte förstås eller prioriteras riskerar individen att inte ges reella möjligheter att delta på lika villkor.

Rättsprocessens tempo och komplexitet

Rättsprocesser kännetecknas ofta av ett högt tempo och omfattande informationshantering. Förhör, beslut och förhandlingar sker många gånger i snabb följd och ställer krav på att individen kan ta till sig och bearbeta information i realtid.

När språkliga förutsättningar inte fungerar fullt ut påverkas möjligheten att följa processen, reagera på information och delta i beslut som rör den egna situationen. Detta påverkar både individens rättigheter och rättsprocessens legitimitet.

Häkte och anstalt

Utmaningarna är särskilt tydliga vid frihetsberövande. I häkte och anstalt är individens möjligheter att påverka sin situation begränsade, samtidigt som beroendet av fungerande kommunikation är mycket stort. Döva riskerar att inte få tillgång till information om rättigheter, rutiner och beslut på ett språk som fungerar i praktiken (Kriminalvården).

När svenskt teckenspråk inte säkerställs påverkas möjligheten att förstå sin situation, kommunicera med personal och tillvarata sina rättigheter (CRPD 2006, artiklarna 13, 14 och 21). Tillgången till tolkning är dessutom ofta begränsad till vissa formella moment. I vardagliga situationer saknas många gånger fungerande språkliga lösningar. Konsekvensen kan bli isolering, begränsad delaktighet och ökad utsatthet.

Tiden efter frihetsberövande

Utmaningarna upphör inte vid frigivning. Övergången från anstalt till samhälle innebär kontakt med flera aktörer, såsom Kriminalvården, Arbetsförmedlingen och socialtjänsten. När språket inte fungerar påverkas möjligheten att förstå krav, ta del av insatser och tillgodogöra sig stöd.

Bristande samordning innebär att språkliga behov ofta inte beaktas i planering och uppföljning. Konsekvensen blir att individen inte ges likvärdiga möjligheter till återanpassning, vilket påverkar både rättigheter och framtida livsvillkor (CRPD 2006, artiklarna 19 och 26).

Samlad bedömning

Det som framträder är ett tydligt och återkommande mönster där brister i språkliga förutsättningar påverkar hela rättsprocessen. Det gäller möjligheten att förstå, möjligheten att bli förstådd, möjligheten att delta samt hur utsagor dokumenteras, värderas och används som underlag för beslut.

Problemen handlar inte om enskilda situationer, utan om hur rättssystemet fungerar i praktiken för döva. När tillgång till teckenspråkstolkning, dövtolk och språkligt anpassade processer inte säkerställs uppstår risker för rättsosäkerhet i flera led.

Genomgången visar även att kunskap om dövas livsvillkor och om svenskt teckenspråk ofta saknas inom rättsväsendet. Detta påverkar bedömningar, bemötande och möjligheten att genomföra rättsprocesser på lika villkor. Samtidigt saknas i stor utsträckning nationell uppföljning av hur dövas rättigheter tillgodoses i rättsprocesser, vilket innebär att återkommande brister riskerar att förbli osynliga i styrning och utvecklingsarbete.

För att säkerställa rättssäkerhet krävs att språkliga förutsättningar integreras genom hela rättsprocessen, från första kontakt med polis och myndigheter till domstolsförhandlingar, verkställighet och återanpassning efter frihetsberövande. Det krävs även stärkt kunskap om dövas livsvillkor, tydligare rutiner för att identifiera språkliga behov samt strukturer som säkerställer tillgång till kvalificerad tolkning i alla delar av processen.

Rätten till en rättvis rättegång innebär för döva rätten att förstå och bli förstådd, att kunna delta i processen och att få sin sak prövad på lika villkor, på sitt språk, svenskt teckenspråk (CRPD 2006, artikel 13; Europakonventionen, artikel 6; språklagen [2009:600], 14 §).

Demokrati och delaktighet

Rättslig grund och utgångspunkter

Möjligheten att delta i demokratiska processer och samhällsliv är en grundläggande rättighet (CRPD 2006, artikel 29). För döva är denna möjlighet nära kopplad till tillgången till språk i kontakt med offentliga institutioner, politiska processer och samhällsinformation. Enligt språklagen ska det allmänna skydda och främja svenskt teckenspråk (språklagen [2009:600], 14 §). Offentliga aktörer har därmed ett ansvar att säkerställa att döva kan ta del av och delta i samhällslivet på likvärdiga villkor.

Demokrati förutsätter inte enbart formella rättigheter, utan även faktiska möjligheter att använda dessa rättigheter. Genomgången visar att sådana förutsättningar inte är fullt ut säkerställda för döva. Brister i hur information ges, hur dialog organiseras och hur deltagande möjliggörs påverkar i praktiken möjligheten att utöva demokratiska rättigheter.

Tillgång till samhällsinformation

Tillgång till samhällsinformation är en grundläggande förutsättning för att kunna delta i demokratiska processer. Det gäller information från myndigheter, politiska beslut och samhällsdebatt. Enligt förvaltningslagen ska myndigheter uttrycka sig på ett sätt som är begripligt för den enskilde (förvaltningslagen [2017:900], 13 §). För döva innebär detta att information behöver finnas i en form som kan förstås och användas i praktiken.

Offentliga webbplatser utgör i dag en central kanal för samhällsinformation och kontakt med myndigheter. Enligt lagen (2018:1937) om tillgänglighet till digital offentlig service ska digital information vara tillgänglig för personer med funktionsnedsättning. Samtidigt visar genomgången att denna tillgänglighet i huvudsak avser tekniska lösningar och information på skriven svenska. Det innebär att information kan uppfylla lagens krav utan att vara tillgänglig i praktiken för döva.

För döva kan information därmed vara formellt tillgänglig, men ändå inte möjlig att använda. Detta påverkar möjligheten att följa samhällsutvecklingen, förstå beslut och fatta informerade ställningstaganden. När samhällsinformation inte fungerar i praktiken påverkas även möjligheten att delta i samhällsdebatt, ta del av olika perspektiv och orientera sig i politiska frågor.

Krisinformation och samhällsviktig information aktualiserar dessa frågor särskilt tydligt. Erfarenheter från samhällskriser visar att information ofta ges snabbt genom talad svenska, medan svenskt teckenspråk tillkommer senare eller saknas helt. När information om exempelvis krisberedskap, myndighetsrekommendationer eller samhällsstörningar inte finns tillgänglig samtidigt påverkas möjligheten att agera på lika villkor. Detta aktualiserar statens ansvar enligt CRPD att säkerställa tillgång till information i tillgängliga format (artiklarna 9 och 21).

Möjlighet att komma till tals och påverka

Demokratisk delaktighet förutsätter att individer ges möjlighet att uttrycka sina åsikter och påverka beslut. Genomgången visar att döva i många sammanhang har begränsade möjligheter att komma till tals. Det gäller exempelvis samråd, dialogmöten och andra former av medborgardeltagande där kommunikationen inte fungerar fullt ut.

När språkliga förutsättningar saknas påverkas inte bara möjligheten att delta, utan även vilka perspektiv som inkluderas i beslutsprocesser. Erfarenheter och kunskap som finns inom gruppen riskerar därmed att inte synliggöras eller beaktas.

Delaktighet handlar därför inte enbart om närvaro, utan om faktisk möjlighet att påverka. När denna möjlighet begränsas uppstår en ojämlikhet i hur olika grupper kan utöva inflytande. På systemnivå innebär detta att beslutsunderlag riskerar att bli ofullständiga. När vissa perspektiv inte inkluderas påverkas även kvaliteten i beslut och i den demokratiska processen som helhet.

Val och politiskt deltagande

Möjligheten att delta i val och politiska processer utgör en central del av demokratin. Detta omfattar både rätten att rösta och möjligheten att ta del av information inför val. Val ska genomföras så att alla ges likvärdiga förutsättningar att delta (vallagen [2005:837]).

Samtidigt visar genomgången att tillgången till valinformation i praktiken är begränsad. Information från myndigheter, politiska partier och samhällsdebatt tillhandahålls i stor utsträckning i talad eller skriven svenska, medan svenskt teckenspråk förekommer i begränsad omfattning. I praktiken är möjligheten att ta del av valinformation därför inte likvärdig. När information inte finns i en form som kan tillgodogöras påverkas möjligheten att sätta sig in i politiska alternativ och fatta informerade beslut.

Frågan aktualiserar statens ansvar enligt CRPD, där det framgår att personer med funktionsnedsättning ska ges möjlighet att delta effektivt i det politiska och offentliga livet, inklusive genom tillgång till information i tillgängliga format och genom användning av teckenspråk (CRPD 2006, artikel 29 i relation till artiklarna 9 och 21).

Även möjligheten att engagera sig politiskt påverkas. Deltagande i politiska partier, föreningar och andra organisationer förutsätter att kommunikationen fungerar i möten, utbildningar och interna processer. När detta inte säkerställs begränsas möjligheten att delta på lika villkor.

Politiskt deltagande och representation

Demokratiskt deltagande omfattar även möjligheten att inneha förtroendeuppdrag, delta i politiskt arbete och medverka i offentliga beslutsprocesser. Sådant deltagande förutsätter att kommunikationen fungerar i praktiken. När tillgång till teckenspråkstolkning inte säkerställs, eller när kunskap om svenskt teckenspråk saknas, påverkas möjligheten att delta i dessa sammanhang.

Detta får konsekvenser för representation. När kommunikationen inte fungerar i politiska och offentliga sammanhang påverkas möjligheten för döva att delta i beslutsfattande och i uppdrag där samhällsfrågor hanteras. Konsekvensen blir att dövas perspektiv riskerar att vara underrepresenterade.

Denna typ av strukturell exkludering är ofta inte synlig, men får långsiktiga konsekvenser. När vissa grupper systematiskt har svårare att delta påverkas vilka erfarenheter som beaktas, hur problem definieras och vilka frågor som prioriteras i politiken.

Myndighetskontakter och rättssäkerhet

Kontakt med myndigheter är en central del av deltagande i samhället. Det handlar om att kunna ansöka om stöd, ta del av beslut och föra sin talan i ärenden som rör den egna livssituationen. Enligt förvaltningslagen ska den enskilde ges möjlighet att ta del av information och yttra sig i sitt ärende (förvaltningslagen [2017:900], 25 §). För att denna rätt ska kunna utövas krävs att kommunikationen fungerar i praktiken.

Genomgången visar att brister i kommunikationen påverkar möjligheten att förstå beslut och att föra sin talan. Detta påverkar både beslutsunderlaget och individens möjlighet att agera utifrån beslut.

Samtidigt saknas svenskt teckenspråk som självständig diskrimineringsgrund i diskrimineringslagstiftningen. Skyddet utgår i stället från funktionsnedsättning och bristande tillgänglighet (diskrimineringslagen [2008:567]). Konsekvensen blir att språkliga rättigheter inte fullt ut erkänns som rättigheter i sig.

Situationer där språkliga förutsättningar inte säkerställs prövas därför ofta som frågor om tillgänglighet, snarare än som begränsningar av språkliga rättigheter. Detta riskerar att osynliggöra de strukturella hinder som uppstår när språkliga villkor saknas. När sådana situationer inte erkänns som rättighetskränkningar begränsas även möjligheten att pröva och åtgärda dem inom rättssystemet.

Civilsamhälle och demokratisk delaktighet i praktiken

Demokratisk delaktighet omfattar även deltagande i civilsamhället, såsom föreningsliv, kultur och andra sociala sammanhang. Dessa arenor är centrala för demokratin eftersom de utgör grunden för engagemang, opinionsbildning och gemenskap. Det är ofta i dessa sammanhang som intressen formuleras och politiskt deltagande utvecklas.

När kommunikationen inte fungerar påverkas möjligheten att delta och bidra. Detta kan leda till att döva i mindre utsträckning deltar i samhällslivet. Demokratisk delaktighet begränsas därmed inte enbart i formella processer, utan även i de informella sammanhang där samhällsengagemang formas.

Samlad bedömning

Genomgången visar att det finns en tydlig skillnad mellan formella rättigheter och faktiska möjligheter att delta i demokratiska processer. Rätten att rösta är säkerställd

i lag, men möjligheten att ta del av information, delta i politiska sammanhang och utöva inflytande är i praktiken beroende av fungerande språkliga förutsättningar.

När svenskt teckenspråk inte är integrerat i valinformation, myndighetskontakter, politiska processer och civilsamhälle påverkas både individens möjlighet att delta och demokratins funktionssätt. Begränsad tillgång till information och dialog innebär att döva riskerar att få sämre möjligheter att orientera sig i samhällsfrågor, påverka beslut och delta i offentliga sammanhang på lika villkor.

Genomgången visar även att bristerna inte enbart handlar om enskilda situationer, utan om hur samhällets demokratiska strukturer är organiserade. När kommunikation utformas utifrån normer kopplade till talad och skriven svenska riskerar svenskt teckenspråk att behandlas som ett tillägg, snarare än som en självklar del av demokratisk infrastruktur.

För att säkerställa likvärdig demokratisk delaktighet krävs att svenskt teckenspråk integreras i samhällsinformation, valprocesser, myndighetskontakter och offentliga dialoger. Det krävs även stärkt kunskap om dövas livsvillkor samt strukturer som säkerställer att döva kan delta i samhällsliv och beslutsprocesser på lika villkor.

Rätten till demokratiskt deltagande innebär för döva rätten att förstå och bli förstådda, att kunna ta del av samhällsinformation och att delta i politiska och offentliga sammanhang på sitt språk, svenskt teckenspråk (CRPD 2006, artiklarna 9, 21 och 29; språklagen [2009:600], 14 §).

Kultur, idrott och fritid

Rättslig grund och utgångspunkter

Rätten att delta i kulturliv, idrott och fritid är en grundläggande del av möjligheten att leva ett självständigt liv och delta i samhället på jämlika villkor (CRPD 2006, artikel 30). För döva omfattar denna rätt både möjligheten att ta del av aktiviteter och att utöva, utveckla och föra vidare egna uttryck och gemenskaper. Enligt språklagen ska det allmänna skydda och främja svenskt teckenspråk (språklagen [2009:600], 14 §). Detta omfattar även kulturella och sociala sammanhang där fungerande språkliga förutsättningar är avgörande för deltagande i praktiken.

För barn och unga är rätten till lek, vila, kultur och fritid särskilt skyddad genom barnkonventionen (artikel 31). Dessa områden utgör därmed inte ett tillägg till andra rättigheter, utan en del av grundläggande livsvillkor. Samtidigt framträder att dessa rättigheter inte är fullt ut säkerställda för döva. Begränsningar finns i produktion, organisering, finansiering och deltagande, vilket påverkar både tillgången till aktiviteter och möjligheten att delta på jämlika villkor.

Rätten till egen kultur och gemenskap

För döva utgör svenskt teckenspråk grunden för kulturella uttryck, identitet och gemenskap. Kultur omfattar scenkonst, film, litteratur, berättande och visuella uttrycksformer, men även sociala och föreningsbaserade sammanhang. Möjligheten att skapa och ta del av dessa uttryck är central, men tillgången är begränsad och saknar stabila strukturer.

Statens kulturråd visar i *Kulturliv för alla – återrapportering om dövas och teckenspråkigas delaktighet i kulturlivet (2023)* att verksamheter på svenskt teckenspråk i stor utsträckning är beroende av tillfälliga medel. Detta försvårar långsiktig utveckling, kontinuitet och kompetensuppbyggnad. Konsekvensen blir att möjligheten att producera och utveckla teckenspråkig kultur begränsas.

Tillgången till litteratur på svenskt teckenspråk är samtidigt begränsad. Översättningar sker i liten omfattning och ofta projektbaserat. Detta påverkar kontinuiteten i utbudet och möjligheten att bygga upp ett levande kulturfält över tid.

Även inom idrott och föreningsliv har döva historiskt byggt upp egna strukturer där svenskt teckenspråk är en självklar del av verksamheten. Dessa miljöer möjliggör deltagande på egna villkor, men är inte likvärdigt utbyggda över landet. Tillgången varierar därför beroende på bostadsort och lokala förutsättningar.

Representation och inflytande i kulturen

Rätten till kultur omfattar även representation, det vill säga vilka perspektiv som finns närvarande i produktion, beslutsfattande och resursfördelning. Statens kulturråd konstaterar att döva och teckenspråkiga i begränsad utsträckning är representerade

inom kulturlivets strukturer (Statens kulturråd 2023). Detta gäller både som kulturskapare och i beslutande funktioner.

När representation saknas påverkas vilka berättelser som produceras, vilka erfarenheter som synliggörs och hur kultur utvecklas över tid. Dövas perspektiv riskerar att bli underrepresenterade, vilket får konsekvenser både för identitetsskapande och för kulturpolitikens innehåll.

Barn, kultur och språklig tillgång

För döva barn är tillgång till svenskt teckenspråk en grundläggande förutsättning för att kunna ta del av kultur och utveckla identitet. Rätten till kultur omfattar både tillgång till svensk kultur och tillgång till dövkultur. Svensk kultur omfattar det breda utbudet av litteratur, scenkonst, film och medier, medan dövkultur omfattar teckenspråkiga uttryck, berättande och sociala sammanhang där svenskt teckenspråk är norm.

När svenskt teckenspråk saknas i det breda kulturutbudet begränsas möjligheten att ta del av innehåll. Samtidigt innebär bristande tillgång till dövulturella miljöer att möjligheten att utveckla språk, identitet och tillhörighet påverkas.

Tillgången till teckenspråkiga kulturmiljöer för barn och unga är begränsad och varierar mellan olika delar av landet. Konsekvensen blir att barns rätt till kultur i praktiken blir beroende av bostadsort och lokala initiativ.

Strukturella villkor och finansiering

Kultur- och idrottspolitikerna bygger i stor utsträckning på etablerade stödformer och bidragssystem. För verksamheter som utgår från svenskt teckenspråk innebär detta särskilda strukturella hinder. Statens kulturråd visar att verksamheter som riktar sig till döva och teckenspråkiga ofta befinner sig i ett gränsland mellan kulturpolitik och funktionshinderspolitik (Statens kulturråd 2023). Detta innebär att de i praktiken inte tydligt omfattas av något av systemen.

Möjligheterna att söka relevanta medel inom ordinarie bidragsstrukturer är därmed begränsade, och i vissa fall saknas sådana möjligheter helt.

Bidragssystemen är samtidigt i hög grad utformade utifrån majoritetsspråk och etablerade institutionsformer. Krav på publikunderlag, spridning och organisering tar inte hänsyn till svenskt teckenspråk som språk eller till de strukturer som krävs för att utveckla teckenspråkig kultur. Följden blir att verksamheter ofta är beroende av projektmedel eller tillfälliga lösningar.

Detta skapar osäkerhet, begränsar långsiktig planering och innebär att resurser i hög grad används för att säkra finansiering snarare än att utveckla verksamheten. När finansiering saknar kontinuitet påverkas även möjligheten att bygga upp kompetens, utveckla kvalitet och skapa stabila miljöer över tid.

Tillgång till det breda utbudet och ansvarsfördelning

Rätten omfattar även möjligheten att ta del av det breda kultur-, idrotts- och fritidsutbudet i samhället. För döva är denna möjlighet beroende av att kommunikationen fungerar i praktiken. För att kunna ta del av exempelvis scenkonst, film, föreläsningar, idrottsaktiviteter och andra kulturarrangemang krävs i många fall teckenspråkstolkning eller att innehåll översätts till svenskt teckenspråk.

Tillgång till det breda utbudet förutsätter därmed finansiering av teckenspråkstolkare eller resurser för översättning och produktion på svenskt teckenspråk. När sådana resurser saknas begränsas möjligheten att ta del av kultur, även när aktiviteter formellt är öppna för alla.

I dag saknas en sammanhållen struktur för hur dessa kostnader ska bäras. Ansvarsfördelningen mellan arrangörer, kommuner, regioner och staten är otydlig. Tolk tjänsten är inte utformad för att systematiskt täcka dessa behov. Detta innebär att ansvaret i praktiken förskjuts från systemet till individen eller till enskilda verksamheter. Deltagande blir därmed beroende av tillfälliga lösningar eller lokala initiativ.

Teckenspråkstolkning och ansvar

Teckenspråkstolkning är i många sammanhang en avgörande förutsättning för deltagande. Tillgången är dock begränsad och saknar långsiktiga strukturer. Fritids- och kulturaktiviteter omfattas inte alltid av prioriteringar inom tolktjänsten, vilket innebär att tillgången är osäker.

Ansvarsfördelningen är samtidigt otydlig. Varken kulturinstitutioner, idrottsrörelsen eller offentliga aktörer har ett samlat ansvar för att säkerställa fungerande kommunikation i dessa sammanhang. Konsekvensen blir att tillgången till kultur och fritid i praktiken varierar beroende på lokala prioriteringar och ekonomiska förutsättningar.

Kulturarv, utveckling och långsiktighet

Rätten omfattar även möjligheten att bevara och utveckla det egna kulturarvet. För döva innebär detta att teckenspråkiga uttryck och erfarenheter behöver dokumenteras, förvaltas och göras tillgängliga över tid. Statens kulturråd visar att det saknas statlig samordning för att främja och finansiera teckenspråkig kultur och kulturarv (Statens kulturråd 2023).

Samtidigt finns verksamheter som Dövas kulturarvscentrum som bidrar till att samla, synliggöra och utveckla teckenspråkig kultur. Dessa verksamheter utgör viktiga delar av infrastrukturen, men saknar långsiktiga och stabila förutsättningar.

När arbetet är beroende av projektmedel och tillfälliga satsningar påverkas möjligheten att bygga upp kontinuitet, dokumentation och långsiktig kunskapsöverföring. Detta riskerar att försvaga möjligheten att bevara och utveckla dövas kulturarv över tid.

Hälsa, delaktighet och livsvillkor

Deltagande i kultur, idrott och fritid har en direkt koppling till hälsa, social delaktighet och livsvillkor. Myndigheten för delaktighet har visat att personer med funktionsnedsättning deltar i fritidsaktiviteter i lägre grad än befolkningen i övrigt (Myndigheten för delaktighet 2023).

För döva innebär begränsad tillgång till språkligt tillgängliga sammanhang att möjligheten till social delaktighet påverkas. För barn och unga påverkas även utvecklingen av identitet och tillhörighet.

När tillgång till kultur, idrott och fritid begränsas påverkas därmed inte enbart möjligheten till aktivitet, utan även hälsa, gemenskap och livskvalitet.

Samlad bedömning

Det som framträder är att förutsättningarna för döva att delta i, skapa och utveckla kultur, idrott och fritid inte är likvärdiga. Statens kulturråds återrapportering visar att bristerna är strukturella och rör finansiering, representation, ansvarsfördelning och tillgång till språkliga miljöer (Statens kulturråd 2023).

Problematiken handlar både om begränsade möjligheter att skapa teckenspråkig kultur och om bristande tillgång till det breda utbudet. I båda fallen är deltagandet beroende av att språkliga förutsättningar säkerställs.

Ansvarsfördelningen är samtidigt otydlig. Det saknas en sammanhållen struktur för finansiering av teckenspråkstolkning och teckenspråkig produktion. Konsekvensen blir att deltagande i praktiken blir beroende av tillfälliga lösningar, lokala prioriteringar eller enskilda aktörer.

För barn innebär detta att rätten till kultur inte kan utövas fullt ut, eftersom tillgången till både svensk kultur och dövkultur är begränsad. Avsaknaden av långsiktiga strukturer innebär dessutom att utvecklingen i stor utsträckning är beroende av enskilda verksamheter, däribland Dövas kulturarvscentrum. Detta skapar ojämlika villkor och bristande kontinuitet.

För att rätten till kultur, idrott och fritid ska säkerställas krävs att ansvar tydliggörs mellan stat, regioner och andra aktörer, att finansiering av språkliga förutsättningar integreras i ordinarie system och att svenskt teckenspråk erkänns som en bärande del av kultur-, idrotts- och fritidspolitiken.

Rätten till kultur och fritid innebär därmed inte enbart att aktiviteter erbjuds, utan att döva ges faktiska möjligheter att delta, skapa och utveckla kultur och gemenskap på sitt språk, svenskt teckenspråk (CRPD 2006, artikel 30; språklagen [2009:600], 14 §).

Digitalisering och artificiell intelligens

Rättslig grund och utgångspunkter

Digitalisering och utvecklingen av artificiell intelligens förändrar hur samhället organiseras, hur information sprids och hur tjänster tillhandahålls. För döva innebär denna utveckling både nya möjligheter och nya risker. Digitala tjänster, automatiserade processer och AI-baserade system får i allt större utsträckning betydelse för kontakter med myndigheter, arbetsliv, utbildning, vård och samhällsinformation. Därmed påverkar digitalisering inte enbart hur tjänster levereras, utan även möjligheten att leva självständigt och delta i samhällslivet på jämlika villkor.

Tillgång till digitala tjänster och teknik omfattas av rätten till delaktighet, information och tillgänglighet enligt FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD 2006, artiklarna 9 och 21). Enligt språklagen ska det allmänna skydda och främja svenskt teckenspråk (språklagen [2009:600], 14 §). Detta ansvar omfattar även digitala miljöer och teknisk utveckling.

Samtidigt sker digitaliseringens utveckling i stor utsträckning utan att svenskt teckenspråk integreras som en grundläggande del av systemen. Detta påverkar möjligheten att ta del av information, använda tjänster och delta i samhällslivet på lika villkor. När teknikutveckling utgår från talade och skrivna språk som norm riskerar döva att ställas utanför redan i systemens grunddesign.

Digitaliseringens möjligheter och begränsningar

Digitalisering har skapat nya möjligheter att använda tjänster och kommunicera oberoende av tid och plats. För döva kan detta innebära förbättrad tillgång till vissa funktioner, särskilt där textbaserade lösningar används och där digitala plattformar minskar beroendet av fysiska möten. I vissa sammanhang kan digitala kontaktvägar innebära ökad flexibilitet och snabbare tillgång till information.

Samtidigt bygger många digitala tjänster fortfarande på skriven svenska eller talbaserad interaktion. Svenskt teckenspråk utgör inte en del av systemens grundläggande utformning. Skillnaden mellan teknisk funktion och språklig användbarhet blir därmed central. En digital tjänst kan fungera tekniskt och ändå inte vara möjlig att använda i praktiken.

Digitalisering leder därmed inte automatiskt till ökad delaktighet. När tekniska system saknar stöd för svenskt teckenspråk kan de i stället skapa nya former av exkludering. Möjligheten att använda digitala tjänster avgörs då inte enbart av tillgång till teknik, utan av om tekniken är utvecklad med hänsyn till språkliga förutsättningar.

Digital offentlig service och rättsliga ramar

Offentliga digitala tjänster regleras genom lagen (2018:1937) om tillgänglighet till digital offentlig service, den så kallade DOS-lagen, som genomför EU:s webbtillgänglighetsdirektiv (EU) 2016/2102. Lagen ställer krav på att digital offentlig

service ska följa tillgänglighetskrav som preciseras i föreskrifter, och tillsynen utövas av Myndigheten för digital förvaltning, Digg.

Regelverket fokuserar i huvudsak på teknisk tillgång, struktur, begriplighet och användbarhet inom ramen för webbplatser, appar och dokument. Krav på att information och tjänster ska finnas på svenskt teckenspråk som språkform är däremot inte tydligt reglerade i DOS-lagen. Det innebär att en tjänst kan uppfylla lagens krav utan att vara möjlig att använda för den som behöver information på svenskt teckenspråk.

Här synliggörs en grundläggande begränsning i regelverket. Språk behandlas inte som en rättighet i sig, utan i praktiken som en fråga som faller utanför den tekniska tillgänglighetsregleringen. Skillnaden mellan formell efterlevnad och faktisk användbarhet blir därmed tydlig. Digital offentlig service kan vara "tillgänglig" enligt regelverket, men ändå inte fungera i praktiken för döva.

Artificiell intelligens och språklig exkludering

Artificiell intelligens används i allt större utsträckning inom kommunikation, service och informationshantering. AI-baserade system används i kundservice, automatiserad text- och talbehandling, beslutsstöd, sökfunktioner, digital assistans och innehållsmoderering.

Dessa system utvecklas i huvudsak utifrån talade och skrivna språk. Svenskt teckenspråk är i mycket begränsad utsträckning en del av denna utveckling. European Union of the Deaf har i *Position Paper on Artificial Intelligence and Sign Languages* (2023) framhållit att AI-utvecklingen riskerar att förstärka exkludering av döva om nationella teckenspråk inte inkluderas i teknik, datainsamling, styrning och regelverk. Organisationen konstaterar även att EU:s regelverk för artificiell intelligens innehåller viktiga skyldigheter, men att skyddet för teckenspråkens språkliga och kulturella rättigheter fortfarande är begränsat (EUD 2023).

Den rättsliga utvecklingen inom EU regleras genom EU AI Act, Europaparlamentets och rådets förordning (EU) 2024/1689. Förordningen ställer krav på riskhantering, transparens och skydd mot diskriminering, men innehåller inga uttryckliga krav på att teckenspråk ska inkluderas i AI-system eller i de datamängder som ligger till grund för utvecklingen. Konsekvensen blir att AI-system i praktiken ofta inte är användbara för döva. Om teckenspråk inte integreras i utvecklingen blir dessa system ytterligare ett område där samhällets tjänster utformas utifrån majoritetens språk och behov.

EU:s AI-förordning och begränsningarna i skyddet

EU:s AI-förordning, förordning (EU) 2024/1689, ställer krav på säkerhet, transparens, riskhantering och skydd mot vissa former av diskriminering i användningen av artificiell intelligens. Förordningen är central för hur AI ska utvecklas och användas inom EU.

Samtidigt innehåller förordningen inga konkreta krav på att teckenspråk ska inkluderas i AI-system eller att nationella teckenspråk ska finnas representerade i utveckling, testning och användning av sådana system. European Union of the Deaf

har därför pekat på att AI-förordningen, trots sin betydelse, inte i sig säkerställer att dövas språkliga rättigheter tillgodoses i den tekniska utvecklingen (EUD 2023).

Det innebär att språklig exkludering riskerar att bestå även inom framtida tekniska system. Regelverket kan minska vissa risker, men säkerställer inte i sig att digitala lösningar utvecklas så att de fungerar för döva.

Data, representation och strukturell bias

Utvecklingen av artificiell intelligens bygger på data. När språk inte finns representerade i datamaterial påverkas möjligheten att utveckla teknik som fungerar för dem som använder dessa språk. För svenskt teckenspråk innebär detta att brist på data och språklig representation får direkta konsekvenser för funktionalitet och användbarhet.

När svenskt teckenspråk inte finns representerat i datamaterial påverkas möjligheten att utveckla teknik som fungerar för döva. Brist på data innebär att teckenspråk inte inkluderas i modellträning och därmed inte heller i systemens funktioner. Detta gäller både språkmodeller, automatiska stödverktyg och framtida former av språkteknologi.

European Union of the Deaf har pekat på att denna brist på representation riskerar att skapa en strukturell bias i teknikutvecklingen, där lösningar utformas utifrån majoritetens språk och behov. Konsekvensen blir att digitala system inte enbart speglar ojämlikheter, utan även reproducerar och förstärker dem.

Frågan om data är därmed inte enbart teknisk, utan även demokratisk och rättighetsbaserad. Om dövas språk inte finns med i de underlag som formar framtidens teknik riskerar döva också att exkluderas från de lösningar som tekniken ska möjliggöra.

Automatiserat beslutsfattande, kontaktvägar och digital delaktighet

Digitalisering innebär att allt fler beslut fattas eller förbereds genom automatiserade system. Sådana system används i urval, prioritering, riskbedömning och handläggning av ärenden. Samtidigt innebär digitaliseringen att mänsklig interaktion i många fall ersätts av standardiserade digitala lösningar, såsom chattbottar, automatiserade svarssystem och självbetjäningstjänster (Myndigheten för digital förvaltning, *Automatisering i offentlig förvaltning*, 2021).

Enligt dataskyddsförordningen (GDPR), artikel 22, har individer rätt att inte bli föremål för beslut som enbart grundas på automatiserad behandling när dessa har rättsliga eller liknande betydande konsekvenser. För att denna rätt ska kunna utövas krävs att individen förstår hur beslut har fattats, vilka möjligheter som finns att invända och hur processen kan påverkas (Europeiska dataskyddsstyrelsen, *Guidelines on Automated individual decision-making and Profiling*, WP251rev.01, 2018).

För döva är denna rätt beroende av att information om beslut, processer och möjligheter till rättelse ges i en form som kan förstås och användas i praktiken. När automatiserade system inte beaktar språkliga behov påverkas möjligheten att förstå

beslut, invända och utöva sina rättigheter. Detta innebär att digitalisering inte enbart påverkar tillgång till tjänster, utan även rättssäkerheten.

När digitala kontaktvägar ersätter mänsklig interaktion minskar samtidigt möjligheten att använda alternativa lösningar, såsom teckenspråkstolkning eller andra former av individuell anpassning. European Union of the Deaf har i *Position Paper on Artificial Intelligence and Sign Languages (2023)* framhållit att digitalisering och AI riskerar att skapa nya former av exkludering när teckenspråk inte integreras i utvecklingen av digitala tjänster.

Digitaliseringens effektivisering kan därmed få en exkluderande effekt. När språkliga förutsättningar inte integreras i systemen minskar den praktiska tillgången till samhällsservice.

Digitala tjänster är samtidigt en grundläggande förutsättning för att kunna delta i samhället och leva självständigt. De används för att hantera ekonomi, vårdkontakter, myndighetsärenden, utbildning, arbete, resor och vardaglig information (Myndigheten för delaktighet, *Uppföljning av funktionshinderspolitiken 2023*). När dessa tjänster inte är utformade för att kunna användas med fungerande språkliga förutsättningar påverkas möjligheten att hantera vardagliga ärenden, ta del av information och fatta beslut.

Digital delaktighet handlar därmed inte enbart om tillgång till teknik, utan om att kunna använda samhällets digitala system i praktiken, förstå deras innehåll och agera utifrån den information som ges (Myndigheten för delaktighet 2023). När detta inte säkerställs riskerar digitaliseringens potential att stärka självständighet att inte realiseras för döva på samma villkor som för andra.

Samlad bedömning

Det som framträder är att digitalisering och automatiserat beslutsfattande förändrar förutsättningarna för kontakt med samhället på ett sätt som i dag inte är anpassat till dövas språkliga rättigheter. Automatiserade system och digitala tjänster utvecklas huvudsakligen utifrån talade och skrivna språk. När svenskt teckenspråk inte integreras i dessa system påverkas inte enbart tillgången till information, utan även möjligheten att förstå beslut, invända och utöva rättigheter. Rättssäkerheten blir därmed inte likvärdig i praktiken.

Samtidigt innebär övergången till digitala kontaktvägar att möjligheten till mänsklig interaktion minskar. Detta begränsar tillgången till alternativa lösningar, såsom teckenspråkstolkning eller individuellt anpassad kommunikation. Konsekvensen blir att tillgången till samhällsservice i ökande grad är beroende av hur digitala system är utformade, snarare än av individens rättigheter.

Den samlade bilden är att skillnaden mellan formell tillgång och faktisk möjlighet är tydlig. Digitala tjänster finns, men är inte utformade för att fungera i praktiken när språkliga förutsättningar saknas. Detta innebär att digitaliseringens utveckling riskerar att leda till digitalt utanförskap. När individer inte kan använda digitala system på ett språk som fungerar i praktiken påverkas möjligheten att ta del av information, genomföra ärenden och delta i samhällslivet. Digitalt utanförskap handlar i detta

sammanhang inte enbart om tillgång till teknik, utan om bristande möjlighet att använda systemen på jämlika villkor.

Konsekvenserna är genomgripande. De omfattar möjligheten att ta del av samhällsservice, utöva rättigheter, delta i arbetsliv och utbildning samt fatta informerade beslut i vardagen.

För att säkerställa jämlik digital delaktighet och rättssäkerhet krävs att svenskt teckenspråk integreras som en grundläggande komponent i utveckling, upphandling och reglering av digitala system. Det krävs även att digitala tjänster utformas så att de fungerar i praktiken, inte enbart uppfyller formella krav.

Rätten till digital delaktighet innebär därmed att individen ska kunna förstå, använda och påverka digitala tjänster i alla de situationer där dessa är avgörande för livsvillkor, rättigheter och självständighet (CRPD 2006, artiklarna 9 och 21; språklagen [2009:600], 14 §).

Kris och beredskap

Rättslig grund och utgångspunkter

Krisberedskap och hantering av samhällsstörningar utgör en central del av statens ansvar att skydda befolkningen (lag [2006:544] om kommuners och regioners åtgärder inför och vid extraordinära händelser; CRPD 2006, artiklarna 9, 11 och 21). I situationer där information behöver nå ut snabbt, korrekt och utan fördröjning är det avgörande att alla ges möjlighet att ta del av instruktioner, varningar och samhällsviktig information.

För döva är detta nära kopplat till möjligheten att få information som är omedelbart begriplig och användbar i den aktuella situationen. Det handlar inte enbart om att information finns tillgänglig, utan om att den kan förstås direkt, utan fördröjning och utan att behöva tolkas i efterhand. När detta inte säkerställs påverkas möjligheten att agera, fatta beslut och skydda sig själv och andra. I en krissituation är detta inte enbart en fråga om tillgänglighet, utan om säkerhet och i förlängningen liv och hälsa.

Informationssystem och strukturella utgångspunkter

Krisinformation i Sverige bygger i stor utsträckning på system som utgår från ljud och talad information. Detta gäller exempelvis varningssystem, meddelanden i radio, muntlig informationsspridning och direktsända uttalanden. Systemet för Viktigt meddelande till allmänheten (VMA) är ett av samhällets viktigaste verktyg för att varna befolkningen vid allvarliga händelser. Samtidigt är systemet i hög grad utformat utifrån ljudsignaler och talad information, vilket innebär att döva inte alltid nås av varningar i realtid (Myndigheten för samhällsskydd och beredskap).

VMA hänvisar dessutom ofta till Sveriges Radios sändningar för fördjupad information. Central krisinformation kanaliseras därmed via ett medium som inte är tillgängligt för döva. När vidare instruktioner endast ges i radio uppstår ett strukturellt hinder i informationskedjan.

Döva blir i praktiken beroende av alternativa informationsvägar, såsom textbaserade tjänster, sociala medier eller andra personers återgivning av information. Dessa vägar innebär ofta fördröjning. I en krissituation, där tid är avgörande, får denna fördröjning direkta konsekvenser för individens möjlighet att agera.

Skillnaden handlar därmed inte enbart om tillgång till information, utan om tillgång till information i rätt tid. När vissa nås av information i realtid och andra först i efterhand uppstår en ojämlikhet i möjligheten att skydda sig och fatta beslut.

Tillgång till information på svenskt teckenspråk

Tillgång till information på svenskt teckenspråk är avgörande för att döva ska kunna förstå och använda information i en krissituation. Genomgången visar att sådan information inte konsekvent finns tillgänglig i realtid.

Presskonferenser och myndighetsinformation teckenspråkstolkas inte alltid samtidigt som de genomförs. När teckenspråkstolkning förekommer varierar kvalitet, synlighet och tillgång mellan olika kanaler (SOU 2022:11). Konsekvensen blir att döva i många fall får information i efterhand eller via sekundära källor.

Detta innebär att döva inte ges samma möjlighet att förstå situationen när den utvecklas, följa händelseförloppet i realtid eller agera utifrån aktuell information.

Mot denna bakgrund aktualiseras även frågan om ansvar för tillgänglig krisinformation i tv. Sveriges Television har en central roll i att nå ut med samhällsinformation vid kriser. För att säkerställa likvärdig tillgång till information finns behov av att tydliggöra ett uppdrag att tillgängliggöra krisinformation på svenskt teckenspråk utan fördröjning.

Ett europeiskt perspektiv förstärker denna bild. European Union of the Deaf har i policyunderlag betonat att full tillgång till information för döva förutsätter att den ges på nationella teckenspråk och i realtid. Organisationen lyfter särskilt att brister i tillgång till information i nödsituationer innebär att döva inte ges möjlighet att använda sitt språk i akuta situationer, vilket påverkar både säkerhet och handlingsförmåga.

Detta synliggör att frågan om krisinformation inte enbart handlar om teknisk tillgänglighet, utan om rätten till språk i situationer där konsekvenserna av brister kan vara omedelbara.

Ansvar, styrning och kommunernas roll

Krisberedskap bygger på en ansvarsfördelning mellan statliga myndigheter, regioner och kommuner. Myndigheten för samhällsskydd och beredskap har en central roll i att samordna arbetet på nationell nivå, medan kommuner ansvarar för lokal information till invånarna.

Genomgången visar att ansvar och rutiner för att säkerställa tillgänglig information till döva i många fall är otydliga. Detta gäller särskilt på lokal nivå, där kommuner ansvarar för att nå invånare med information i kris. När krav på tillgänglighet inte är tydligt preciserade i styrning och regelverk finns en risk att de tolkas olika eller prioriteras ned.

Detta kan innebära att information inte finns på svenskt teckenspråk, att den publiceras sent eller att den inte når fram alls. När ansvar inte är tydligt definierat uppstår en situation där ingen aktör fullt ut säkerställer att information fungerar i praktiken. Konsekvensen blir att språkliga behov riskerar att falla mellan olika nivåer i systemet.

Planering, övning och kunskap

Krisberedskap bygger på planering och övning. För att system ska fungera i en faktisk kris krävs att relevanta scenarier inkluderas redan i förberedelsearbetet.

Genomgången visar att kunskap om dövas livsvillkor och om svenskt teckenspråk i begränsad utsträckning integreras i planering och övningar (SOU 2020:27). Språkliga behov beaktas inte systematiskt i utformningen av beredskapssystem.

När tillgänglighet inte är en del av planeringen måste lösningar skapas under pågående kris, ofta under tidspress och med begränsade resurser. I sådana situationer är det svårt att säkerställa kvalitet, kontinuitet och likvärdighet.

Problem som uppstår i en kris är därmed ofta en direkt konsekvens av hur system har utformats i förväg. Brister i krishantering speglar därför även brister i planering och styrning.

Delaktighet och resursperspektiv

Döva ska inte enbart betraktas som mottagare av information i kris. Döva har kompetens, erfarenheter och resurser som kan bidra till krisberedskap och krishantering (CRPD 2006, artiklarna 11 och 29).

När strukturer inte är inkluderande påverkas möjligheten att delta i frivilliginsatser, informationsspridning och lokalt beredskapsarbete. Samhället riskerar därmed att inte ta tillvara den kompetens och de resurser som finns.

Ett inkluderande krisberedskapssystem innebär inte enbart att information görs tillgänglig, utan även att olika grupper ges möjlighet att delta aktivt i beredskap och hantering.

Samlad bedömning

Det som kommer fram är att krisberedskapen i sin nuvarande utformning inte säkerställer att döva får tillgång till samhällsviktig information på lika villkor. System som utgår från talad information, hänvisningar till radio och otydlig ansvarsfördelning innebär att döva riskerar att inte nås av information i tid. Detta påverkar möjligheten att agera i situationer som kan vara avgörande för liv och hälsa.

Det handlar inte enbart om tillgång till information, utan om tillgång till information i rätt tid, i rätt form och på ett sätt som kan förstås och användas i situationen.

För att krisberedskapen ska fungera i praktiken krävs att svenskt teckenspråk integreras i informationssystemen, att ansvar tydliggörs och att centrala aktörer ges ett tydligt uppdrag att tillgängliggöra information i realtid.

Det krävs även att dövas livsvillkor och språkliga behov integreras i planering, övningar och uppföljning av krisberedskap på nationell, regional och lokal nivå. Erfarenheterna visar att tillgänglighet som inte byggs in i systemen från början riskerar att utebli när kriser väl inträffar.

Mot denna bakgrund finns behov av en nationell handlingsplan för dövas lika rättigheter och svenskt teckenspråk som även omfattar krisberedskap och samhällsskydd. En sådan handlingsplan kan bidra till tydligare ansvarsfördelning,

samordning och långsiktiga strukturer för att säkerställa att samhällsviktig information fungerar i praktiken för döva i hela landet.

Rätten till säkerhet innebär för döva rätten att få tillgång till samhällsviktig information i tid, att kunna förstå den och att kunna agera utifrån den med tillräcklig kvalitet och utan fördröjning (CRPD 2006, artiklarna 9, 11 och 21; språklagen [2009:600], 14 §).

Avsaknad av forskning, statistik och europeiskt perspektiv om dövas livsvillkor

Rättslig och strukturell utgångspunkt

Tillgång till forskning, statistik och kunskapsunderlag är en grundläggande förutsättning för att kunna utveckla verksamheter, fatta välgrundade beslut och säkerställa likvärdiga insatser. Detta gäller inom samtliga samhällsområden där det allmänna ansvarar för planering, genomförande och uppföljning.

Flera centrala regelverk förutsätter ett kunskapsbaserat arbetssätt. Socialtjänstlagen (2025:400) anger att verksamheten ska vila på vetenskap och beprövad erfarenhet (3 kap. 3 §), och hälso- och sjukvårdslagen (2017:30) ställer motsvarande krav på god och kunskapsbaserad vård (5 kap. 1 §). FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning tydliggör dessutom statens ansvar att samla in lämplig information, inklusive statistiska och forskningsbaserade data, för att möjliggöra genomförandet av rättigheterna (CRPD 2006, artikel 31).

För döva saknas i stor utsträckning sådan systematiserad kunskap. Detta påverkar möjligheten att synliggöra behov, identifiera brister och utforma insatser som motsvarar faktiska förutsättningar. De problem som framträder i tidigare kapitel inom exempelvis utbildning, socialtjänst, vård, äldreomsorg och våld i nära relationer behöver därför inte enbart förstås som sektorsvisa brister, utan även som en konsekvens av avsaknaden av ett sammanhållet kunskapsunderlag.

Synliggörande och statistik

En central del av problematiken är att döva i många fall inte synliggörs i statistik och uppföljning. Nationella underlag inom exempelvis vård, socialtjänst och utbildning saknar ofta uppdelning utifrån språkliga förutsättningar eller teckenspråkstillhörighet. Detta innebär att det saknas underlag för att analysera tillgång till insatser, kvalitet i genomförande och resultat över tid.

Socialstyrelsens återkommande lägesrapporter inom vård och omsorg samt Myndigheten för delaktighets uppföljningar av funktionshinderspolitiken innehåller i begränsad utsträckning indikatorer som möjliggör analys av döva som språklig grupp (Socialstyrelsen 2023; Myndigheten för delaktighet 2023). Avsaknaden av sådan statistik innebär att det blir svårt att följa utvecklingen för döva och identifiera eventuella skillnader i tillgång till stöd och service.

När en grupp inte synliggörs i statistik riskerar dess behov att inte uppmärksammas i planering och styrning av verksamheter. Detta får särskild betydelse inom de områden som behandlats i tidigare kapitel. Brister i tillgång till språk, variationer i kvalitet och svårigheter att få tillgång till anpassade insatser kan inte följas upp systematiskt när relevanta data saknas.

Statens kunskapsproduktion och språkperspektiv

Den nationella uppföljningen av funktionshinderspolitiken utgör ett centralt verktyg för att analysera levnadsvillkor. Samtidigt synliggör dessa uppföljningar i begränsad utsträckning teckenspråkigas situation. Konsekvensen blir att uppföljningen inte enbart visar vad som mäts, utan även vad som inte mäts.

Avsaknaden av indikatorer för språkliga förutsättningar innebär att centrala aspekter av dövas livsvillkor inte integreras i statens kunskapsproduktion. Trots språklagens (2009:600) krav på att svenskt teckenspråk ska skyddas och främjas (14 §) saknas i stor utsträckning indikatorer som möjliggör analys av hur dessa åtaganden omsätts i praktiken.

Tillgänglighet mäts ofta i termer av tekniska eller formella lösningar, snarare än i vilken utsträckning individer faktiskt kan ta del av insatser på ett språk som fungerar i praktiken. Det finns därmed en strukturell diskrepans mellan lagstiftningens intentioner och hur uppföljning och kunskapsproduktion är utformad.

Europeiskt perspektiv

Kunskapsbristen är inte begränsad till en nationell kontext, utan återfinns även på europeisk nivå. Det finns omfattande statistik om hörselnedsättning inom EU, men i betydligt mindre utsträckning data om döva som språklig grupp. European Union of the Deaf har i flera policyunderlag lyft att tillgången till jämförbara och tillförlitliga data om döva i Europa är mycket begränsad.

I praktiken saknas underlag för att analysera levnadsvillkor, tillgång till rättigheter och effekter av insatser på ett systematiskt sätt. Den europeiska statistiken präglas i stor utsträckning av ett medicinskt perspektiv, där fokus ligger på hörselnedsättning som funktionell begränsning. Språkliga och kulturella perspektiv, inklusive nationella teckenspråk, synliggörs i begränsad omfattning.

Även de verktyg som används för jämförelser och policyutveckling på EU-nivå saknar centrala komponenter för att analysera dövas situation. Konsekvensen blir att brister i levnadsvillkor riskerar att inte uppmärksammas eller åtgärdas på europeisk nivå.

Konsekvenser för styrning och rättssäkerhet

Avsaknaden av relevant kunskap får direkta konsekvenser för styrning och utveckling. När dövas situation inte synliggörs i statistik och uppföljning saknas underlag för att prioritera insatser och utveckla verksamheter utifrån faktiska behov. Politiska beslut riskerar därmed att baseras på ofullständiga underlag.

Konsekvensen blir att insatser inte alltid utformas på ett sätt som motsvarar behoven, vilket kan leda till att brister kvarstår över tid.

Kravet på kunskapsbaserat arbete i socialtjänstlagen (2025:400) och hälso- och sjukvårdslagen (2017:30) förutsätter att relevant kunskap finns tillgänglig. När sådan kunskap saknas begränsas möjligheten att uppfylla dessa krav. Detta påverkar hur behov bedöms, hur insatser utformas och hur kvalitet följs upp.

I avsaknad av specifik kunskap finns en risk att bedömningar baseras på generella antaganden. För döva innebär detta att språkliga och kulturella aspekter inte beaktas i tillräcklig utsträckning, vilket kan leda till att behov inte identifieras eller att insatser inte får avsedd effekt.

Avsaknaden av statistik och forskning påverkar även möjligheten att följa upp och utkräva ansvar. Utan tillgång till data är det svårt att synliggöra brister, analysera utveckling över tid och utvärdera effekter av insatser. Problemen riskerar därmed att kvarstå utan att identifieras systematiskt.

Samlad bedömning

Tillgång till forskning och statistik är en grundläggande förutsättning för att kunna utveckla verksamheter och säkerställa likvärdiga villkor. Genomgången visar att sådan kunskap i stor utsträckning saknas när det gäller dövas livsvillkor, både i Sverige och i ett europeiskt perspektiv.

Den nationella och europeiska uppföljningen saknar indikatorer som möjliggör analys av teckenspråkigas levnadsvillkor. Därmed saknas också tillräckligt underlag för att utforma träffsäkra åtgärder. Avsaknaden av kunskap innebär att de brister som identifieras i tidigare kapitel inte kan följas upp systematiskt och att utvecklingsarbete saknar ett tillräckligt evidensbaserat underlag.

Detta kapitel visar därmed att kunskapsbristen i sig utgör en strukturell faktor som påverkar samtliga samhällsområden. När dövas livsvillkor inte synliggörs i forskning, statistik och nationell uppföljning påverkas möjligheten att utveckla politik, styrning och verksamheter utifrån faktiska behov.

Mot denna bakgrund finns behov av en nationell handlingsplan för dövas lika rättigheter och svenskt teckenspråk som omfattar kunskapsuppbyggnad, statistik och forskning. En sådan handlingsplan kan bidra till att skapa långsiktiga strukturer för uppföljning, stärka språkperspektivet i statlig kunskapsproduktion och säkerställa att dövas livsvillkor systematiskt inkluderas i nationell och europeisk policyutveckling.

För att säkerställa förbättring krävs att forskning och statistik om dövas livsvillkor utvecklas, att språkperspektivet integreras i uppföljning och att kunskap systematiskt används i styrning och verksamhetsutveckling i enlighet med statens åtaganden (CRPD 2006, artikel 31; språklagen [2009:600], 14 §).

Samlade iakttagelser, slutsatser och förslag

Övergripande iakttagelser

Detta kunskapsunderlag visar sammantaget att dövas rättigheter inte fullt ut säkerställs i Sverige i dag. Trots erkännandet av svenskt teckenspråk saknas en sammanhållen nationell styrning som omsätter detta erkännande i praktiken. Resultatet är att dövas livsvillkor i hög grad påverkas av återkommande strukturella brister inom centrala samhällsområden såsom utbildning, arbetsmarknad, hälso- och sjukvård, socialtjänst, äldreomsorg, rättsväsende och demokratiskt deltagande (språklagen [2009:600], 14 §; CRPD 2006; SOU 2022:11).

Genomgången visar att problemen inte är begränsade till enskilda verksamheter eller situationer. De återkommer inom flera olika områden och har gemensamma strukturella orsaker. Brister i tillgång till språk påverkar möjligheten att ta del av rättigheter genom hela livet och i kontakt med samhällets centrala funktioner.

En återkommande iakttagelse är att döva i många situationer inte befinner sig i jämlika utgångslägen som andra medborgare. Bristande tillgång till svenskt teckenspråk, återkommande krav på att själva förklara sina behov och ett system som i huvudsak utgår från talad svenska innebär att döva i praktiken ges sämre förutsättningar att delta i samhället på lika villkor.

Ansvar och rätt till språk

Kunskapsunderlaget visar att ansvaret för fungerande kommunikation och tillgång till språk ofta förskjuts från det offentliga till individen själv. Döva förväntas återkommande efterfråga lösningar, samordna kontakter och själva säkerställa att svenskt teckenspråk fungerar i mötet med myndigheter och verksamheter.

Detta gäller inom flera områden, bland annat vård, socialtjänst, arbetsliv och utbildning. När språkliga förutsättningar inte är integrerade i verksamheternas ordinarie struktur blir tillgången till språk beroende av individuella lösningar, lokala initiativ och organisatoriska bedömningar.

Denna ordning står i konflikt med grundläggande principer om likvärdighet, rättssäkerhet och icke-diskriminering samt med statens ansvar enligt CRPD att säkerställa tillgång till språk och kommunikation på jämlika villkor (CRPD 2006, artiklarna 2, 5, 9 och 21).

Normer och perspektiv på dövhet

Genomgången visar också att samhällets arbete i stor utsträckning fortsatt präglas av ett medicinskt perspektiv på dövhet. Fokus riktas ofta mot hörselnedsättning och individuella kompensatoriska lösningar, medan svenskt teckenspråk och dövas språkliga och kulturella livsvillkor ges en mer begränsad plats.

Detta påverkar hur stöd organiseras, hur resurser fördelas och hur bemötande sker i praktiken. Svenskt teckenspråk behandlas ofta som ett stöd eller en anpassning,

snarare än som ett språk med egen status och betydelse för delaktighet och samhällsdeltagande.

Hörselvården är särskilt central i detta sammanhang. Tidiga insatser fokuserar ofta på medicinska och tekniska lösningar, medan språkperspektivet och behovet av svenskt teckenspråk inte alltid ges motsvarande tyngd. Detta påverkar barns språkutveckling och långsiktiga förutsättningar genom hela livet.

Kunskap, forskning och statistik

Kunskapsunderlaget visar att det saknas samlad och långsiktig kunskapsproduktion om dövas livsvillkor i Sverige. Statistik, forskning och nationella uppföljningar synliggör i begränsad utsträckning döva som språklig grupp. Detta påverkar möjligheten att analysera skillnader i levnadsvillkor, följa utvecklingen över tid och utforma insatser utifrån faktiska behov.

Avsaknaden av statistik och forskning innebär att centrala problem riskerar att förbli osynliga i styrning och politikutveckling. Detta gäller bland annat inom utbildning, psykisk hälsa, äldreomsorg, arbetsliv och social delaktighet.

Även på europeisk nivå saknas i stor utsträckning jämförbara och tillförlitliga data om döva som språklig grupp. Den statistik som finns utgår ofta från medicinska perspektiv på hörselnedsättning, snarare än från språk, kommunikation och levnadsvillkor.

Kunskapsbristen innebär därmed inte enbart en avsaknad av forskning, utan utgör i sig en strukturell faktor som påverkar möjligheten att utveckla träffsäkra åtgärder och långsiktig styrning.

Språk som diskrimineringsgrund

Genomgången visar att många av de hinder som döva möter i samhället är nära kopplade till språk och möjligheten att använda svenskt teckenspråk i praktiken. Samtidigt omfattar diskrimineringslagen (2008:567) inte språk som en självständig diskrimineringsgrund.

Skyddet för döva aktualiseras därför främst genom diskrimineringsgrunden funktionsnedsättning och reglerna om bristande tillgänglighet. Detta innebär att språkliga hinder ofta förstås som frågor om individuella anpassningar eller kompensatoriska lösningar, snarare än som frågor om språkliga rättigheter och jämlik behandling.

Konsekvensen blir att svenskt teckenspråk inte fullt ut behandlas som en fråga om rättigheter och jämlikt deltagande, utan ofta som en fråga om stödinsatser och tillgänglighet. När individer utestängs från utbildning, arbete, vård eller samhällsdeltagande på grund av att svenskt teckenspråk inte fungerar i praktiken uppstår hinder som är direkt kopplade till språk och språklig jämlikhet.

I flera internationella rättsliga sammanhang erkänns språk redan som en central faktor i skyddet mot diskriminering, bland annat genom Europakonventionen,

Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna och FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter. Svenskt teckenspråk har däremot, trots sin särskilda ställning i språklagen, inte motsvarande rättsliga skyddsmekanismer kopplade till språk.

Mot denna bakgrund finns behov av att analysera hur skyddet mot språklig diskriminering kan stärkas för teckenspråkiga och hur språkliga rättigheter kan integreras tydligare i svensk rätt.

Nationell handlingsplan och samlad statlig styrning

Genomgången visar att frågor som rör dövas livsvillkor och svenskt teckenspråk i dag är splittrade mellan flera politikområden och myndigheter. Detta har bidragit till att ansvar, uppföljning och utvecklingsarbete blivit fragmenterat och att rättigheter inte fullt ut säkerställs i praktiken.

Mot denna bakgrund bör regeringen ta fram en nationell handlingsplan för dövas lika rättigheter och svenskt teckenspråk. Handlingsplanen bör utgå från Sveriges åtaganden enligt CRPD, språklagen och barnkonventionen samt innehålla tydliga mål, ansvarsfördelning, nationell uppföljning och långsiktiga utvecklingsinsatser.

Arbetet behöver bedrivas departementsövergripande. Kulturdepartementet bör ha ett övergripande ansvar för frågor som rör svenskt teckenspråk som språkpolitiskt område och nationell samordning kopplad till språkets ställning. Socialdepartementet behöver ha ett centralt ansvar för frågor som rör hälso- och sjukvård, socialtjänst, äldreomsorg, psykisk hälsa och funktionshinderspolitik. Justitiedepartementet bör ansvara för frågor som rör rättssäkerhet, diskriminering, våld i nära relationer och tillgång till rättsprocesser.

Samtidigt behöver även Utbildningsdepartementet och Arbetsmarknadsdepartementet inkluderas, eftersom utbildning, etablering och arbetsliv är centrala delar av jämlika levnadsvillkor.

Det behövs dessutom en tydligt utpekad nationell samordningsfunktion med ansvar för att följa upp utvecklingen, samordna myndighetsuppdrag och säkerställa att arbetet bedrivs långsiktigt och sammanhållet.

Övergripande åtgärdsförslag

För att säkerställa att dövas rättigheter får genomslag i praktiken krävs långsiktiga och strukturella åtgärder inom flera samhällsområden.

Det behövs nationella satsningar på forskning, statistik och kunskapsutveckling om dövas livsvillkor. Berörda myndigheter bör få i uppdrag att utveckla indikatorer och statistik som möjliggör systematisk uppföljning av levnadsvillkor, hälsa, utbildning, arbetsmarknad och social delaktighet för döva och teckenspråkiga.

Utbildningssystemet behöver i högre grad utgå från döva barns rätt till språk. Svenskt teckenspråk bör säkerställas som undervisningsspråk för döva barn och elever från

tidig ålder. Tillgången till teckenspråkiga utbildningsmiljöer behöver stärkas nationellt och antagningssystemet till specialskolan bör ses över ur ett rättighetsperspektiv.

Inom hälso- och sjukvården behöver språkliga förutsättningar integreras som en del av patientsäkerhetsarbetet. Brister i tillgång till svenskt teckenspråk och teckenspråkstolkning bör behandlas som patientsäkerhetsrisker och följas upp systematiskt genom avvikelshantering och tillsyn.

Det finns även behov av en nationell struktur för dövpsykiatri och av ett nationellt kunskapscenter med ansvar för specialistkompetens, kunskapsutveckling och samordning mellan regioner.

Tolktjänsten behöver reformeras utifrån ett rättighetsperspektiv. Nuvarande system präglas av splittrat ansvar, varierande tillgång och otydliga gränsdragningar. Tillgång till teckenspråkstolkning bör behandlas som en sammanhållen rättighet i hela livssituationen och inte som en sektoriserad stödinsats beroende av organisatoriska gränser.

Inom socialtjänst och äldreomsorg behöver kommunikation erkännas som ett grundläggande behov. Språkliga förutsättningar måste integreras i hela processen, från första kontakt och behovsbedömning till genomförande och uppföljning av insatser.

Det behövs även nationella riktlinjer och kunskapsstöd om dövas livsvillkor inom arbetet mot våld i nära relationer samt inom rättsväsendet och andra samhällssektorer där fungerande kommunikation är avgörande för rättssäkerhet och delaktighet.

Avslutande bedömning

Kunskapsunderlaget visar sammantaget att dövas rättigheter i dag inte fullt ut förverkligas i praktiken, trots tydliga rättsliga ramar och internationella åtaganden. De brister som identifieras är återkommande, strukturella och nära kopplade till hur samhällets system organiseras och vilka språkliga normer som präglar verksamheter och beslutsfattande.

Så länge tillgången till svenskt teckenspråk är beroende av individuella lösningar, organisatoriska gränser och lokala förutsättningar kan rättigheterna inte anses vara fullt ut säkerställda.

Det krävs därför mer än enskilda reformer eller riktade insatser. Sverige behöver en sammanhållen och långsiktig nationell styrning där svenskt teckenspråk och dövas rättigheter integreras i hela samhällsstrukturen.

Nästa steg är att säkerställa att erkännandet av svenskt teckenspråk får faktisk betydelse i människors liv.

Referenslista

Internationella konventioner och internationella dokument

- FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD). Antagen av FN:s generalförsamling den 13 december 2006.
- FN:s konvention om barnets rättigheter (Barnkonventionen). Antagen av FN:s generalförsamling den 20 november 1989.
- Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen).
- Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna.
- World Federation of the Deaf (2021). *Position Paper on Sign Language Rights*.
- European Union of the Deaf (2024). *Combatting Gender-based Violence and Discrimination against Deaf Women and Girls in the EU*.
- World Health Organization (2012). *World Report on Violence and Health*.

Svensk lagstiftning och förordningar

- Språklag (2009:600).
- Diskrimineringslag (2008:567).
- Förvaltningslag (2017:900).
- Hälso- och sjukvårdslag (2017:30).
- Patientlag (2014:821).
- Patientsäkerhetslag (2010:659).
- Socialtjänstlag (2025:400).
- Lag (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS).
- Lag (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk.
- Förordning (1997:1158) om statsbidrag för teckenspråksutbildning för vissa föräldrar.
- Förordning (2000:630) om särskilda insatser för personer med funktionsnedsättning som medför nedsatt arbetsförmåga.

Propositioner och riksdagsdokument

- Prop. 1980/81:100, bilaga 12.
- Utbildningsutskottets betänkande 1980/81:26.

Statliga utredningar (SOU)

- SOU 2006:54. *Teckenspråk och teckenspråkiga – Kunskaps- och forskningsöversikt*.
- SOU 2020:27. *Hållbar socialtjänst – En ny socialtjänstlag*.
- SOU 2022:11. *Handlingsplan för en långsiktigt hållbar tolktjänst*.

Myndighetsrapporter och kunskapsunderlag

- Arbetsförmedlingen (2022). *Stöd till personer med funktionsnedsättning – Lägesrapport 2022*.

- Arbetsförmedlingen (2023). *Arbetsmarknadsutsikterna 2023*.
- Diskrimineringsombudsmannen. Beslut och tillsynsärenden 2018–2022.
- Inspektionen för vård och omsorg (2022). *Tillsyn av socialtjänstens arbete med våldsutsatta*.
- Institutet för språk och folkminnen (2021). Underlag om teckenspråkiga miljöer och barns språkutveckling.
- Institutet för språk och folkminnen (2022). Underlag om svenskt teckenspråk och språkliga rättigheter.
- Myndigheten för delaktighet (2022). Underlag om tillgänglighet och delaktighet i arbetslivet.
- Myndigheten för delaktighet (2023). *Uppföljning av funktionshinderspolitiken 2023*.
- Myndigheten för delaktighet (2025). Underlag om Komvux och tillgång till stödinsatser.
- Socialstyrelsen (2021). Underlag om variationer i kompetens och resurser inom hörselvården.
- Socialstyrelsen (2022). *Psykisk hälsa i Sverige – Lägesrapport 2022*.
- Socialstyrelsen (2023). *Vård och omsorg om äldre – Lägesrapport 2023*.
- Socialstyrelsen (2023). *Nationell handlingsplan för ökad patientsäkerhet 2020–2024*.
- Socialstyrelsen. *Att använda tolk i hälso- och sjukvården*.
- Socialstyrelsen. *Din skyldighet att informera och göra patienten delaktig*.
- Socialstyrelsen. *Kommunikation och informationsöverföring i vården*.
- Socialstyrelsen (2023). *Våld i nära relationer – handbok för socialtjänsten, hälso- och sjukvården och tandvården*.
- Specialpedagogiska skolmyndigheten (2023). Underlag om döva elevers utbildningssituation och tillgång till teckenspråkig utbildning.
- Specialpedagogiska skolmyndigheten (2024). Nationell uppföljning av måluppfyllelse i specialskolan.
- Specialpedagogiska skolmyndigheten (2025). Nationell uppföljning av måluppfyllelse i specialskolan.
- Skolverket (2018, reviderad 2022). *Läroplan för förskolan*.
- Skolverket (2022). Underlag om teckenspråkiga miljöer i förskolan.
- Skolverket (2023). Underlag om kompetens och utbildningsförutsättningar för döva elever.

Rapporter från civilsamhället

- Nationell kvinnojour och stöd på teckenspråk (2023). *Ett kafkaliknande system*.
- Sveriges Dövas Riksförbund (2023). *Skuggutredning om tolktjänsten*.
- Movadot – Mobilt hem- och vårdteam för äldre döva och teckenspråkiga i Jönköpings län (2025). Projektrapport.

Forskning och vetenskapliga publikationer

- Fellingner, J., Holzinger, D. & Pollard, R. (2012). *Mental health of deaf people*.
- Glickman, N. (2013). *Deaf Mental Health Care*.
- Glickman, N. & Hall, W. (2019). *Language Deprivation and Deaf Mental Health*.

- Hall, W. C. et al. (2017). Forskning om språkdeprivation och psykisk hälsa hos döva barn.
- Humphries, T. et al. (2012). Forskning om språkdeprivation och tidig språkutveckling hos döva barn.
- Pollard, R. et al. (2014). Forskning om våld, kommunikation och utsatthet bland döva.
- Rantapää, M. (2021). Forskning om döva personer med demens, Göteborgs universitet.
- Shield, A. (2014). Forskning om våld i nära relationer och kommunikationskontroll bland döva.
- Roos, C. Forskning om döva barns språkutveckling och utbildningsmiljöer.